

Torunn Kvinge

Utenlandske oppkjøp og etableringer i norsk industri

Motiver, omfang og utvikling

FAFO

Torunn Kvinge

**Utenlandske oppkjøp
og etableringer i norsk industri**

Motiver, omfang og utvikling

FAFO-rapport 162

© Forskningsstiftelsen FAFO

ISBN 82-7422-117-6

Omslag: Grafiske Emirater

Trykk: Falch Hurtigtrykk, Oslo

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
Kapittel 1 Innledning.....	21
1.1 Problemstillinger og rapportens oppbygning	21
Eierskapets betydning	21
1.2 Direkte investeringer	24
1.3 Teorier for direkte investeringer over landegrensene	25
Internasjonale undersøkelser	29
1.4 Tidligere undersøkelser av utenlandske investeringer i Norge .	33
Kapittel 2 Regelverk for utenlandske investeringer i Norge	37
2.1 Konesjonslovgivning og oppkjøpskontroll.....	38
Når kreves konsesjon.....	38
Vilkår for konsesjon	39
2.2 Praktisering av konsesjonsbestemmelsene	40
2.3 Foreslått oppkjøpsordning	42
2.4 Konkurranseregler	43
Kapittel 3 Utenlandske investeringer i norsk næringsliv	45
3.1 Utvikling i investeringsomfang.....	45
3.2 Konesjoner gitt i perioden 1980–1991	48
3.3 Industrirelatert virksomhet.....	50
Kapittel 4 Konesjoner til utlendingers oppkjøp	
i norsk industri	53
4.1 Næringsområde	54
4.2 Eiers nasjonalitet og eierandeler	55
4.3 Lokalisering	57
4.4 Nedleggelse	62
4.5 Faktorer bak nedleggelse	64
4.6 Nærmere om utviklingen i oppkjøpte foretak	
innen de enkelte næringshovedgruppene	66
4.7 Sysselsetting	71
4.8 Oppsummering	74

Kapittel 5 Konesjoner til utlendingers etableringer	
i norsk industri	75
5.1 Næringsområde	75
5.2 Eiers nasjonalitet og eierandeler	77
5.3 Lokalisering	78
5.4 Nedleggelse	80
Kapittel 6 Kjennetegn ved norskeid og utenlandskeid	
industrivirksomhet i 1980 og 1989	83
6.1 Antall foretak og bedrifter	86
Kjemisk produksjon og verkstedindustri	89
6.2 Bedriftsstørrelse	92
6.3 Investeringsomfang	94
6.4 Sysselsetting	97
Sysselsetting i industriforetak 1992	101
Sysselsatte per bedrift.....	101
Næringsområder	103
Bruttoinvestering	105
Oppsummering	106
6.5 Lønnsomhet	107
Lønnsomhet i industribedrifter som nedlegges	115
Kapittel 7 Drivkrefter bak utenlandske oppkjøp	
i norsk industri og samfunnsøkonomiske konsekvenser	117
Vedlegg 1 Definisjoner	123
Vedlegg 2 Antall konesjoner	124
Næringsområder:	127
Vedlegg 3 Bransje fordelt på region	128
Vedlegg 4 Nærmere om utviklingen i oppkjøpt foretak	
innen enkelte næringshovedgrupper	130
Vedlegg 5 Sysselsetting per bedrift	132
Litteratur	133

Forord

Hovedsiktemålet med denne rapporten er å kartlegge utenlandske oppkjøp og etableringer i norske industribedrifter samt å drøfte mulige motiver for oppkjøp. Rapporten gir i tillegg en generell oversikt over konsesjoner til utenlandske oppkjøp og etableringer i norsk næringsliv i perioden etter 1980.

I offentlig debatt stilles ofte spørsmålet om hvilken rolle utenlandske kapitalinteresser spiller og bør spille i nærings- og industriutviklingen. Det hevdes blant annet at utenlandsk eierskap medfører større fare for nedleggelse av industriarbeidsplasser. Andre påstår at utenlandsk eierskap er en forutsetning for økt industriell virksomhet og verdiskaping i Norge. Et viktig spørsmål er om det i det hele tatt er mulig å skille mellom *innenlandske* og *utenlandske eierinteressers motiver* for oppkjøp og etableringer. Det finnes lite teori og få empiriske undersøkelser som belyser slike spørsmål. Det er imidlertid utviklet teorier for å forklare *multinasjonale selskapers lokalisering-beslutninger*, og disse teoriene ligger sammen med empirisk materiale til grunn for drøftingene i rapporten.

Rapporten inngår som en del av programmet «Produksjon i Norge. Eierstruktur og investeringsbetingelser», som FAFO utfører for Finansdepartementet, Hovedorganisasjonenes Fellestiltak – Næringsutvikling (NHO og LO), Norsk Investorforum, Nærings- og energidepartementet, SND og Utenriksdepartementet. Den andre delrapporten i programmet publiseres i mars 1994, og ser nærmere på dagens investormiljø og eiers holdninger til og vurderinger av Norge og norsk næringsliv som investeringsområde.

Referansegruppen har bestått av Finn Einar Hvistendahl, Finansdepartementet, Erlend Hansen, LO, Einar Jakobsen, NHO, Marianne Lie Harg og Per Morten Vigtel, Norsk Investorforum, Tone Tinnes, Nærings- og energidepartementet, Terje Rusten, SND, Tomas Hauff og Liv Toth, Utenriksdepartementet. Takk for nyttige kommentarer underveis.

I arbeidet har jeg hatt stort utbytte av samtaler med ordførere, rådmenn, kommunale næringssjefer, tidligere og nåværende bedriftsledere, lokale og sentrale tillitsvalgte. Takk til alle. En særlig takk vil jeg rette til konsulent John Stene ved FAFO. Med sin store erfaring fra

jern- og metallområdet (Fellesforbundet) har han vært til uvurderlig hjelp for å finne fram til bedrifter som har endret navn eller som er blitt nedlagt.

Jon Erik Dølvik, Per Egil Hødnebo, Torunn Olsen, Arild Steen og Dag Stokland fra FAFO og Per Heum ved SNF har kommentert tidligere utkast. Takk også til dem. Alle gjenværende feil og mangler er imidlertid mitt ansvar.

Til sist takk til John G. Taylor for hjelp med tilrettelegging av datamateriale, Terje Søsæther i Statistisk sentralbyrå og Svein Olav Hansen i Norges Bank for gjennomføring av spesialkjøringer samt Gunstein Bakke for korrekturlesing og Bente Bakken og Jon S. Lahlum ved FAFOs publikasjonsavdeling for ferdigstilling av manus.

Oslo, januar 1994
Torunn Kvinge

Sammendrag

Innledning

Internasjonale kapitalbevegelser spiller en stadig viktigere rolle i verdensøkonomien. I perioden 1983 til 1989 var årlig gjennomsnittlig vekst i utenlandske direkte investeringer i verden fire ganger større enn gjennomsnittlig årlig vekst i bruttonasjonalproduktet og tre ganger større enn den årlige gjennomsnittsveksten i eksporten. Det er særlig etter 1985 at forskjellen mellom vekstraten i eksport og direkte investeringer har økt betydelig (United Nations 1991:3,4).

En stor del av verdenshandelen samt forsknings- og utviklingsvirksomheten foregår dessuten i dag i multinasjonale selskaper (Andersson 1993, Fors 1993).

Det som kjennetegner direkte investeringer på tvers av landegrensene, til forskjell fra porteføljainvesteringer, er at eieren ønsker å etablere en varig økonomisk forbindelse og utøve effektiv innflytelse på virksomheten (Wamli og Hansen 1993).

I Norge utgjorde utenlandsk direkte investert kapital ved utgangen av 1991 i overkant av 90 milliarder kroner og av dette var om lag 10 prosent investert i industrien. Størsteparten av den utenlandske kapitalen var plassert i virksomheter som var majoritetseid av utlendinger og de fleste utenlandske investorene kom fra våre nordiske naboland, samt fra land innen EF eller USA (Wamli og Hansen 1993).

En problemstilling som ofte diskuteres i forbindelse med direkte investeringer i norsk industri, er hvorvidt utenlandsk eierskap er til fordel eller ulempe for næringsutviklingen. Det er vanskelig å svare fullgodt på et slikt spørsmål. Den mest nærliggende grunnen til dette, er at en ikke med sikkerhet kan si hvordan forløpet ville ha vært i de samme virksomhetene med norsk eierskap. Kartlegging av drivkrefter bak multinasjonale investeringer vil imidlertid kunne bidra til å belyse hvilke investeringer som er ønskelige ut fra et samfunnsøkonomisk perspektiv.

Spørsmålet er blitt særlig aktuelt i og med at norske myndigheter ikke har adgang til å diskriminere utenlandske eierinteresser i forbindelse med EØS-avtalen. Enkelte bestemmelser i industrikonsesjonslovene må dermed endres.

Rapporten består av fem hovedbolker:

1. Oppsummering av internasjonale teorier om direkte investeringer på tvers av landegrenser
2. Beskrivelse av gjeldende og foreslåtte konsesjonsregler
3. Kartlegging av virksomheter, oppkjøpt og etablert av utenlandske eiere på 80-tallet, mellom annet med bakgrunn i Nærings- og energidepartementets konsesjonsoversikter.
4. Kartlegging av m.a. sysselsetting, investeringsomfang, bedriftsstørrelse og lønnsomhet i all industrivirksomhet, både med norsk og utenlandsk eierskap. Denne kartleggingen omfatter også virksomheter som ble kjøpt opp av utenlandske eiere før 1980.
5. Med bakgrunn i teori og empirisk materiale drøftes mulige drivkrefter bak utenlandske direkte investeringer i norsk industri.

Teorier om multinasjonale selskapers direkte investeringer

Hymers (1976) begynte å stille spørsmål om hvorfor foretakene økte de direkte investeringene på tvers av landegrenser. I stedet for rene pengeplasseringer i form av porteføljeinvesteringer, synes det som om selskapene også vil ha kontroll med produksjonen i et annet land. Hymers konkluderte med at denne typen internasjonale kapitalbevegelser skyldes fravær av fri konkurranse. Senere har en rekke forfattere bygget videre på hans grunntanke.

Man kan grovt sett skille mellom to hovedmotiver for multinasjonale selskapers direkte investeringer. Det ene er kostnadsforskjeller mellom ulike land. Det andre er ønsket om markedstilgang (se eksempelvis Vaughan-Whitehead 1992).

I følge teorier om multinasjonale selskapers direkte investeringer må bestemte kjennetegn ved selskapet og landet være til stede for at en investering skal finne sted. I tillegg må det investerende selskapet ha fordeler med å produsere i utlandet i stedet for å eksportere eller leie bort produksjonsrettigheter til andre foretak (Dunning 1977).

Kjennetegn ved det multinasjonale selskapet kan blant annet være at det har utviklet en eller flere merkevarer, at det opererer i markeder med få kjøpere eller selgere, eller at det har bedre tilgang til enkelte ressurser enn konkurrentene. Kjennetegn ved et attraktivt investeringsområde/-land kan blant annet være god infrastruktur, høyt utdannet arbeidskraft, godt utviklet industrielt miljø, kjøpekraftig marked, handelsbarrierer, god tilgang til råvarer eller energi, eller lave arbeidskraftkostnader.

Dersom et selskap har spesiell kunnskap som gir det fordeler ovenfor andre selskaper (i form av produksjonsprosesser, merkevarer

e.l.), kan det som nevnt enten leie ut rettigheter til bedrifter i andre land, drive produksjonen i flere land selv eller produsere hjemme for eksport.

Den såkalte «internaliseringsteorien» sier blant annet at multi-nasjonale direkte investeringer skjer fordi et foretaks interne organisering på tvers av landegrensene kan være billigere og mer effektiv enn å produsere hjemme for eksport eller å leie bort produksjonsrettigheter (for en oversikt, se Lizondo 1991). Produksjon og transaksjoner innen et selskap er med andre ord et alternativ til kjøp og salg via markedet. Fordelene kan blant annet være reduksjon av kostnader forbundet med forhandlinger med kjøpere, bedre muligheter for å fastsette pris når det er en eller få selgere i markedet eller reduksjon av skatt ved bruk av internpriser. Andre forklaringer er at multi-nasjonale foretak, som har fordeler i form av spesielle produksjonsprosesser, ønsker å beskytte seg mot at andre overtar deres kompetanse. Flere studier viser at hvis et selskap bruker relativt mye ressurser på forskning og utvikling, øker sjansen for at transaksjoner med utlandet organiseres via egne datterselskaper (Andersson, Fredriksson og Leung 1993).

Generelt vil land eller områders attraktivitet trolig variere med hvilke varer eller tjenester det investerende selskapet produserer.

Når utenlandske selskaper lar produksjonen foregå i Norge, vil dette i utgangspunktet kunne redusere ferdigvareimporten fra utlandet og dermed bedre Norges handelsbalanse og sysselsetting når utenlandske selskapers virksomhet i Norge ikke erstatter produksjon som virksomheter med norsk eierskap tidligere stod for.

Konsesjoner til utenlandske investeringer i Norge

Hensikten med konsesjonslovene har vært å bidra til myndighetenes kontroll med inngående investeringer av en viss størrelse. Generelt har det blant annet vært plikt til å søke om konsesjon når utlendinger samlet kommer til å eie mer enn 1/3 av grunnkapitalen i selskapet eller en enkelt utenlandsk eier overtar mer enn 20 prosent av aksjene i et selskap som har ervervet konsesjonspliktig fast eiendom etter industri-konsesjonslovene eller Konsesjonsloven.

Forslag til en generell oppkjøpsordning, som skal gi muligheter for kontroll med større bedriftsoppkjøp uansett eiers nasjonalitet, vil trolig bli forelagt Stortinget vårsesjonen 1994.

Totalt behandlet Nærings- og energidepartementet i overkant av 1500 konsesjonssøknader i perioden 1980–1991. Rundt halvparten av sakene gjaldt konsesjoner til endringer av allerede eksisterende eierforhold (hovedsaklig endring i eierandel eller styresammensetning). Omtrent en fjerdedel gjaldt oppkjøp og omtrent en fjerdedel gjaldt

nyetableringer. I mange tilfeller ble samme foretak konsesjonsbehandlet flere ganger, for eksempel en gang i forbindelse med etablering og en annen gang i forbindelse med oppkjøp. I tillegg er relativt mange foretak konsesjonsbehandlet gjentatte ganger i tilknytning til endringer av eierforhold. Tallet på utenlandske foretak er dermed lavere enn hva det totale tallet på konsesjoner skulle tilsi.

Det er registrert 7 avslag i perioden. Avslagene gjelder blant annet forhold hvor konsesjonssøker hadde til hensikt å overføre produksjonen til morselskapet eller hvor formålet ble ansett å være en ren kapitalplassering i fast eiendom. Også enkelte søknader om endret styresammensetning eller forhøyet utenlandsk eierandel er blitt avslått.

Det relativt lave antallet avslag kan ha sammenheng med en liberal praktisering av konsesjonsbestemmelsene. Men det kan også ha sammenheng med at utenlandske eierinteresser har latt være å søke om konsesjon når de visste at de med stor sannsynlighet ikke ville få innvilget søknaden.

Utenlandske direkte investeringer i norsk industri

Utenlandske eiere har gjennomgående foretrukket oppkjøp av eksisterende industriforetak framfor etablering av ny virksomhet i norsk industri. Dette er i tråd med utviklingen i andre industrialiserte land.

Det er uten unntak utenlandske *selskaper* som kjøper seg inn i norsk industriproduksjon, og det ser ut til å være et hovedtrekk at det kjøpes virksomheter som svarer til eierens aktivitet ellers.

Totalt ble det i perioden 1980–1991 gitt konsesjon til henholdsvis 217 oppkjøpte og 82 nyetablerte virksomheter når en ser bort fra porteføljekonsesjoner til utlendingers kjøp av aksjer i de store norske industriselskapene og disse selskapenes kjøp av bedrifter i Norge.

Ved direkte investeringer på 80-tallet har utenlandske eiere konsentrert seg om konkurranseutsatte bransjer. Det er gitt flest konsesjoner til foretak innen framstilling av verkstedprodukter og innen kjemisk industri. Investeringsmønsteret har dermed ikke endret seg fra 70- til 80-årene.

De seneste årene ser det imidlertid ut til at interessen for skjermete industribransjer som nærings- og nytelsesmidler samt grafisk produksjon og forlagsvirksomhet har tatt seg opp.

Innen nærings- og nytelsesmiddelindustri kan hovedmotivet bak utenlandske investeringer være å sikre seg tilgang til det norske markedet, det vil si å få sine varer i hyllene. Nærings- og nytelsesmiddelindustrien er den industribransjen i Norge som har hatt høyest lønnsomhet på 80-tallet.

Deler av kjemisk industri har produsert for byggemarkedet, og det samme gjelder framstilling av mineralske produkter og trevareproduksjon. Mange av oppkjøpene i disse virksomhetsområdene hadde

dermed trolig sammenheng med at det norske byggemarkedet var et interessant nisjemarked, også for utenlandske investorer, på begynnelsen av 80-tallet.

Både kjøp av dekkproduksjon og framstilling av batterier kan ha vært begrunnet i ønske om tilgang til norske varemerker samtidig som konkurransen er redusert i disse markedene.

Innen treforedling forefinnes relativt små bedrifter med utenlandsk eierskap. Intervju med produsenter i denne bransjen viser at flere framstiller nisjeprodukter med høye markedsandeler. Det samme gjelder enkelte utenlandskeide virksomheter i grafisk produksjon. Lønnsomheten har vært relativt høy i denne bransjen i foretak med utenlandsk eierskap.

Utenlandske oppkjøp innen framstilling av kjemisk-tekniske produkter omfatter hovedsaklig maling og vaskemiddelproduksjon. I dette næringshovedområdet er det gjennomført rasjonalisering i flere tilfeller ved å lokalisere produksjonen fra ulike enheter til en bedrift.

I plastvareproduksjon er det også i stor grad gjennomført sammenslåinger av bedrifter til færre anlegg i Norge. Det er relativt hard konkurranse i denne type virksomhet, men enkelte foretak har tilpasset seg nisjemarkeder. Store utenlandske investorer i plastindustrien har vært det finske Uponor-konsernet og det danske Jens Villadsen Fabrikker.

Innen metallvareproduksjon driver utenlandske eiere i flere tilfeller med framstilling av merkevarer som er utviklet i Norge. Eksempler på slike merkevarer er Øglænd DBS, Norge Redskap (Fiskars), Trioving og Høyang Polaris. Lønnsomheten i dette virksomhetsområdet er relativt høy med utenlandsk eierskap.

I produksjon av maskiner er mange virksomheter enten lagt ned eller har ingen direkte maskinproduksjon, men salg, reparasjoner og tilpassing av maskiner, produsert i utlandet. Seks foretak framstiller nisjeprodukter. Tre av disse inngår i ASEA Brown Boveri (ABB).

ABB står bak nesten en tredjedel av oppkjøpene i produksjon av elektriske apparater og materiell. De resterende oppkjøpende i dette virksomhetsområdet gjelder små foretak. Disse foretakene driver hovedsakelig salg og service ovenfor norske kunder av ulikt elektrisk utstyr som produseres i utlandet.

Med unntak av ABB er det lite som tyder på at utenlandske selskaper har vist særlig interesse for å kjøpe norske høyteknologi-bedrifter. Oppkjøp i verkstedindustrien synes derimot å i større grad være begrunnet i *ønske om nærhet til kunden*, både for å kunne yte service og for å kunne tilpasse sine produkter til kundenes behov.

Denne kartleggingen av utviklingen i de ulike bransjene omfatter bare virksomheter som ble kjøpt opp av utenlandske eierinteresser på 80-tallet. Vi har ikke liknende opplysninger om foretak med utenlandsk eierskap som ble ervervet før 1980 eller om foretak med norsk eierskap.

Nær 70 prosent av konsesjonene i løpet av perioden 1980-1991 gjaldt etableringer i trevareindustrien, kjemisk produksjon og verkstedproduksjon. Sammenliknet med samlet antall etableringer i Norge i det aktuelle tidsrommet, ble det foretatt relativt mange etableringer i metallindustri og kjemisk industri med utenlandsk eierskap. Både ved oppkjøp og etableringer var gjennomsnittlig eierandel forholdsvis høy og over 70 prosent. Litt i underkant av halvparten av foretakene var heleide av utenlandske eiere på konsesjonstidspunktet. Flere ble heleide på et senere tidspunkt.

Lokalisering av industrivirksomhet

Konsesjonsoversikten viser at utenlandske oppkjøp hovedsakelig er konsentrert om Østlandsområdet. Dette har ikke sammenheng med at utenlandske eiere er overrepresenterte i bransjer som særlig har sin virksomhet i dette området, men med at utenlandske eierinteresser synes å foretrekke sentrale områder på Østlandet for lokalisering av sine oppkjøp innen de fleste bransjer. Oversikten viser dessuten at utenlandske investorer i mindre grad har foretatt oppkjøp i Vest-Norge¹ i framstilling av trevarer, mineralske produkter, kjemiske produkter og verkstedprodukter, enn det totale tallet på industribedrifter i disse bransjene i denne regionen skulle tilsi. Ved nyetableringer plasserte utenlandske eiere generelt sine investeringer i mindre grad i Vest-Norge enn norske nyetablerere, på tvers av ulike næringsområder.

Utenlandske eierinteresser er generelt sterkt involvert i den primære olje- og gassvirksomheten som i sum utgjør omtrent halvparten² av all utenlandsk direkteid kapital i Norge. Det kan også synes som om utenlandske eierinteresser i verkstedindustrien er godt representerte i det oljerelaterte industrielle miljøet i Rogaland, selv om utenlandske investeringer i verkstedindustrien generelt er underrepresenterte i Vest-Norge.

Lokaliseringsmønsteret i Norge ved utenlandske oppkjøp og etableringer kan også henge sammen med ønske om god tilgang på høyt kvalifisert arbeidskraft.

Nedleggelse

I underkant av en tredjedel av virksomheter som ble kjøpt opp eller etablert av utenlandske eierinteresser fra 1980 til og med 1991 eksisterer enten ikke lenger eller er overtatt av norske eiere i forbindelse med at driften skulle avvikles. Vi har imidlertid ikke sammenliknbart

¹ Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal

² Selskaper med utvinningstillatelse som er plassert i gruppen for «bank- og finansieringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting» i følge standard for næringsgruppering er da medregnet. (Wamli og Hansen 1993)

tallmateriale for totalt antall nedleggelse i foretak som er kjøpt opp av norske eierinteresser etter 1980. Det er derfor ikke mulig å si om *oppkjøpte foretak* nedlegges oftere eller sjeldnere med utenlandsk enn med norsk eierskap.

Vårt tallmateriale vedrørende nedleggelse av utenlandskeide oppkjøpte foretak viser blant annet følgende:

- Tju nedleggelse av utenlandskeid virksomhet skyldtes konkurs eller styrt avvikling. I tolv av disse tilfellene ble virksomheten senere kjøpt av norske eiere.
- I seks av foretakene, der produksjonen ble nedlagt, er salgs- eller tjenestevirksomheten opprettholdt.
- 27 av nedleggelsene (40 prosent) i oppkjøpte bedrifter hadde trolig sammenheng med at produksjonen ble rasjonalisert, ved å bli organisert i færre enheter. Dette skjedde hovedsaklig innen kjemisk produksjon, framstilling av verkstedprodukter og i noen grad innen treforedling. Produksjonen er nedlagt i de oppkjøpte bedriftene samtidig som det foregår tilsvarende virksomhet i selskapets regi enten i Norge eller i andre europeiske land, hovedsakelig Sverige.

For nyetablerte bedrifter på 80-tallet kan det synes som nedleggelsesfrekvensen generelt var lavere i virksomheter med utenlandsk enn med norsk eierskap. Dette resultatet må imidlertid tolkes med varsomhet da tallmaterialet for alle virksomheter også omfatter bedrifter med mindre enn ett årsverk og nedleggingshyppigheten i slike bedrifter kan være særlig høy. I de aller fleste utenlandskeide, nyetablerte bedriftene var sysselsettingen trolig langt høyere enn ett årsverk.

Investeringsomfang

Framstillingen så langt gjelder virksomheter som har vært omfattet av konsesjon i perioden 1980-1991. Norges Bank har siden 1987 gjennomført en kartlegging av beholdningen av utenlandsk investert kapital i Norge. Dette materialet gjelder også virksomhet i norsk industri som er kjøpt opp eller etablert før 1980. Beholdningen av direkte investert kapital økte totalt med knapt 70 prosent fra 1987 til utgangen av 1991 i løpende kroner. For industri økte utenlandsk direkte investert kapital med vel 50 prosent, fra 6,5 milliarder kroner ved utgangen av 1989 til 9,9 milliarder kroner ved utgangen av 1991³ (Wamli og Hansen 1993).

Den absolutte beholdningen av utenlandsk direkteid kapital i industrien var høyest i framstilling av verkstedprodukter, i kjemisk

³ Noe av oppgangen skyldes at det er innført nye definisjoner fra og med 1991. Dette medfører at direkte investert kapital nå også omfatter kortsiktige gjelds- og fordringsforhold med utenlandsk investor

produksjon, og i framstilling av mineralske produkter. Den relative andelen av beholdningen som var lokalisert til disse bransjene avtok noe fra 1989 til 1991 mens den relative andelen av kapitalen plassert i treforedling, grafisk produksjon samt nærings- og nytelsesmidler ble større.

Syssetting

I Norge har sysselsettingsutviklingen i industrien generelt vært negativ fra 1977. Dette er en utvikling norsk økonomi deler med så godt som alle OECD-land, med unntak av Japan. Nedgang i tallet på ansatte har flere årsaker. Svekket konkurransedyktighet, tap av markedsandeler og redusert etterspørsel etter bedriftenes produkter kan ha redusert behovet for arbeidskraft. Rasjonaliseringstiltak ved innføring av ny teknologi, ved å slå sammen flere bedriftsenheter eller bedre arbeidsorganisering, innebærer dessuten mindre bruk av arbeidskraft ved samme produksjon. Bakgrunn for reduksjon i sysselsettingen kan også være at bedrifter kjøpes opp og deretter legges ned for å begrense konkurransen i markedet. Det kan i tillegg tenkes kombinasjoner av flere årsaksforhold.

Desentralisering av produksjonen slik at den bedre tilpasses etterspørselen i det enkelte delmarkedet medfører i større grad satsing på mindre enheter. Virksomheten kan organiseres i større foretak for å utnytte fordeler dette gir, samtidig som selve produksjonen foregår i små bedrifter. Dette vil resultere i gjennomsnittlig færre ansatte per bedrift.

Et tilbakevendende spørsmål i den næringspolitiske debatten er i hvilken grad utenlandske eiere skiller seg fra norske når det gjelder bedriftsorganisering og personalpolitikk. Det følgende gir noen beskrivelser av industrisysselsetting etter eierskap. Som det framgår er framstillingen relativt generell, slik at det ikke gir grunnlag for bastante konklusjoner når det gjelder eierskapets betydning for sysselsettingsutviklingen i norsk industri.

Sammenliknet med 1980 arbeidet i 1989 en større andel av alle industrisysselsatte i bedrifter med minst 50 prosent utenlandsk eierandel. Dette gjelder alle bedrifter med utenlandsk eierskap⁴, det vil si også de bedriftene som ble kjøpt opp eller etablert før 1980. Mens 6 prosent av alle sysselsatte i 1980 arbeidet i bedrifter med utenlandsk eierskap hadde andelen i 1989 steget til 8 prosent. Andelen av de sysselsatte som arbeidet i bedrifter med blandingseie gikk ned fra 5 prosent i 1980 til 2 prosent i 1989. På bransjenivå var det en økning i andelen sysselsatte i bedrifter med utenlandsk eierskap i nærings- og nytelsesmiddelindustrien, tekstilvareindustrien, kjemisk industri, fram-

⁴ I resten av boka står «utenlandsk eierskap» for utenlandsk eierandel minst lik 50 prosent. «Blandingseie» står for utenlandsk eierandel mellom 20 og 50 prosent.

stilling av mineralske produkter og verkstedindustrien. I de andre industribransjene (trevareindustrien, treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet, metallindustrien) gikk andelen sysselsatte i bedrifter med utenlandsk eierskap ned fra 1980 til 1989. Desverre finnes ikke sammenliknbare data for senere år.

Enkelte selskaper omfatter en stor del av de sysselsatte i utenlandskeid virksomhet i Norge. Det svenske - sveitsiske konsernet ASEA Brown Boveri (ABB) er det utenlandskeide selskapet med flest ansatte i norsk industri. I 1992 var det i underkant av 8700 ansatte i ABB i Norge. Dette svarte til 67 prosent av alle ansatte i store, majoritetseide utenlandske verkstedforetak i Norge samme år og vel 37 prosent av alle ansatte i utenlandskeid virksomhet (Dun & Bradstreet Soliditet 1993 spesialkjøringer).

Det danskeide foretaket AS Fjellhammer Bruk er det største majoritetseide utenlandske foretaket i kjemisk industri. I 1992 hadde dette foretaket 713 ansatte i norsk virksomhet. Dette svarte til om lag 21 prosent av det samlede antallet ansatte i majoritetseide utenlandske foretak i denne bransjen (Dun & Bradstreet Soliditet 1993 spesialkjøringer).

Sysselsettingstall i en næring kan vise hvor mange som til en hver tid arbeider i bedrifter med henholdsvis utenlandsk og norsk eierskap. Slike samlestørrelser og gjennomsnittlig bedriftssysselsetting i næringen er blant annet et resultat av at bedrifter har skiftet eiere, nyetableringer, at nye enheter er fisjonert ut eller at bedrifter er blitt nedlagt. Dessuten påvirkes gjennomsnittlig sysselsetting av nyansettelser eller nedbemanning i den enkelte bedrift. Oppgangen i andelen sysselsatte i bedrifter som eies av utlendinger, henger delvis sammen med at det ble relativt flere bedrifter med utenlandsk eierskap i den aktuelle perioden. I 1989 var det vel 23 prosent flere bedrifter med utenlandsk eie enn i 1980. Til sammenlikning ble tallet på industribedrifter i Norge redusert med 12 prosent fra 1980 til 1989.

I 1989 var det gjennomsnittlig relativt færre ansatte per bedrift enn i 1980, både med norsk og med utenlandsk eierskap. Reduksjonen i tallet på sysselsatte per bedrift mellom 1980 og 1989 var større med utenlandsk eierskap enn med norsk eierskap. Resultatet har gyldighet for både små og store bedrifter.

Det er viktig å være oppmerksom på at tallmaterialet ikke gjelder identiske bedrifter over hele perioden idet noen nye bedrifter har kommet til og andre har falt fra. For eksempel vil nedleggelse av en sysselsettingsmessig viktig virksomhet kunne redusere sysselsatte pr bedrift i næringen selv om alle andre bedrifter ansetter flere personer. Da vi ikke har fulgt hver bedrift, vet vi heller ikke om nedleggelse av enkelte bedrifter kan ha påvirket gjennomsnittstørrelsen annerledes med utenlandsk enn med norsk eierskap.

Bortfall av arbeidsplasser med norsk eierskap vil i noen grad ha sammenheng med at bedrifter er kjøpt opp av utenlandske eiere. Samlet

sank industrisysselettingen med om lag 77.000 fra 1980 til 1989. Den registrerte nedgangen i sysselsettingen i bedrifter med norsk eierskap svarte, i følge Statistisk sentralbyrå, til vel 66 000 arbeidsplasser (eller omlag 86 prosent) mens selskaper med blandet eierskap stod for om lag 11.000 av den totale sysselsettingsnedgangen i industrien fra 1980 til 1989. Samtidig var det nesten ingen endring fra 1980 til 1989 i tallet på sysselsatte i virksomheter med utenlandsk eierskap.

Konsesjonsoversiktene viser imidlertid at det var ansatt nærmere 30 000 personer i virksomheter som ble kjøpt opp av utenlandske eiere i tidsrommet 1980 til 1989 når utenlandske eierandel var minst 50 prosent. Det er da tatt hensyn til at enkelte bedrifter senere er gått tilbake til norsk eierskap. Vi har imidlertid ikke fullstendige opplysninger om hvor mange utenlandske virksomhetene som senere er gått over på norske hender. Datamaterialet som gjelder virksomheter som ble oppkjøpt på 80-tallet er dessuten noe mangelfullt.⁵

En betydelig del av sysselsettingsreduksjonen i de virksomhetene som ble kjøpt opp av utenlandske selskaper i perioden 1980-1991 synes å ha sammenheng med nedleggelse av industriproduksjon. For de virksomhetene som ikke ble nedlagt, økte sysselsettingen i om lag 45 prosent av foretakene. Sysselsettingen ble redusert i om lag 45 prosent og var uendret i om lag 10 prosent av virksomhetene. Disse resultatene må leses under forbehold om at vi mangler fullstendige opplysninger om hvor mange av de oppkjøpte foretakene som senere gikk tilbake til norsk eierskap.

Vi har ikke tilsvarende opplysninger om norskeide virksomheter eller om nyetablerte utenlandskeide bedriftene og virksomheter som ble kjøpt opp før 1980.

Lønnsomhet

I gjennomsnitt har forskjellen i lønnsomhet med norsk eller utenlandsk eierskap vært forholdsvis liten.

Når vi sammenlikner gjennomsnittlig totalrentabilitet for 1990 og 1991 i alle foretak med totalrentabiliteten i majoritetside utenlandske foretak, finner vi at lønnsomheten var best med utenlandsk eierskap med unntak av framstilling av mineralske produkter. Dette datamaterialet gjelder identiske foretak med minst 50 sysselsatte.

For 1980-1989 viser beregninger gjort av Statistisk sentralbyrå også at i løpet av perioden var lønnsomheten gjennomsnittlig høyest

⁵ Det er gjort nærmere rede for dette datagrunnlaget i kapittel 4. Disse «konsesjonsopplysningene» tar utgangspunkt i foretak mens SSBs statistikk gjelder bedrifter. Forskjell mellom foretak og bedrift har i denne sammenhengen trolig liten betydning fordi de fleste foretakene bare omfatter en bedrift eller industriproduksjonen utgjør en sysselsettingsmessig viktig del av foretakets virksomhet. En ytterligere svakhet ved datamaterialet er at Nærings- og energidepartementets konsesjonsoversikter muligens ikke omfatter alle oppkjøp.

med utenlandsk eierskap, med unntak av framstilling av mineralske produkter og kjemisk industri. Disse beregningene gjelder imidlertid alle foretak med utenlandsk eierandel på minst 20 prosent og det er ikke de samme foretakene som måles over hele perioden. En del av foretakene med utenlandsk eierandel på mellom 20 og 50 prosent er store norskkontrollerte foretak med noe utenlandske porteføljeinvesteringer (for eksempel Norsk Hydro). Det er likevel forholdsvis stort sammenfall mellom beregningsresultatene for henholdsvis 1980–1989 og 1990–1991.

Totalrentabilitet er et vanlig brukt lønnsomhetsmål. Alternativt kan en beregne hvor mye som blir igjen til eierne etter at lønnskostnadene er trukket fra bearbeidingsverdien (kvasirente). Vi har gjort slike beregninger for industribedrifter og funnet at i perioden 1980–1989 var det gjennomsnittlig en mindre del av verdiskapingen som gikk med til å dekke lønnskostnader i majoritetsede utenlandske bedrifter enn i alle bedrifter unntatt kjemisk industri, treforedling og grafisk produksjon. Forskjellene i lønnsomhet mellom norske og utenlandske foretak var i gjennomsnitt forholdsvis liten.

For å kunne si noe om bakgrunnen til forskjeller eller likheter i avkastning mellom norske og utenlandske virksomheter, må vi følge enkeltforetak over tid. Det har vi ikke hatt mulighet til innenfor dette prosjektet. Gjennomsnittstallene vi bygger på, kan skjule betydelige variasjoner mellom foretak.

Generelt er det vanskelig å beregne avkastningen i multinasjonale selskaper uten å gå inn i regnskap og prissetting i det enkelte selskapet. Dette skyldes hovedsaklig at prising av internleveranser kan påvirke resultatet i mor- og datterselskap. Lønnsomheten i konsernet under ett vil dessuten kunne avhenge av utviklingen i enkeltbedrifter. Dersom produksjonen i et land stopper opp, vil for eksempel dette ha ringvirkninger for selskapets bedrifter i andre land når det finner sted handel med halvfabrikata.

Drivkrefter bak utenlandske oppkjøp i norsk industri og samfunnsøkonomiske konsekvenser

Det synes å ligge ulike drivkrefter bak utenlandske oppkjøp i Norge. Motivene varierer med bransje og endrer seg trolig over tid i forbindelse med strukturendringer i såvel norsk økonomi som i verdensøkonomien generelt. Dette gjelder uavhengig av eierskap.

Lokalisering av metallindustri og annen ressurskrevende industri til Norge som følge av tilgang på billig kraft vil således kunne bli mindre aktuelt dersom energiprisene i Europa jevner seg ut.

Tilgang til det norske markedet synes å være hoveddrivkraften bak utenlandske oppkjøp i norsk industri på 80-tallet. Man kan da

skille mellom to ulike typer motiver. Det ene er knyttet til mulighe-
tene for å etablere seg med sitt produkt i et nisjemarked. Det andre er
knyttet til oppkjøp av etablerte merkevarer.

Et kjøpekraftig konsumvaremarked som følge av relativt høye
inntekter vil trolig fortsatt gjøre det lukrativt å etablere seg med vare-
merker innenfor norske grenser. Nordiske foretak vil kunne ønske å
styrke sin posisjon ytterligere i forhold til europeiske markeder ved å
bli sterke på et utvidet hjemmemarked.

Både norske og utenlandske selskaper vil stå foran et valg om
hvor produksjonen skal lokaliseres. Høye arbeidskraftkostnader har
mindre betydning for hvor virksomheten skal legges ved kapitalinten-
siv produksjon. For å utnytte stordriftsfordeler i produksjonen er det
viktig å kunne framstille varen i store serier. Framstilles produkter som
er relativt dyre å transportere, er det mest lønnsomt å være nær de store
markedene. Et annet aspekt er at det kan være gunstig å være lokali-
sert i et område der en lett har tilgang til ny teknologi ettersom denne
utvikles. Viktighet av nærhet til kunden og til de som utvikler et nytt
produkt trekker i retning av desentralisert produksjon. Innen ny tek-
nologi har Norge hatt kostnadsfordeler i form av relativt billig høyt
utdannet arbeidskraft.

En kan også tenke seg at virksomheter organiseres som en kom-
binasjon av at deler kjøpes inn fra de områdene der de produseres
billigst, men at de settes sammen i Norge når produktet må tilpasses
den enkelte kundens behov. Med andre ord kan det være hensiktsmes-
sig å ha små produksjonsenheter for montering, reparasjon og tilret-
telegging i Norge.

Konsentrasjon av deler av produksjonen til store anlegg for be-
dre å utnytte stordriftsfordeler, kan være samfunnsøkonomisk lønns-
somt. Samtidig åpner det opp muligheter for høyere priser ved reduk-
sjon av konkurransen. Den samfunnsøkonomiske gevinsten kan
dessuten være ulikt fordelt mellom land og mellom grupper av land.

Det er vanskelig å vurdere hvilken betydning konsesjons-
lovgivningen har hatt for utenlandsk investeringsatferd i Norge de siste
10-år, (jf. de få avslag) Konsesjonslovgivningen i Norge kan imidler-
tid ha forhindret en del uønskete oppkjøp som har til hensikt å redu-
sere konkurransen i et marked, med påfølgende velferdstap for nor-
ske forbrukere og negative virkninger for sysselsettingen. Den
planlagte oppkjøpsordningen som skal erstatte de diskriminerende
delene av industrikonsesjonsloven, vil generelt kunne brukes til å hin-
dre konkurransereduserende oppkjøp og fusjoner.

I internasjonal teori om framveksten av multinasjonale selskaper
antas det at disse selskapene har unike fordeler, som de har opparbeid-
et seg over tid. Undersøkelser med bakgrunn i svensk datamateriale
viser dessuten at det overføres ny teknologi fra morselskapet i et
multinasjonalt konsern til konsernets datterselskaper. Slik overføring
av teknologi er beregnet til å bidra gjennomsnittlig til ca en prosent

av årlig vekstrate i reell verdiskaping. Forskning og utviklingsvirksomhet som foretas i datterselskapene forbedrer kompetansen for å nyttiggjøre seg den nye teknologien. Norsk næringsliv vil dermed ved multinasjonale selskapers produksjon i Norge kunne dra nytte av den kunnskapen som er bygd opp i slike foretak. Dette gjelder både bedriftsledelse, produktutvikling og markedsføring.

Tilførsel av ny kompetanse til enkeltbedrifter vil videre kunne gi ringvirkninger for norsk industrielt miljø. Dette kan eksempelvis skje ved at enkelte medarbeidere som opplæres i det multinasjonale selskapet, skifter arbeidsplass.

Hvilke faktorer som påvirker de multinasjonale selskapenes beslutninger om å lokalisere produksjonen til Norge er blant annet tema i FAFO-rapporten «Hvor attraktivt» som publiseres i 1994.

Kapittel 1 Innledning

1.1 Problemstillinger og rapportens oppbygning

Når multinasjonale selskaper kjøper opp industribedrifter i Norge, blusser det ofte opp en debatt om utenlandske direkte investeringer er til fordel eller ulempe for norsk næringsliv. Med blant annet nedleggelsen av Viking Askim friskt i minne, frykter ansatte i bedrifter som kjøpes opp fra utenlandet at arbeidsplassene deres vil gå tapt under de nye eierne. «Vi ønsker fortsatt Norsk Hydro som stor eier. Det har vært med på å sette av betydelige midler til investeringer i selskapet. Det gir oss trygghet.» Dette sa klubbleder Terje Kristiansen i Freia i intervju med Dagens Næringsliv den 11. august 1992. Og han fortsatte: «Jeg er ikke imot at utlendinger oppretter norske arbeidsplasser, men er skeptisk til at de overtar eksisterende virksomheter. Erfaringene er dårlige.»

Representanter for myndighetene og andre hevder på sin side nødvendigheten av å tiltrekke seg utenlandsk kapital for kompetanseutvikling og tilgang til markeder. I sin redegjørelse for Stortinget 29. april 1991 sa daværende næringsminister Ole Knapp blant annet følgende om oppkjøp og investeringer i Norge:

«Den utenlandske kapitaltilførselen er generelt av vital betydning. Enkelte uheldige erfaringer må ikke få overskygge det faktum at det altoverveiende inntrykk av utenlandske eiere i Norge er positivt, da de bidrar med nødvendig kapital, kunnskap og åpning til eksportmarkeder. I mange tilfeller hvor utenlandske oppkjøp har funnet sted har det ikke vært mulig å finne aktuelle norske investorer.»

Eierskapets betydning

Utenlandske porteføljeinvesteringer tilfører norsk næringsliv kapital og i mindre grad kompetanse på eiersiden. Ved direkteinvesteringer ønsker eieren også styring med investeringen. I det førstnevnte tilfellet avgjør trolig kortsiktig avkastning etter skatt når det er tatt hensyn

til ulike former for risiko, i hvilket land og i hvilken næring investeringene foretas. Ved direkte investeringer vil avkastning på sikt og i konsernet samlet sannsynligvis ha større betydning.

Bedrifter som utvikler ny teknologi, vil i en begynnerfase kunne ha problemer med å skaffe seg finansiering. Dette har blant annet sammenheng med at det er vanskelig for utenforstående å vurdere verdien av produktet. For potensielle långivere vil det ofte være lite realkapital å ta pant i, fordi det meste av aktiva består i utviklet kunnskap. Store selskaper har på sin side behov for teknologiske innovasjoner, samtidig som de ofte har finansiell styrke og organisasjon for å ferdigstille og markedsføre nye produkter.

Omstrukturering av virksomheten er i mange tilfeller viktig for å tilpasse seg endrete etterspørselsmønstre og teknologisk utvikling. Innenfor næringsområder der det er stordriftsfordeler å hente i framstillingen av en vare, vil det for eksempel kunne være nødvendig å slå produksjonen sammen i større anlegg for at foretaket skal være konkurransedyktig. De siste 10–20 årene har omstruktureringer i norsk næringsliv økt, og dette har ført til at arbeidsplassene i industrien i sterkere grad er konsentrert til de største selskapene (Hammervoll og Heum 1992).

Sammenslåing av virksomheten til større enheter kan, særlig når dette innebærer oppkjøp av konkurrerende bedrifter, medføre redusert konkurranse i markedet. Dette gjelder i utgangspunktet både når norske og når utenlandske foretak står som kjøpere, og vil kunne vise seg ved at samlet avkastning i selskapet blir særlig høy.

Mens stordriftsfordeler utnyttes i modne bransjer, er det trolig en tendens til å legge produksjonen til mindre bedriftsenheter i bransjer der ny teknologi spiller en viktig rolle. Innen slike bransjer kan det være viktig å «skreddersy» produktene til kjøpernes behov, og dette krever fleksibilitet i organisasjonen. Teknologien utvikler seg hele tiden, og kunnskap må stadig oppdateres. Det kan derfor være viktig å konsentrere seg om «sitt» spesialområde. En slik organisering av produksjonen kan innebære at det i større grad tas inn komponenter fra andre bedrifter, slik at det ferdige produktet inneholder en relativt høy innsats av kjøpte varer og tjenester (Hammervoll og Heum 1992).

Eierskapets betydning for virksomhetsutviklingen reiser en rekke interessante og viktige spørsmål. Innenfor dette prosjektet har vi ikke gjennomført en systematisk analyse med testing av hypoteser om eierskapets betydning for utviklingen, men har begrenset oss til å se på gjennomsnittsstørrelser når det gjelder kapitalbeholdning, lønnsomhet

og sysselsetting. Vi bygger her hovedsakelig på datamateriale fra Norges Bank og Statistisk sentralbyrå. Dette datamaterialet omfatter, når ikke annet er sagt, alle bedrifter og foretak med utenlandsk eierskap. Det vil si at bedrifter og foretak, som ble kjøpt opp og etablert før 1980, også er med.

For alle industribedrifter, der det ble gitt konsesjoner til oppkjøp eller etableringer på 80-tallet er det i tillegg gjennomført en kartlegging av bransje, lokalisering, eierskap, sysselsetting og hvilke nedleggelse som har funnet sted.

I rapporten tar vi for oss følgende spørsmål:

- Hvor omfattende har utenlandske oppkjøp og etableringer i norsk industri vært etter 1980?
- I hvilke bransjer og hvor i landet lokaliserer utenlandske investorer sine oppkjøp og nyetableringer?
- Hvem er de utenlandske investorene og hvor mye eier de?
- Hvordan har nedleggingsfrekvensen i utenlandskeide bedrifter vært og hva har forårsaket nedleggelse?
- Hvordan har sysselsetting og lønnsomhet utviklet seg i utenlandskeide bedrifter sammenliknet med norskeide bedrifter?

Det gis i denne omgangen ikke fyldestgjørende svar på alle spørsmålene, men arbeidet tar sikte på å gi en ramme som kan danne basis for videre undersøkelser.

De store industriselskapene i Norge kan være majoritetseide av nordmenn eller utlendinger. I mange tilfeller vil store selskaper ha både norske og utenlandske eiere. Eksempel er børsnoterte selskaper som Norsk Hydro, Elkem og Kværner der utenlandske porteføljeinvestorer kjøper seg ut og inn av selskapet. Statistisk materiale fra Statistisk sentralbyrå og Norges Bank som gjelder bedrifter med utenlandsk eierandel på henholdsvis 20 prosent og 10 prosent omfatter også de store norske selskapene med utenlandske porteføljeinvesteringer. Når utenlandsk eierandel er over 50 prosent vil imidlertid bedriftene som oftest være majoritetseide av en utenlandsk eier.

Rapportens oppbygning er som følger:

I resten av dette kapitlet tar vi for oss forskjeller mellom porteføljeinvesteringer og direkte investeringer. Deretter oppsummeres teori for multinasjonale investeringer, tidligere undersøkelser av utenlandske investeringer i Norge og utviklingen i andre land, særlig Sverige og EF-området.

I kapittel 2 oppsummeres gjeldende konsesjonslovgivning, forslag til ny oppkjøpsordning, konsesjonslovens praktisering og regelverket for å sikre konkurranse i ulike markeder.

Rapporten konsentrerer seg videre om oppkjøp og investeringer i industribedrifter. Innledningsvis i kapittel 3 oppsummerer vi imidlertid utviklingen i alle konsesjoner til oppkjøp og etableringer fra 1980 til og med 1991 med særlig vekt på hvilke næringer som har vært mest attraktive. Det diskuteres hvor grensen går mellom industri og tjenesteyting. Det blir også gjort rede for andre undersøkelser, og resultatene fra disse sammenliknes med våre funn.

I kapittel 4 beskrives konsesjonene til oppkjøp i norsk industri, mens kapittel 5 gir tilsvarende opplysninger for nyetableringer. Det fokuseres på næringsområde, kjøpers nasjonalitet, lokalisering, hvor stor eierandel de ulike investorene har, hvorvidt samme selskap kjøper seg inn i flere bedrifter, antall nedleggelse samt bakgrunn for nedleggelse i konsesjonsbelagt norsk industri.

Ved hjelp av data fra Statistisk sentralbyrå, Norges Bank m.fl. sammenlikner vi i kapittel 6 kjennetegn ved norskeid og utenlandsk-eid industri i Norge, blant annet sysselsetting og lønnsomhet innen ulike bransjer.

Til sist settes teoretiske tilnærminger og empiriske funn i sammenheng gjennom en drøfting av tidligere og kommende motiver for multinasjonale selskapers investeringer i norsk industri.

1.2 Direkte investeringer

Det er vanlig å skille investeringer over landegrensene i to typer, porteføljeinvesteringer og direkte investeringer. Porteføljeinvesteringer omfatter kortsiktige plasseringer i aksjer og andre verdipapirer, uten ønske om langsiktig strategisk engasjement. Direkte investeringer innebærer derimot mer langsiktige plasseringer, der det antas at investoren ønsker å utøve aktiv innflytelse på selskapet.¹ Lån fra mor- til datterselskap regnes også som direkte investering. Med multinasjonale selskaper menes selskaper som har foretatt direkte investeringer i minst

¹ Internasjonalt benyttes vanligvis en andel på minst 10 prosent av eierkapitalen som nedre grense for direkte investering

to land. Dersom et heleid norsk selskap oppretter et heleid datterselskap i utlandet og datterselskapet investerer i Norge, vil dette regnes som utenlandsk investering i Norge.

1.3 Teorier for direkte investeringer over landegrensene

Tidlige teorier forsøkte å forklare direkte investeringer som resultat av forskjeller i avkastning mellom land. Empiriske undersøkelser bekreftet imidlertid i de fleste tilfeller ikke disse teoriene.² Hymer (1976) begynte å stille spørsmål om hvorfor multinasjonale foretak stod bak brorparten av de direkte investeringene på tvers av landegrenser. Han konkluderte med at denne typen internasjonale kapitalbevegelser skyldes fravær av fri konkurranse i ett eller flere markeder. Senere har en rekke forfattere bygget videre på hans grunntanke. I det følgende kommer vi til å skissere ulike bidrag til å forklare multinasjonale selskapers investeringer.

Dunning (1977) brukte både produksjonsteori og lokaliseringsteori for å forklare hvorfor enkelte selskaper investerte i flere land. Ifølge hans «eclectic theory» må tre vilkår være oppfylt før direkte investeringer finner sted:

1. Selskapet har unike fordeler. For å etablere seg i et fremmed marked må mange barrierer overvinnes. Dette kan gjelde kjennskap til språk, kultur, lovgivning og støtteordninger, at myndighetene foretrekker lokale produsenter, etableringshindringer opprettet av konkurrenter, forskjeller i tekniske standarder, forskjeller i konsumentenes smak osv. Fordelene kan bestå i at selskapet er stort på hjemmemarkedet, har utviklet en merkevare, har spesielle ferdigheter når det gjelder ledelse og markedsføring, enerett til råstoff, teknologi eller andre ressurser som er viktige for framstilling av produktet, billig finansiering eller stordriftsfordeler i produksjonen. Fordelene må samlet være større enn ulempene.

² Disse teoriene ble senere utvidet til også å ta hensyn til risiko forbundet med investeringer i ulike land (valutakursrisiko, risiko for ekspropriasjon osv). For en oversikt, se for eksempel Agarwal 1980 og Lizondo 1991.

2. Det er spesielle årsaker til at selskapet velger å produsere selv i stedet for å eksportere eller la andre produsere på lisens.
3. Spesielle kjennetegn ved vertslandet må være til stede for at produksjonen lokaliseres dit.

Hymer (1976) var allerede inne på de samme faktorene som Dunning (1977) når det gjaldt å forklare de særtrekk ved selskapet som måtte være til stede. At multinasjonale selskaper utvikler slike fordelere, har strukturelle årsaker og henger sammen med at det ikke eksisterer fri konkurranse i markeder for innsatsfaktorer eller ferdigvarer. Dette har senere særlig vært tema innenfor teorier om organisering av industriell virksomhet. Selv om selskapet har forskjellige fordelere, kan det likevel velge å eksportere sine produkter i stedet for å produsere i utlandet.

Hymer peker for øvrig på at slike fordelere ikke bare fører til handel, men handelen fører til nye fordelere for foretaket. Disse består blant annet i at det multinasjonale foretaket får opprettet distribusjonskanaler eller finner fram til nisjeprodukter. «This brings up the infant-industry argument, which is really an infant-firm argument» (Hymer 1976:82).

Den såkalte internaliseringsteorien, representert ved blant andre Buckley og Casson (1976), forsøker å forklare hvorfor et selskap med bestemte fordelere blir multinasjonalt, og omfatter dermed både punktene 1 og 2 ovenfor (Lizondo 1991:70).

Også internaliseringsteorien tar utgangspunkt i fravær av fri konkurranse. Tanken bak denne teorien er at en del transaksjoner som ellers foregår mellom bedrifter, gjøres interne – det vil si at de foregår innad i foretaket. Dette kan oppstå fordi det enten mangler markeder for bestemte transaksjoner eller fordi selskapet slik reduserer transaksjonskostnadene. En fordel ved å organisere seg på tvers av landegrensene er mindre usikkerhet på grunn av ulik grad av informasjon ved forhandlinger. I enkelte land er det forbud mot å pålegge selger pris på produktet. Et slikt regelverk kan omgås ved selv å stå for produksjonen. Andre årsaker til internalisering kan være at skattebelastningen reduseres ved bruk av internpriser (for nærmere utdyping av dette temaet se 6.5).

Empiriske undersøkelser i andre land viser at utenlandske direkte investeringer er konsentrert til næringer og bransjer med høy forskningsintensitet (for en oversikt se eksempelvis Agarwal 1980). Internalisering kan dermed også ses som et middel til å beskytte egen teknologi.

Samtidig som multinasjonale selskaper står for teknologioverføringer mellom land og således kan være til nytte for vertslandets industrielle utvikling, vil multinasjonale selskaper muligens også behøve for tilgang til nyutviklet teknologi i vertslandet. Midttun, Nor-eng og Nygaard (1987) påpeker at det primære behovet for norsk industri er tilgang på resultater fra industriell forskning og utvikling, kvalifisert personell og markeder. De sier blant annet:

«ideene blir ofte utviklet i mindre enheter som ikke har ressurser til å drive dem fram i markedet, mens innsatsen i forskning og utvikling som fører fram til det endelige produkt i økende grad foregår innenfor store multinasjonale selskaper, som er avhengige av en underskog av mindre bedrifter med gode ideer og svake ressurser. På denne måten er de multinasjonale selskaperes ekspansjon avhengig av en stadig overføring av ideer fra mindre bedrifter, ved kjøp av konsepter eller i økende utstrekning ved oppkjøp av teknologisk vellykte mindre bedrifter som har utilstrekkelige, finansielle ressurser til å drive fram eller til å videreutvikle sine produkter. Dette er grunnen til at mange mindre, ekspansive foretak blir kjøpt opp av store multinasjonale selskaper.» (Midttun m.fl. 1987:17)

Direkte investeringer er også forsøkt forklart ved den såkalte produksyklus-teorien (Vernon 1979). Ifølge denne teorien går et produkt gjennom tre faser. Først utvikles produktet i forbindelse med lokal etterspørsel. Selskapet foretrekker å produsere i nærheten av de som har utviklet produktet og for å holde transportkostnadene på et så lavt nivå som mulig (fase 1). Etter at produktet er etablert på hjemmemarkedet, eksporteres det til utlandet (fase 2). I tredje fase sammenliknes kostnader ved produksjon hjemme pluss transportkostnader og eventuell toll med produksjonskostnader i et utenlandsk datterselskap. I tillegg må det oppstå utløsende situasjoner, som for eksempel at det oppstår konkurranse med utenlandske foretak som kopierer produktet. Vernon (1979) sier selv at denne hypotesen har mistet sin forklaringskraft ettersom mange multinasjonale selskaper etter hvert er til stede i ulike markeder og vil kunne utvikle nye produkter «på stedet» og nær kundenes behov.

Kjennetegn som gjør et land eller område attraktivt for investeringer, kan være godt utbygd infrastruktur, relativt lave lønnskostnader per produsert enhet, tilgang til råstoffer eller energi. Selskaper som er avhengige av bestemte råstoffer for sin produksjon, kan ønske å eie råstoffkilden for å være sikret tilgang til denne innsatsfaktoren samti-

dig som kontroll med ressurser kan gjøre det mulig å kvitte seg med konkurrenter.

Markedsstørrelse, inntektsforhold og tollbarrierer angis også som faktorer som påvirker lokaliseringsbeslutningene i multinasjonale selskaper. Nærhet til stort og kjøpekraftig marked vil særlig være viktig når transportkostnadene er høye. Tollbarrierer eller andre handelshindringer kan gjøre det nødvendig å etablere seg innenfor et lands grenser for å være konkurransedyktig.

For å gjøre transportkostnadene lavest mulig, kan virksomheten lokaliseres der etterspørselen er høy eller der det er god tilgang på råstoff/energi. Lokal etterspørsel vil være relativt høy der alle andre fabrikker er lokalisert. Arbeidskraften får spesialkompetanse som nyetablerte bedrifter kan nyttiggjøre seg. Når flere anlegg er lagt til samme område, er det lettere å få kvalifisert arbeidskraft, men også lettere for de ansatte å skifte eller finne ny arbeidsplass. Det finnes således mekanismer som opprettholder et lokaliseringsområde når det først er etablert (Krugman 1991). Ved europeisk integrasjon vil således produksjonen i enda større grad kunne bli sentralisert til industrielle kjerneområder.

Lokaliseringsteori må ses i sammenheng med nyere teorier som legger vekt på hvordan eksterne virkninger kan være med å forklare vekst (Romer 1986, Lucas 1988). Ved at ulike foretak lokaliseres sammen oppstår det synergieffekter som igjen medfører vekst. Diskusjonen om clusterdannelser (jf det norske Porter-prosjektet) er i noen grad i tråd med ny vekstteori. Et cluster eller en klynge kan imidlertid oppstå som en samling hoved- og underleverandører, uten at dette gir gratis fordeler for noen av partene. Samlokalisering alene er således ikke nok for økt vekst (Lommerud 1992).

Generelt vil trolig lokaliseringssattraktiviteten til land eller områder avhenge av hvilke varer eller tjenester det multinasjonale selskapet produserer.

Ved multinasjonale selskapers investeringer skiller det ofte mellom horisontal og vertikal integrasjon (Caves 1971). En annen måte å gruppere direkte investeringer på, er å skille mellom kostnadsforskjeller og markedstilgang (se eksempelvis Vaughan-Whitehead 1992). Ved vertikal integrasjon bearbeider datterselskapet halvfabrikata fra morselskapet eller det lager halvfabrikata for ferdigstillelse i morselskapet. Vertikal integrasjon innebærer således internasjonal

spesialisering i produksjonen, og kan blant annet skyldes ulike arbeidskraftkostnader i ulike land.³ Ved horisontal integrasjon legger morselskapet samme type produksjon til ulike land. Bakgrunnen kan være bedre tilgang til lokale markeder, eller andre strategiske overveininger.

«Raidere» er en betegnelse på investorer som kjøper seg inn i bedrifter fordi de ser et potensiale for økt lønnsomhet ved omorganisering av virksomheten. Etter omorganisering selger slike investorer som oftest eierandelene sine og konsentrerer seg om en ny bedrift. Omorganisering kan også innebære at produksjonen nedlegges og at utstyr selges enkeltvis til andre bedrifter. Det siste vil særlig være tilfelle der det er store skjulte verdier i bedriftene, det vil si at bokført verdi er betydelig mindre enn faktisk verdi.

Empiriske undersøkelser fra andre land viser at utenlandske direkte investeringer i større grad finner sted ved oppkjøp av eksisterende bedrifter enn ved nyetableringer. Det finnes ulike forklaringer på dette (for en oversikt over litteraturen se for eksempel Gilbert og Newbery 1992). Dersom næringen er konsentrert og det er mulig å oppnå ekstrafortjeneste ved at det er en eller få selgere i markedet, vil det kunne være mer lønnsomt å etablere seg i et nytt marked ved oppkjøp enn ved å etablere seg med ny virksomhet. Empiriske undersøkelser viser at oppkjøp er mest sannsynlig i modne eller sterkt konsentrerte bransjer. Dette innebærer at oppkjøp er attraktivt i en bransje som framstiller differensierte produkter der hvert enkelt produkt er ledende i sitt marked (Gilbert og Newbery 1992).

Internasjonale undersøkelser

Sverige

Sverige er det landet som eksporterer mest direkte investert kapital til norsk industri. Men også på verdensbasis markerer Sverige seg som en stor kapitaleksportør. I 1985 hadde landet verdens sjettede største omfang av utgående direkte investeringer i forhold til bruttonasjonalprodukt (Andersson, Fredriksson og Leung 1993:3). Ved Industriens Utredningsinstitutt i Stockholm er det fra og med 1965 gjennom spørreundersøkelser samlet inn data om svenske multinasjonale selskapers investeringer.

³ I Norge er det for eksempel relativt små lønnsforskjeller mellom personer med og uten yrkesutdanning. Samtidig er høyt utdannet arbeidskraft relativt billig i Norge. Dette kunne medføre at produksjonsprosesser som krever lite utdanning, legges til utlandet, mens prosesser som krever flere kvalifikasjoner, lokaliseres i Norge.

På bakgrunn av dette materialet er det gjort flere interessante studier, mellom annet om sammenhenger mellom direkte investeringer og Sveriges eksport fra morselskapene (Andersson, Fredriksson og Leung 1993), om mønsteret i datterselskapenes eksport (Andersson og Fredriksson 1993) og om teknologioverføringer mellom mor- og datterselskaper (Fors 1993). Selv om det hittil ikke er gjennomført spesielle analyser vedrørende selskapenes investeringer i Norge, synes det interessant å oppsummere de viktigste resultatene fra disse arbeidene.

Med utgangspunkt i blant annet Caves' (1971) teori om horisontal og vertikal integrasjon og Dunning's (1977) «eclectic theory» har Industriens Utredningsinstitutt sett nærmere på hvilke faktorer som har bestemt svenske morselskapers eksport til datterselskaper i perioden 1976 til 1990 (Andersson, Fredriksson og Leung 1993).

Tendenser i dette tidsrommet har vært at stadig færre datterselskaper som driver industrivirksomhet, importerer halvfabrikata eller ferdigvarer fra sine svenske morselskaper. I 1990 hadde 40 prosent av alle datterselskapene ingen import fra morselskapet. Andelen datterselskaper som importerer halvfabrikata eller både halvfabrikata og ferdigvarer, er gått ned. Andelen datterselskaper som importerer kun ferdigvarer har derimot økt litt og utgjorde om lag 20 prosent i 1990 (Andersson, Fredriksson og Leung 1993:5).

Hovedfunnene kan oppsummeres som følger:

1. Når morselskapet investerer relativt mye i forskning og utvikling (FoU), importerer datterselskapene relativt mye både av halvfabrikata og ferdigvarer. Dette forklares med at høye investeringer i FoU gjør det lønnsomt for morselskapet å internalisere transaksjoner med utlandet for å kunne beholde ny teknologi internt i selskapet lengst mulig.
2. Jo mer multinasjonalt et selskap er, det vil si jo flere datterselskaper det har, jo mindre eksporterer morselskapet til datterselskapene. Dette kan ha sammenheng med at selskaper med vidstrakt internasjonal virksomhet ofte er horisontalt organisert, det vil si at datterselskapene driver produksjon rettet mot markedene i de enkelte landene relativt selvstendig og uavhengig av halvfabrikata, råstoffer eller ferdigvarer fra morselskapet. En annen forklaring kan være at datterselskapene kjøper varer fra hverandre.
3. Datterselskaper som tilhører foretak med rik tilgang til naturressurser, importerer i relativt stor grad halvfabrikata fra morselskapet. Dette innebærer vertikal integrasjon «framover», det vil si at råstoff utvinnes i Sverige for så å bli bearbeidet i andre land.

4. Datterselskaper som er ervervet ved oppkjøp, importerer i liten grad halvfabrikata eller ferdigvarer fra morselskapet. Et motiv for oppkjøp kunne være tilgang til det lokale distribusjonsapparatet. En ville da forvente at datterselskaper importerer ferdigvarer som kan selges i tillegg til egenproduserte varer.
5. Jo større inntektsnivået er i vertslandet, jo mer er datterselskapene tilbøyelige til å importere ferdigvarer fra morselskapet. En mulig forklaring er at etterspørselen etter differensierte produkter øker med inntektsnivå.
6. Et stort hjemmemarked i vertslandet reduserer import av ferdigvarer og øker import av halvfabrikata fra morselskapet. Dette hemmer sammen med at datterselskapene i store markeder bedre kan utnytte stordriftsfordeler ved å drive egen produksjon.

Ut fra disse funnene vil en forvente at svenske selskaper i Norge, som er et lite marked og har et relativt høyt inntektsnivå, i liten grad importerer halvfabrikata fra sine morselskaper for videre bearbeidelse. Med andre ord er det å forvente at svenske investeringer i norsk industri integreres horisontalt. Videre er det å forvente at de norske datterselskapene bare i noen grad «bytter» ferdigprodukter med morselskapet.

Et eksempel på et selskap der slikt «bytte» foregår er Moss Glassverk. Glassverket produserer grønne glassflasker og selger i tillegg brune flasker, framstilt i Sverige.

Produserer selskapene i ulike land kun for sitt nisjemarked, er sannsynligvis «bytte» av komplementære produkter lite vanlig. Dette kan være en forklaring på hvorfor svenske morselskaper i liten grad selger ferdigvarer til oppkjøpte datterselskaper i andre land. Eksempel på komplementære produkter er ski og skistøvler.

En annen forklaring kan være at morselskapet kjøper et foretak i et annet land for å få tilgang til distribusjonsapparatet, legger ned produksjonen i datterselskapet, men beholder salgsavdelingen. Dette vil i statistikken framkomme som mindre salg til produserende datterselskaper. Som vi kommer tilbake til i kapittel 4, har svenske selskaper i flere tilfeller lagt ned produksjonen, men opprettholdt salgsavdeling i Norge.

Når utenlandske selskaper lar produksjonen foregå i Norge, vil dette i utgangspunktet redusere ferdigvareimporten fra utlandet og dermed bedre Norges handelsbalanse og sysselsetting. En forutsetning er at utenlandske selskapers produksjon i Norge ikke erstatter norske selskapers produksjon.

Andersson og Fredriksson (1993) har studert hvorvidt svenske multinasjonale selskapers datterselskaper i utlandet produserer for hjemmemarkedet i vertslandet eller for eksport, og i tilfelle hvor mye av eksporten som går tilbake til Sverige. Spørsmålet som stilles, er om datterselskapene erstatter tidligere svensk eksport til tredje land. Overført til Norge blir spørsmålet om norske datterselskapers eksport erstatter svenske foretaks eksport til tredje land, eksempelvis innen EF.

Andersson og Fredriksson (1993) konkluderer blant annet med at høy eksportandel i de svenske datterselskapene i utlandet er forbundet med produksjon i få land, relativt lave FoU-utgifter i morselskapet, ingen import av råvarer fra Sverige, store og unge datterselskaper, et lite marked i vertslandet og lokalisering innen EF. Når svenske selskaper i EF-land eksporterer mer til tredje land, kan dette henge sammen med at EF oppfattes som det «lokale» markedet. Mer enn 3/4 av eksporten fra svenske selskapers filialer i utlandet er gått til andre land enn Sverige.

Dersom produksjonen lokaliseres til Norge, kan utenlandsk eierskap medføre at norske produsenter får tilgang til ny teknologi og større markeder. Undersøkelser, gjennomført i Sverige på datamateriale⁴ fra perioden 1965–1990, viser at det overføres ny teknologi fra morselskapet i et multinasjonalt konsern til konsernets datterselskaper. Slik overføring av teknologi er beregnet til å bidra gjennomsnittlig til om lag en prosent av årlig vekstrate i reell verdiskaping. Forskning og utviklingsvirksomhet som foretas i datterselskapene forbedrer kompetansen for å nyttiggjøre seg den nye teknologien. Et annet hovedtrekk synes å være at det foretas større teknologioverføringer til nye enn til gamle datterselskaper (Fors 1993).

EF

Vaughan-Whitehead (1992) har beregnet indikatorer for omlokalisering av industrivirksomhet mellom ulike land i forbindelse med åpningen av EFs indre marked 1. januar 1993. Indikatorene er beregnet for daværende medlemsland. Vaughan-Whiteheads hypotese er at bransjer med relativt høye lønnskostnader for både ufaglært og faglært arbeidskraft, hvor lønnskostnader utgjør en høy del av verdiskapingen (det vil si relativt arbeidsintensive bransjer), lav andel faglært arbeidskraft, mettet etterspørsel, høye handelsbarrierer og liten tidligere handel med EF-land vil ha størst risiko for å bli lokalisert til

⁴ Datamaterialet er samlet inn ved en spørreundersøkelse blant alle svenske multinasjonale selskaper i industrisektoren (med unntak av produksjon av næringsmidler og tekstiler), som produserer i utlandet.

lavtlønnsområder som Spania og Portugal ved åpningen av det indre markedet. En del omlokaliseringer som følge av de fire første kriteriene fant allerede sted tidligere. Etter at Spania og Portugal ble medlemmer av EF har landene opplevd stor tilgang på internasjonal kapital. Når det har vært liten handel, for eksempel fordi myndighetene i det enkelte landet har beskyttet lokal industri, og flere av de fire første vilkårene i tillegg er oppfylt, er det imidlertid stor sjanse for omlokalisering innen EF. Dette gjelder metallproduksjon, skipsbygging, produksjon av elektrisk utstyr og framstilling av drikkevarer. Lav handel innen en del av sektorene kan forklares med strukturelle faktorer snarere enn med handelshindringer. Dette gjelder for eksempel sektorer med høye transportkostnader og begrenset grad av stordriftsfordeler i produksjonen.

1.4 Tidligere undersøkelser av utenlandske investeringer i Norge

Den mest omfattende analysen av norsk kapitalimport og direkte utenlandske investeringer i norske foretak ble foretatt av amerikaneren Stonehill (1965). Arbeidet gir en historisk oversikt over utenlandske investeringer i Norge fra 1814 og fram til 1964. Med bakgrunn i datamateriale for perioden 1952–1964 analyserte han virkningene driften av utenlandske foretak hadde hatt for sysselsettingen, norsk økonomi for øvrig og for de utenlandske kapitaleierne. Stonehill fant blant annet at særlig viktige motiver for utlendingers investeringer i Norge, var sikker tilførsel av råvarer og billig elektrisk kraft. Ønsket om å redusere selskapets framstillingskostnader var vel så viktig som ønsket om å oppnå overskudd isolert sett. Han konkluderte med at det ut fra et økonomisk synspunkt ikke så ut til at «utenlandske selskaper motvirket målene for norsk økonomisk politikk i perioden 1952–62. Sammenliknet med norskeide selskaper i de samme industrigrupper hevdet de utenlandske selskaper seg godt både med hensyn til veksttakt, konjunkturstabilitet, inntektsfordeling, lokalisering og virkninger for betalingsbalansen» (Stonehill 1965:213).

Midttun, Noreng og Nygaards (1987) undersøkelse av utenlandske investeringer i Norge bygget på datamateriale fra Statistisk sen-

tralbyrå. Forfatterne påpeker innledningsvis at de store strukturelle endringene som har funnet sted i norsk økonomi etter 1970 gjør nye analyser nødvendige. Utnyttelsen av oljeressursene har medført at andre eksportorienterte næringer har sakkert akterut fordi de ikke har kunnet bære det etter hvert høye norske kostnadsnivået. Norge har fått et kjøpekraftig hjemmemarked, og det er bygd opp kunnskapsressurser særlig innenfor oljerelatert teknologi. Rapporten inneholder en grundig diskusjon av mulige motiver bak utenlandske investeringer ut fra disse endringene i rammebetingelsene.

Ved hjelp av datamateriale for perioden 1977–1983 ble investeringenes omfang og lokalisering samt investorenes nasjonalitet kartlagt. Forfatterne fant en dreining i utenlandske investeringer fra eksportrettet til skjermet sektor.

Eckbo (1991) har ved hjelp av data fra Verdipapirsentralen sett nærmere på eierstrukturen i kjøpende og selgende selskap involvert i fusjoner og oppkjøp på Oslo Børs. Han fant blant annet at selgere generelt realiserte en ekstra høy avkastning ved fusjoner og oppkjøp. Selgere som aksepterte tilbud fra utenlandske investorer fikk videre en høyere gevinst enn ved tilbud fra innenlandske kjøpere. At selger realiserer en større gevinst når kjøper er utenlandsk enn når kjøper er innenlandsk, forklarer Eckbo med at konkurransen blant kjøperne er større i utenlandske oppkjøp enn i rene innenlandske oppkjøp.

Et spørsmål som i tillegg kan stilles, er om utenlandske investorer har vært mer betalingsvillige fordi de har sett verdier i de norske selskapene som norske investorer ikke har sett. Et annet spørsmål er om utenlandske investorer har høyere betalingsvillighet på grunn av lavere finansieringskostnader, andre skatteregler eller liknende?

Klette (1991) har på grunnlag av mikrodatabe for perioden 1976–1985 undersøkt betydningen av investeringer i forskning og utvikling og eierskap for produktivitetsveksten i norsk verkstedindustri. Han finner at skifte av eiere generelt, inkludert skifte mellom norske og utenlandske eiere, medfører svakere produktivitetsvekst, mens investeringer i forskning og utvikling har positiv betydning for produktivitetsveksten.

I 1991 ble det på oppdrag fra Kommunaldepartementet gjennomført en undersøkelse om betydningen av EFs indre marked for direkte investeringer i kjemisk industri og verkstedindustri i Norge (Bachtler, Clement og Raines 1991). Selv om de fleste foretakene omfattet av denne undersøkelsen så på tilstedeværelse på det norske markedet som

den viktigste årsaken til investeringer, trodde de denne faktoren ville bety mindre i framtiden.

Nærhet til kunden ble oppgitt å være viktig, særlig i bransjer der konkurransen fra norske bedrifter var sterk. Størrelsen på de opprinnelige investeringene var relatert til størrelsen på det norske markedet og antakelser om veksten i dette markedet. Andre motiver var oppkjøp av konkurrerende virksomhet, tilgang til teknologisk spisskompetanse, arbeidskraftens kvalifikasjoner og tilgang til energi og råstoffer.

Bachtler, Clement og Raines (1991) fant blant annet at ressurstilgang i 75 prosent og teknologitilgang i 38 prosent av foretakene innen kjemisk produksjon ble ansett som viktige eller svært viktige. Tilsvarende tall for verkstedindustrien var 22 prosent og 56 prosent

Kapittel 2 Regelverk for utenlandske investeringer i Norge

Det er i dag ingen lov som spesielt regulerer utenlandske investeringer i norske virksomheter. Imidlertid vil de fleste virksomheter som regel leie eller eie fast eiendom. Dette kan medføre at overtakelsen av virksomheten utløser konsesjonsplikt etter en av ervervs-konsesjonslovene.

Som utenlandsk regnes for det første utenlandske statsborgere. For aksjeselskapers vedkommende er styresammensetningen og eierforholdet til aksjekapitalen avgjørende. Dersom et norsk aksjeselskap ikke har sete i Norge, et flertall norske deltakere i styret eller norsk styreformann, skal selskapet regnes som utenlandsk. På samme måte er selskapet utenlandsk om mer enn 1/3 av de stemmeberettigede aksjene er på utenlandske hender. Selskaper hvor medlemmene er personlig ansvarlige, regnes alltid som utenlandske dersom selskapet har utenlandske medlemmer, uavhengig av disses eierandel. Dette gjelder også kommandittselskaper.

Generelt skal utlendinger søke om konsesjon når:

- andelen aksjer på norske hender utgjør mindre enn 2/3, altså dersom utlendinger kommer til å eie mer enn 1/3 av grunnkapitalen i selskapet
- andelen aksjer på norske hender forblir større enn 2/3, men de andre vilkårene for norskkontrollert selskap ikke er oppfylt (styre, styreformann, sete)
- utenlandsk eier overtar mer enn 20 prosent av aksjene i et selskap som har ervervet konsesjonspliktig fast eiendom etter industri-konsesjonslovene eller Konsesjonsloven.

Dersom det oppstår endringer med hensyn til setet, styret eller stemmerettsandelene må det søkes om konsesjon på nytt.

Konsesjonsbestemmelsene ble endret i 1988. Tidligere måtte det søkes om konsesjon når utenlandsk eierandel var på 20 prosent eller mer, eller dersom en utenlandsk eier alene hadde ervervet mer enn 10 prosent av aksjene i et konsesjonspliktig selskap.

I forbindelse med EØS-avtalen har ikke norske myndigheter adgang til å diskriminere utenlandske eierinteresser. Enkelte bestemmelser i industrikonsesjonslovene må dermed endres. Et statssekretær-

utvalg har foreslått at det innføres en generell oppkjøpsordning, som skal gi muligheter for en viss kontroll med større bedriftsoppkjøp uavhengig av eiers nasjonalitet. Den foreslåtte ordningen synes i stor grad å overlappe bestemmelser i den nye konkurranseloven som Stortinget vedtok i 1993.

Det er etablert overgangsperioder når det gjelder fortsatt anvendelse av eksisterende nasjonal lovgivning som regulerer utenlandske statsborgeres rett til å erverve eiendom og verdipapirer, herunder direkte investeringer. For Norges vedkommende gjelder denne overgangsperioden fram til 1. januar 1995.

2.1 Konesjonslovgivning og oppkjøpskontroll

Konesjonsloven¹ har til hovedformål å sikre almene naturvern- og friluftsinnteresser, å sikre utbyggingsgrunn og tilstrekkelige arealer til jord-, hage- og skogsbruk og å sikre en «samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling vedrørende fast eiendom». Konesjonsloven omfatter ikke erverv som er konesjonspliktig etter industrikonesjonslovene og lovens regler gjelder likt for norske og utenlandske statsborgere.

«Industrikonesjonslovene»² regulerer utvinning av naturressursene og utlendingers adgang til å erverve eiendoms- og bruksrett til eiendommer i Norge. Dersom et eiendomserverv, foretatt av en utenlandsk statsborger, ikke er konesjonspliktig etter industrikonesjonslovene, vil det kunne være konesjonspliktig etter Konesjonsloven av 1974.

Når kreves konesjon

For å kunne ha kontroll over mer enn 20 prosent av aksjene (alene eller sammen med familiemedlemmer) i et selskap som innehar eiendomsrett eller annen rettighet, må det søkes om konesjon. Bestemmelsen gjelder også erverv av aksjer i holdingselskaper som direkte eller in-

¹ Lov om konesjon og om forkjøpsrett for det offentlige ved erverv av fast eiendom av 31. mai 1974 nr. 19

² Lov om erverv av kalkstensforekomster av 3. juli 1914, lov om erverv av vannfall, bergverk og annen fast eiendom m.v. av 14. desember 1917 nr. 16 og lov om kvartsforkomster av 17. juni 1949 nr. 3

direkte eier mer enn 20 prosent av andre selskaper som omfattes av loven, men gjelder ikke aksjefond. Dette er en bestemmelse i Konesjonsloven, og gjelder både norske og utenlandske statsborgere ved erverv av eiendommer som ikke omfattes av industrikonesjonslovene.

Ifølge industrikonesjonslovene kan utlendinger få konsesjon til å erverve eiendom eller bruksrett til naturressurser i Norge. Aksjeselskaper, korporasjoner og stiftelser kan også få konsesjon. Ved utvinning av metaller, kalkstein eller kvarts, eller ved erverv av annen fast eiendom bør selskapet ha sete i Norge. Dessuten bør styrets flertall, inkludert formannen, være norske statsborgere. For eiendomsrett eller bruksrett til vannfall er disse kravene absolutte.

Industrikonesjonsloven av 1917 inneholder et særskilt kapittel om utenlandske erverv av fast eiendom i Norge (kapittel III). Med få unntak er «andre enn norske statsborgere og norskkontrollerte rettssubjekter» pliktige til å søke konsesjon. Norskkontrollerte rettssubjekter er i tillegg til staten, kommunene og fylkeskommunene også aksjeselskap med sete i Norge hvor 2/3 av aksjene er på norske hender og hvor styreflertallet og formannen er norske statsborgere. Når stat, kommune eller fylkeskommune har kontroll med halvparten av de stemmeberettigede aksjene blir selskapet også regnet som norskkontrollert.

Vilkår for konsesjon

Konesjonsloven inneholder en bestemmelse om at det kan settes spesielle vilkår for konsesjon «av hensyn til de formål loven skal fremme». Det skal ikke gis konsesjon om «det er grunn til å anta at erververen først og fremst tar sikte på å plassere kapital i eiendommen, eller dersom ervervet kan sees som et ledd i oppsamling av fast eiendom. Det samme gjelder hvis det er grunn til å anta at erververen tar sikte på å skaffe seg vinning ved å selge eiendommen eller deler av den innen kort tid».

Når det gjelder konsesjon til erverv av eiendom eller bruksrett til naturressurser er det nedfelt i industrikonesjonslovene at det både kan settes vilkår for drift av forekomsten og vilkår som finnes påkrevd av almene hensyn.

Forretningsforbindelsen mellom et selskap i Norge og utenlandsk eier (eksempelvis norsk datterselskap i et internasjonalt konsern) skal være bygd på priser og vilkår som ikke er mindre gunstige enn det som ville være tilfelle ved uavhengige forretningsforbindelser.

Ifølge Industrikonsesjonsloven skal alle konsesjonsvilkår oppfylles. Det er departementets oppgave å påse at dette overholdes.

«Da Industrikonsesjonsloven av 1917 ble revidert i 1969 (lov av 19. juni 1969 nr. 65), ble det uttrykkelig framhevet at det var viktig å sikre overholdelse av konsesjonslov og konsesjonsvilkår. Alle instanser gikk således inn for å skjerpe lovens bestemmelser i forhold til det som hittil hadde gjeldt, med sikte på at bestemmelsene skulle virke mer effektivt i praksis.» (Fleischer 1991a:5)

I tillegg til tvangsmulkt skal det være mulig å trekke konsesjonen tilbake dersom konsesjonen er gitt på grunnlag av uriktige eller ufullstendige opplysninger om forhold av vesentlig betydning eller dersom fastsatte vilkår ikke overholdes.³

Konsekvensen av at konsesjonen trekkes tilbake, vil bli at eieren må selge aksjene eller virksomheten til noen som kan få konsesjon eller som ikke trenger konsesjon. De tidligere eierne skal ha mulighet til å finne fram til kjøpere selv. Det skal likevel ikke kunne godtas at bedriften selv sier at det ikke er mulig å finne kjøpere. Salgssummen vil avhenge av hvilke inntjeningsmuligheter som er i bedriften på sikt. Når det er gitt konsesjon ut fra det vilkår at bedriften skal sees som «selvstendig», kan ikke prisen avgjøres ut fra hva konsernet ville tjene på å redusere produksjonen på verdensbasis (Fleischer 1991a).

I forbindelse med utbygging av vannkraft og utvinning av metaller er staten sikret å få tilført eiendommene etter et visst antall år. Nærings- og energidepartementet har adgang til å fastsette at bergverksprodukter eller produkter framstilt ved hjelp av vannkraft skal videreforedles her i landet.

2.2 Praktisering av konsesjonsbestemmelsene

Konsesjoner for utenlandsk erverv av næringseiendommer i Norge, eller erverv av aksjer i norske selskaper, meddeles vanligvis på standardiserte vilkår. Det er vanlig at vilkårene omfatter følgende punkter:

- Vilkår 1 er at selskapet skal være et selvstendig norsk selskap med sete i Norge. Styrets leder og et flertall av styremedlemmene skal være norske statsborgere.

³ Konsesjonsloven § 23

- Vilkår 2 angir navnet på de utenlandske eierne og hvor stor del av grunnkapitalen de skal ha. En spesifikk andel av aksjene (samsvarer ofte med andelen det søkes om) kan eies av en navngitt utenlandsk investor.
- Vilkår 3 fastslår at selskapets vedtekter ikke må inneholde noe som står i strid med vilkår 1 og 2 om styre og eierforhold. Departementet skal underrettes om alle vedtektsendringer.
- Vilkår 4 fastsetter virksomhetsangivelse. Denne vil normalt være basert på selskapets aktuelle/reelle virksomhet.
- Vilkår 5 er at overføringer mellom selskapet og utenlandske mor- eller søsterselskap skal skje til priser som ellers er vanlige i markedet.
- Vilkår 6 fastslår at selskapet er forpliktet til å underkaste seg den kontroll med overholdelsen av konsesjonsvilkårene som departementet finner nødvendig, og at eventuelle utgifter til slik kontroll kan kreves dekket av selskapet.
- Vilkår 7 inneholder sanksjonsbestemmelser.

Utover rene konsesjonsvilkår, legges i enkelte tilfeller visse forutsetninger uttrykkelig til grunn for den meddelte konsesjonen. Også brudd på slike uttrykkelige forutsetninger vil kunne føre til at konsesjonen trekkes tilbake.

I løpet av perioden 1980–1991 er det registrert avslag på søknad om konsesjon i syv tilfeller. Avslagene gjelder blant annet forhold hvor konsesjonssøker hadde til hensikt å overføre produksjon til det utenlandske morselskapet, hvor formålet ble ansett for å være ren kapitalplassering i fast eiendom og søknader om endret styresammensetning eller forhøyet utenlandsk eierandel. I 1992 avsto Næringsdepartementet søknad fra det svenske selskapet Procordia om oppkjøp av alle aksjene i Vesterålen Fiskebollefabrikk. Begrunnelsen for oppkjøpet var å legge produksjonen til Sverige (Dagens Næringsliv 14. august 1992).

Vi er ikke kjent med at konsesjonen i noen tilfeller er trukket tilbake eller at Nærings- og energidepartementet har gått til sak mot foretak som følge av brudd på konsesjonsvilkårene.

Det relativt beskjedne tallet på avslag kan skyldes at potensielle søkere orienterer seg grundig om mulighetene for konsesjon før de søker.

I motsetning til konsesjonsloven har industrikonsesjonslovene ingen formålsparagraf. Foruten at man kan føre kontroll med utnyttelsen av naturressursene, oppgir Nærings- og energidepartementet at industrikonsesjonslovene tradisjonelt har vært brukt som industripolitisk virkemiddel, i første rekke for å regulere og påvirke eierstruktur og utenlandsk innflytelse i norsk næringsliv.

2.3 Foreslått oppkjøpsordning

Et særskilt statssekretærutvalg, under ledelse av statssekretær Nålsund i Utenriksdepartementet, vurderte i 1992 alternative endringer av lovverket og anbefalte at dagens diskriminerende system ovenfor utenlandske eiere erstattes med en ikke-diskriminerende meldeplikts- og godkjennelsesordning.

«Bakgrunnen for innføringen av en slik ordning er ønsket om å sikre noenlunde stabile eierforhold i norske selskaper, som en garanti for opprettholdelse av viktige kvaliteter ved arbeids- og samfunnsliv. Målsetningen må være tålmodige eiere og stabile eierforhold også i nedgangstider. Om eierne er norske eller utenlandske er i utgangspunktet ikke poenget.» (Nålsundutvalgets rapport, kapittel 3, side 2)

Statssekretærutvalgets forslag kan oppsummeres som følger:

- det innføres en oppkjøpskontrollordning for overtakelse av kontroll i bedrifter av en viss størrelse
- det innføres ordninger som kan sikre de ansatte større innsyns- og uttalerett ved betydelige endringer i eierstrukturen, herunder fusjoner og fisjoner
- bestemmelsene om konsernfaglig samarbeid styrkes.

Den foreslåtte oppkjøpskontrollordningen innebærer at kjøp av mer enn 20 prosent av aksjene i bedrifter med mer enn en viss omsetning (53 mill kroner), som mottar betydelig FoU-støtte, som har betydning for rikets sikkerhet eller som har et visst antall ansatte (mer enn 30), skal meldes til Statens oppkjøpskontroll, uavhengig av kjøpers nasjonalitet.

Oppkjøpskontrollen har kort frist (om lag 1 måned) til å gripe inn overfor oppkjøperen. Hvis ikke dette skjer, er transaksjonen godkjent. Dersom oppkjøpskontrollen griper inn, går saken til vanlig konsesjonsbehandling.

Ved oppkjøp av enkeltelskaper innenfor et konsern, er det konsernets samlede antall ansatte og omsetning som skal legges til grunn. Dette gjøres for å gjøre det vanskeligere å omgå reglene.

I dag har de ansatte gjennom sine representanter i bedriftens styrende organer mulighet til å kunne få informasjon om og å uttale seg om endringer av bedriftens eierstruktur. Nålsundutvalget foreslår at de ansatte skal informeres om oppkjøp av aksjer før overdragelsen finner sted. Utvalget foreslår også at de ansatte får en lovhjemlet rett til å uttale seg om eierskifte.

I tillegg har Nålsundutvalget foreslått at når en oppkjøpt bedrift inngår i et konsern, skal det kunne kreves at konsernet legger forholdene til rette for gjennomføring av konsernfaglig samarbeid, også dersom konsernet er utenlandsk. Dette vil i så fall innebære at konsernfaglig samarbeid blir lovhjemlet, mens det per i dag reguleres av Hovedavtalen mellom LO og NHO.⁴

2.4 Konkurranseregler

I 1993 er det vedtatt ny lov om konkurranse i ervervsvirksomhet og ny lov om pristiltak (Ot.prp. nr. 41 (1992–93)).

Den norske pris- og konkurransepolitikken bygde tidligere på prisloven av 1953, som i 1988 ble utvidet med en fullmakt til å gripe inn overfor bedriftsoppkjøp.

De regelendringene som synes å ha særlig betydning for investeringsstrømmer oppsummeres kort i det følgende:

- Konkurranseloven skal bidra til effektiv ressursbruk, som forutsettes oppnådd gjennom virksom konkurranse. Konkurranseloven skal bare brukes til å overvåke monopol- og kartelltendenser, som medfører svekket konkurranse.
- Konkurranseloven skal gjelde alle typer virksomhet og avtaler unntatt lønns- og arbeidsavtaler.

Det er forbudt med konkurranseregulerende avtaler i Norge. Forbud mot markedsdeling er i tillegg innført som en ny bestemmelse i konkurranseloven. Unntak fra bestemmelser om forbud mot konkurransereguleringer gjelder for eksportprodukter, jordbruk, skogbruk og fiske (produsenter og produsentorganisasjoner). Forbudene mot å fastsette eller påvirke pris, avanse eller rabatter samt mot markedsdelinger er dessuten ikke til hinder for samarbeid eller reguleringer mellom eier og selskap hvor eieren har mer enn 50 prosent av de stemmeberettigede aksjer eller andeler. Unntaket gjelder også samarbeid og reguleringer mellom selskap i samme konsern.

Prisdirektoratet overvåker store bedrifter for å hindre prisreguleringer eller andre avtaler som kan medføre etableringshindringer.

⁴ Del A, § 5–8 og kap XIV

Når det gjelder varehandelen, har det vært ført en lite restriktiv politikk med hensyn til samarbeid.

«Gjennom 1970- og 1980-tallet hadde det vært en betydelig framvekst av kjeder og grupper i varehandelen. Prismyndighetene inntok generelt en positiv holdning til samarbeidet innen kjeder og grupper. Praksis i de senere år har derfor vært at grupper/kjeder får dispensasjon fra konkurranseregulerings- og/eller leverandørreguleringsforskriftene hvis de bidrar til reell priskonkurranse i markedet og ikke innebærer noen fare for markedsdominans» (Ot.prp. nr. 41 (1992 –93) s 23).

Konkurransemyndighetene kan gripe inn overfor bedriftserved (fusjon, erverv av aksjer eller andeler) dersom dette forventes å medføre markedsrett. Det er imidlertid ikke mulig å gripe inn i ettertitt og pålegge utfisjonering dersom et selskap i praksis har fått kontroll over markedet.

Adgangen til inngrep mot bedriftserved er benyttet tre ganger etter 1988.

Prismyndighetene vil i praksis vurdere eventuelle ulemper som følge av begrenset konkurranse opp mot eventuelle stordriftsfordeler ved sammenslåing.

Direktoratet får kopi av konsesjonssøknader som kommer inn til Nærings- og energidepartementet. I enkelte tilfeller blir de bedt om å vurdere hvilke konsekvenser oppkjøpet kan ha, men direktoratet er selv ansvarlig for å undersøke alle oppkjøp som kan ha betydning for konkurransen i det norske markedet. Inntil siste lovendring skulle Prisdirektoratet også føre et kartellregister.

Det synes som om den nye konkurranseloven i noen grad tar vare på statssekretærutvalgets foreslåtte oppkjøpsordning når det gjelder muligheter for kontroll med større bedriftsoppkjøp.

Kapittel 3 Utenlandske investeringer i norsk næringsliv

I dette kapitlet oppsummeres utviklingen i direkte investeringer i norsk næringsliv i perioden 1980–1991. Det framgår at målt i konsesjonsaker, det vil si antall foretak, har utlendinger vært særlig aktive innen industri, handel og restaurantvirksomhet. Målt i kroner eller investert kapital, har innsatsen vært størst innen olje-, bank- og finansieringsvirksomhet.

3.1 Utvikling i investeringsomfang

Utenlandske investeringer målt i faste kroner var omtrent på samme nivå i 1980 som på begynnelsen av 1900-tallet (Midttun, Noreng og Nygaard 1987). I forbindelse med framveksten av industri som bygde på rike vannkraftressurser rundt århundreskiftet og framover, strømmet utenlandsk risikovillig kapital til Norge. De utenlandske investorene var relativt store og kapitalintensive foretak, og de konsentrerte seg om eksportrettet industri.

Året 1909 viste for eksempel finanstillingen at utlendinger eide 38,8 prosent av aksjekapitalen i norske industriselskaper (Stonehill 1965). Seksti år senere ble utenlandsk kapital igjen viktig for utbyggingen av oljevirksomheten.

Antall foretak med utenlandskeid kapital har økt på 80-tallet. Ifølge Statistisk sentralbyrå var det 1 824 foretak med utenlandske eiere i 1981. I 1988 var tallet 3036.¹ Nærmere 84 prosent av foretakene og sysselsettingen var lokalisert til særlig sentrale tjenesteytings- og industrikommuner. For senere år har ikke Statistisk sentralbyrå utarbeidet tilsvarende opplysninger.

¹ Statistisk Ukehefte nr. 18 1991 tabell 1 side 32

Utenlandske direkte investeringer dominerer framfor porteføljeinvesteringer, på tross av at Norge har hatt en relativt streng konseksjonslovgivning. Norges Bank fant i sin seneste undersøkelse at tre fjerdedeler av utenlandsk investert kapital i 1991 var i selskaper som var heleid fra utlandet (Wamli og Hansen 1993:20).

Norges Bank har de siste årene foretatt spørreundersøkelser om utlendingers direkte investeringer i Norge. Hensikten med undersøkelsen er blant annet å få kartlagt reinvestert utbytte fra utenlandske investorer da løpende statistikk bare fanger opp direkte investeringer som medfører transaksjoner over grensen.

Tallmaterialet for 1987–1991 tyder på at det har vært en viss økning i utlendingers beholdninger av direkteinvestert kapital i Norge i denne perioden (Wamli og Hansen 1993). Figur 3.1 viser beholdningenes fordeling på næringer. Hovedårsaken til den reduserte veksten innen oljeutvinning og bergverksdrift, var at norske selskaper lånte mindre av utenlandske eiere.

Siden disse spørreundersøkelsene først er startet opp fra og med 1987, har vi sikre tall for omfanget av utenlandsk investert kapital i Norge bare for de siste årene.

Tabell 3.1 Utenlandsk direkteinvestert kapital i Norge fordelt på næring ved utgangen av året.² Beholdninger. Milliarder kroner

Næring	1987	1988	1989	1990	1991
Oljeutvinning og bergverksdrift	26,7	26,9	30,4	35,6	36,1
Bank- og finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting	11,1	11,7	13,8	15,1	21,1
Varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet	7,7	9,3	10,4	13,0	17,7
Industri	6,5	6,9	7,2	7,7	9,9
Bygge- og anleggsvirksomhet	0,9	1,1	1,4	1,1	2,5
Transport, lagring, post og telekommunikasjon	0,6	0,7	1,0	0,7	1,8

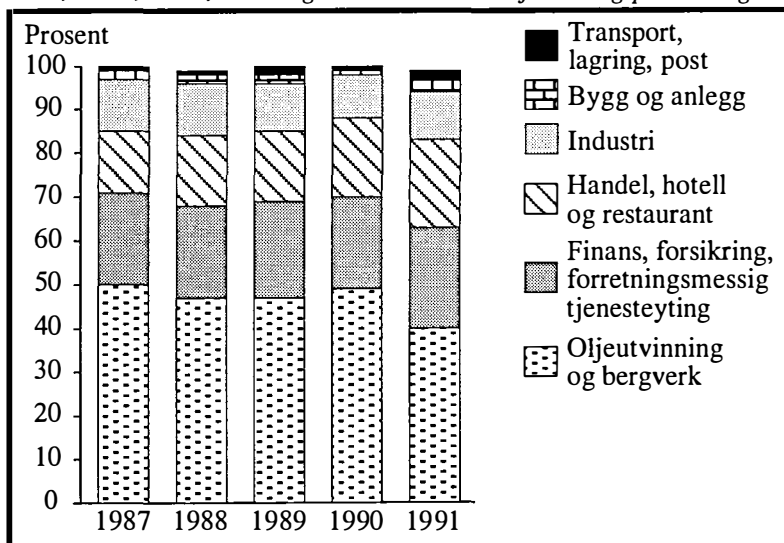
Kilde: Wamli og Hansen 1993:22

² For 1991 er det innført nye definisjoner. Utenlandsk direkte investert kapital omfatter fra og med 1991 utenlandsk investors andel av egenkapital, utenlandsk investors netto kortsiktige og langsiktige lånefordringer samt utenlandsk søsterselskaps netto kortsiktige og langsiktige lånefordringer på norsk selskap.

Det framgår av Norges Banks datamateriale at oljeutvinning og bergverksdrift svarte til rundt halvparten av utenlandsk direkte investert kapital i 1987–1991³ mens beholdningen av direkte investert kapital i industrien utgjorde om lag 10–12 prosent. I 1991 var om lag 65 prosent av utenlandsk investert kapital i Norge samlet i 30 selskaper, som hovedsakelig var relatert til oljesektoren. Varehandel, hotell og restaurantdrift har hatt en kraftig vekst i utenlandske investeringer fra 1987 til 1991.

Av utenlandsk investert kapital i 1991 eide USA nesten en fjerdedel. Dette skyldes primært at amerikanerne er tungt inne i oljesektoren. Nordiske land eide 24 prosent og EF-land 30 prosent av utenlandsk direkteinvestert kapital samme år. I 1990 stod amerikanske interesser bak 60 prosent av all utenlandsk direkteeid kapital innen oljeutvinning og bergverksdrift, og nesten halvparten av den direkte-eide kapitalen innen bank- og forsikringsvirksomhet. Sverige investerte særlig i industrien. Svenske eiere stod bak om lag 44 prosent av utenlandsk investert kapital i industrien (Norges Bank: spesialkjøringer).

Figur 3.1 Utenlandsk direkteinvestert kapital i Norge ved utgangen av 1987, 1988, 1989, 1990 og 1991. Prosentvis fordeling på næringer

Kilde: Wamli og Hansen (1993)

³Noen av selskapene som er gruppert under bank- og finansieringsvirksomhet har utvinningsstillatelse på sokkelen, men er hverken operatører eller driver virksomhet på linje med operatører.

Som vi kommer tilbake til i neste kapittel, samsvarer dette med det vi finner ved gjennomgang av konsesjonene som er gitt på 80-tallet til industrivirksomhet. Innen industrien er de fleste konsesjonene gått til investorer fra Norden og andre relativt nære naboer.

3.2 Konsesjoner gitt i perioden 1980–1991

Nærings- og energidepartementets konsesjonsoversikt gir opplysninger om hvilke næringer den aktuelle bedriften/selskapet tilordnes. Det er i de fleste tilfellene registrert næringskode i samsvar med Statistisk sentralbyrås Standard for næringsgrupperinger. Oversikten inneholder videre opplysninger om formålet med konsesjonen, altså hvorvidt det dreier seg om nyetablering, oppkjøp eller endringer. Endringer kan

Tabell 3.2 Konsesjoner til oppkjøp, etableringer og endringer 1980–1991 fordelt på næring

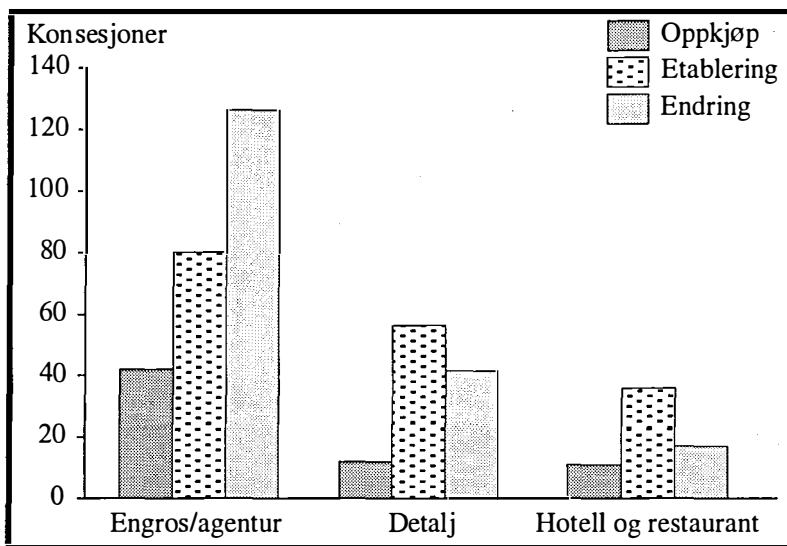
Næring	Oppkjøp	Etablering	Endring
Skogbruk, fiske og fangst	2	4	10
Bergverksdrift og oljeutvinning	11	10	35
Industri	255	107	295
Kraft- og vannforsyning	2		9
Bygge- og anleggsvirksomhet	14	16	42
Engros- og agenturhandel	42	80	126
Detaljhandel	12	56	41
Hotell- og restaurantdrift	11	35	17
Transport, lagring, post og telekommunikasjon	15	9	21
Bank- og finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting	45	78	105
Offentlig, sosial og privat tjenesteyting	3	17	22
Sum	412	412	723

eksempelvis innebære høyere eierandeler eller endring i vedtekter eller styresammensetning. Som oppkjøp registreres både oppkjøp av bedrifter og av eiendom. En bedrift kan dermed være registrert som oppkjøpt flere år, selv om eieren er den samme.

Nyetablering svarer til førstegangs kjøp av eiendom i Norge. Oppkjøp og etablering vil således i noen grad overlape hverandre. Dessuten kan et utenlandsk selskap ha drevet virksomhet i Norge i lang tid uten å ha ervervet eiendom her i landet. I de tilfellene der et foretak både er registrert som oppkjøpt og nyetablert, har dette som oftest sammenheng med at utenlandsk eier først stifter et selskap i Norge, som så foretar det aktuelle oppkjøpet.

Som tabell 3.2 viser, er det i perioden registrert i alt 1547 konsesjoner. Nesten halvparten (723) er konsesjoner gitt til endringer. Resten fordeler seg med vel en fjerdedel på nyetableringer (412) og ditto på oppkjøp (412). Dette gir imidlertid ikke et helt riktig inntrykk av hvor mange bedrifter som er konsesjonsbelagt i perioden. For det første tildeles samme type konsesjon til samme bedrift i flere tilfeller. For det andre gis det ulike typer konsesjon til samme bedrift (eksempelvis har flere bedrifter fått konsesjon i forbindelse med både oppkjøp, etablering og endring). Det er altså totalt gitt flere konsesjoner enn det er bedrifter omfattet av oppkjøp, etablering eller endring.

Figur 3.2 Konsesjoner til varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet 1980-1991

Både antall konsesjoner og formålet med konsesjonene varierer fra år til år (tallmateriale i vedlegg 3). Endringene var særlig mange i perioden 1983–1985. I 1988 ble konsesjonsbestemmelsene forandret, slik at erverv av eierandel på mer enn 33,3 prosent ble konsesjonspliktig mot tidligere 20 prosent. Dette kan ha medført færre konsesjoner til endringer.

De fleste nyetableringer fant sted innen varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet. Dette er ikke overraskende på bakgrunn av den generelle oppgangen i disse næringene midt på 80-tallet. Industri, varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet topper også statistikken over konsesjonsbelagte endringer.

Innen varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet har engros- og agenturhandel særlig markert seg i løpet av tiåret idet både nyetableringer, oppkjøp og endringer har funnet sted i dette næringsområdet (jf figur 3.2). Norge, som et relativt velstående land, kan ha vært lukrativt for etablering av distribusjonsnett for ulike varer, produsert i Norge eller i utlandet. Det norske markedet er imidlertid også relativt lite. Landet er vidstrakt, og det kan ofte ta en selger lang tid å komme rundt til de ulike spesialforretningene. Tjenestedelen i industriproduksjon er økende. Det kreves mer for å følge opp kunden.

3.3 Industrirelatert virksomhet

Industriforetak har til dels skilt ut forskning, utvikling, ingenørtjenester og andre tjenester til egne enheter. Det kunne derfor tenkes at utenlandske investeringer i tjenesteyting eller forskningsvirksomhet egentlig er en del av industriell virksomhet. Nærings- og energidepartementets konsesjonsoversikter bekrefter imidlertid ikke at utenlandske eiere i særlig grad har kjøpt seg inn i foretak innen forskning og utvikling eller engineering.

Det er registrert konsesjoner til ett oppkjøp og tre endringer innen forskningsvirksomhet i løpet av perioden. Det skal likevel bemerkes at forskningsavdelinger som bare betjener bedrifter i ett enkelt foretak grupperes i samme næringsgruppe som den bedriften de hovedsakelig betjener. En annen faktor som kan påvirke statistikken er at dersom virksomheten ikke medfører kjøp eller langsiktig leie av eiendom, må det ikke søkes om konsesjon ved utenlandsk overtakelse

Engineering og konsulentvirksomhet innen bedriftsorganisasjon, arbeidsteknikk, produksjonsteknikk o.l. er registrert som forretningsmessig tjenesteyting når slike tjenester finner sted i egne selskaper. Tabell 3.3 viser konsesjoner til bank- og finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting fordelt på ulike virksomhetsområder. Forretningsmessig tjenesteyting utgjør om lag 20 prosent av virksomheten i denne næringen.

Konsesjonene til forretningsmessig tjenesteyting gjelder i all hovedsak endringer. Av 44 konsesjoner var således 29 gitt til endringer, 8 til oppkjøp og 7 til etableringer. Konsesjonene ble først og fremst gitt innen næringsgruppene teknisk tjenesteyting og forretningsmessig tjenesteyting for øvrig (jf tabell 3.4).

Under næringsgruppen *forretningsmessig tjenesteyting for øvrig* inngår blant annet konsulentvirksomhet innen bedriftsorganisasjon, arbeidsteknikk, produksjonsteknikk, salgsteknikk og regnskapsteknikk. En av de mest kjente sakene når det gjelder oppkjøp av foretak

Tabell 3.3 Konsesjoner til bank- og finansieringsvirksomhet, forsikringsvirksomhet, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting 1980 - 1991

	Antall konsesjoner
Bank- og finansieringsvirksomhet	8
Forsikringsvirksomhet	2
Eiendomsdrift	163
Forretningsmessig tjenesteyting	44
Utleie av maskiner og utstyr	8
Sum	225

Tabell 3.4 Konsesjoner til forretningsmessig tjenesteyting fordelt på næringsgruppe 1980 - 1985

	Antall konsesjoner
Juridisk tjenesteyting	1
Databehandling	2
Teknisk tjenesteyting	17 (Oppkjøp = 3)
Annonse- og reklamevirksomhet	3
Forretningsmessig tjenesteyting for øvrig	21 (Oppkjøp = 5)

innen tjenesteyting med betydning for industriutvikling, var konsesjon til oppkjøp av Geco. Som det framgår av tabell 3.4 er det på det meste gitt 8 konsesjoner til oppkjøp av virksomhet innen teknisk tjenesteyting og forretningsmessig tjenesteyting for øvrig. Dette er et lite tall sammenliknet med konsesjoner til oppkjøp innen industrien. Det skal imidlertid påpekes at blant bedriftene som er registrert som produksjonsbedrifter driver muligens flere med engineering og annen tjenesteyting for industri. I samtale med en produsent av et nisjeprodukt ble det for eksempel opplyst at på grunn av store fraktkostnader er det egentlig ikke særlig lønnsomt å være representert i alle deler av landet. Dette var likevel viktig for at deres merkevare skulle bli et begrep generelt. Motivet for å produsere og distribuere i Norge var altså ikke grunnet i isolerte lønnsomhetsbetraktninger, men mer i at det syntes strategisk riktig å være til stede og synlig overalt.

Som nevnt tidligere er en del bedrifter flere ganger gjenstand for konsesjonsbehandling. Antall konsesjoner gir derfor ikke et riktig bilde av hvor mange bedrifter som er i utenlandsk eie. Når det korrigeres for at samme bedrift er registrert flere ganger, fant det i tidsrommet 1980–1991 sted 230 oppkjøp innen industrien. Tilsvarende tall for registrerte etableringer og endringer i industrien var henholdsvis 98 og 213.

Mens vi i kapittel 3 har sett på investeringer i norsk næringsliv generelt, skal vi i resten av rapporten konsentrere oss om investeringer i norsk *industri*.

Utenlandske eiere har gjennomgående foretrukket å kjøpe opp eksisterende norske industriforetak framfor å etablere ny virksomhet. Dette er i tråd med utviklingen i andre land.

Kapittel 4 Konsesjoner til utlendingers oppkjøp i norsk industri

Ifølge våre beregninger ble 230 virksomheter fra og med 1980 til og med 1991 omfattet av konsesjonsbehandling i forbindelse med oppkjøp. Utviklingen i tallet på nye konsesjoner har vært relativt stabil i den aktuelle perioden. Omtrent halvparten av oppkjøpene fant sted til og med 1985. Det er likevel registrert relativt mange oppkjøp i 1990 og 1991 i og med at konsesjonene i disse to årene gjaldt vel en fjerdepart av alle oppkjøp fra og med 1980 til og med 1991.

Når vi ser bort fra porteføljekonsesjoner og konsesjoner til norske selskaper, kjøpte i perioden 1980 til 1991 utenlandske selskaper opp 217 norske virksomheter. Porteføljekonsesjonene gjelder hovedsaklig utenlandske investeringer i store norske foretak, som Elkem, Kværner og Norsk Data. Disse selskapenes kjøp av norske virksomheter er på sin side igjen konsesjonspliktige som følge av delvis utenlandsk eierskap. Porteføljekonsesjoner gir generelt adgang til at utlendinger samlet kan eie mer enn 33 1/3 prosent av aksjene i et selskap. I slike tilfeller kjøper og selger som oftest mange små investorer aksjeposter over børsen, uten at en enkelt utenlandsk eier har avgjørende innflytelse på beslutningene som tas i selskapet.

I det følgende ser vi bort fra foretak der utlendinger har fått konsesjoner til å foreta porteføljainvesteringer samt foretak der andre norske selskaper (for eksempel Norsk Hydro) er oppført som eiere. Vi konsentrerer oss dermed om de tilfellene der en eller et fåtall utenlandske eiere har fått konsesjon til å eie hele eller deler av virksomheten. Oppkjøperne er uten unntak utenlandske selskaper.

I perioden 1980–1991 var det i Norge gjennomsnittlig 12 700 industribedrifter (Statistisk sentralbyrås Industristatistikk). Virksomheter som skiftet fra norsk til utenlandsk eierskap på 80-tallet utgjorde bare en liten del av alle industribedrifter i Norge.¹ Målt i sysselsatte

¹ Konsesjoner er gitt både til kjøp av *foretak* og til kjøp av *bedrift*. I de fleste tilfeller har det vært sammenfall mellom industriforetak og industribedrift. Når et foretak eier flere bedrifter, drives det ofte med handel, tjenesteyting eller byggevirksomhet i tillegg til industriproduksjon. Registreres et oppkjøpt foretak som industriforetak, er vareproduksjon viktigste virksomhetsområde. I det følgende kommer vi hovedsakelig til å bruke begrepet *virksomhet* om de enhetene som er konsesjonsbehandlet på 80-tallet.

var imidlertid andelen utenlandsk eie høyere. Dette henger sammen med at de utenlandskeide bedriftene gjennomsnittlig har vært større enn de norskeide. Vi kommer nærmere tilbake til dette i 4.7 og i kapittel 6.

4.1 Næringsområde

Midttun, Noreng og Nygaard (1987) fant at utenlandske investorer i Norge orienterte seg sterkere mot «OECDs vekstnæringer» enn norske investorer i 1983. OECDs såkalte vekstnæringer ble definert som næringsområder som i perioden 1975–1981 hadde en vekst som lå minst 10 prosent høyere enn gjennomsnittet for industrien i OECD-området. Dette var treforedling, kjemisk råvareproduksjon, kjemisk/tekniske produkter, plastvareproduksjon, ikke-jernholdige metaller, produksjon av maskiner, elektrisk materiell og teknisk/vitenskapelige instrumenter.

Tabell 4.1 Alle bedrifter og konsesjonsbelagte virksomheter fordelt på næringsområde

	Alle. Gjennomsnitt 1980-91	Konsesjonsbelagte bedrifter 1980-1991
Næringsmidler	2286 (18%)	14 (7%)
Tekstilvarer	778 (6%)	7 (3%)
Trevarer	1926 (15%)	11 (5%)
Treforedling	136 (1%)	10 (5%)
Grafisk produksjon og forlag	1753 (14%)	13 (6%)
Kjemisk produksjon	681 (5%)	45 (21%)
Mineralske produkter	581 (5%)	19 (9%)
Metaller	109 (1%)	12 (6%)
Verksted	4163 (33%)	81 (38%)
Sum	12412 (100%)	214 (100%)

Statistisk sentralbyrå (Industristatistikk). Egne beregninger

Tabellen omfatter ikke næringsgruppe 39 «Industriproduksjon ellers». Det ble gitt konsesjoner til utenlandske oppkjøp av tre virksomheter i næringsgruppe 39 i løpet av perioden 1980-1991.

Vi har ikke tilsvarende oversikter over OECDs vekstnæringer på 80-tallet, men det viser seg at utenlandske investorer også i denne perioden i stor grad orienterte seg mot de samme bransjene som i perioden 1975–1981.

Utenlandske eiere har ifølge vårt tallmateriale i hovedsak søkt konsesjon til investeringer i kjemisk industri og verkstedproduksjon i perioden 1980–1991. Konsesjoner til oppkjøp av virksomheter i disse to næringsområdene svarte henholdsvis til 21 prosent og 37 prosent av alle konsesjoner til oppkjøp i industrien, jf tabell 4.1.

Til sammenlikning drev i gjennomsnitt 5 prosent av alle norske industribedrifter i den aktuelle perioden med kjemisk produksjon og 33 prosent med verkstedproduksjon. Det var altså særlig i kjemisk industri at utenlandske eiere var «overrepresentert».

Tabell 4.1 viser fordeling av bedrifter på næringsområder, totalt og for virksomheter som ble konsesjonsbehandlet i perioden 1980–1991. Enkelte av de oppkjøpte virksomhetene omfatter flere bedriftsenheter, men det er stort sett sammenfall mellom bedrift og virksomhet.

Andelen utenlandske oppkjøp i perioden 1980–1991 innen treforedling, kjemisk industri, framstilling av mineralske produkter, metallproduksjon og verkstedproduksjon av alle utenlandske oppkjøp, var høyere enn fordelingen av bedrifter på disse bransjene i Norge skulle tilsi. Tilsvarende var oppkjøp i nærings- og nytelsesmiddelindustrien, tekstilvareindustrien, trevareproduksjon, og i grafisk produksjon og forlagsvirksomhet færre enn det en ville forvente ut fra disse bransjenes betydning i norsk industri. Utenlandske eiere har dermed i større grad enn norske eiere rettet sin interesse mot konkurranseutsatte næringsområder.

4.2 Eiers nasjonalitet og eierandeler

I to tredjedeler av oppkjøpene hadde konsesjonæren ervervet minst halvparten av aksjene i foretaket, og i nesten halvparten (47 prosent) av tilfellene alle aksjene. Gjennomsnittlig eierandel var 79 prosent. Dette synes å bekrefte at direkteinvesterende utenlandske eiere i stor grad ønsker full kontroll med utviklingen i foretaket.

Sverige utmerker seg som det mest aktive landet når det gjelder oppkjøp av industri i Norge. Svenske eierinteresser stod således bak 88 eller vel 40 prosent av oppkjøpene i norsk industri i perioden 1980–1991 (jf tabell 4.5). Når vi ser bort fra saker der nasjonalitet ikke framgår, kommer over 60 prosent av investorene fra våre naboland i Norden (jf tabell 4.2).

En spørreundersøkelse gjennomført blant et utvalg utenlandske investorer (Bachtler, Clement og Raines 1991), viser at over halvparten av de spurte nordiske investorene ønsket å øke investeringene i Norge fordi de mente at alle markedsmulighetene ennå ikke var utnyttet. Nordiske eierinteresser så dessuten på investeringer i det norske markedet som et ledd i å utvide hjemmemarkedet til å omfatte hele Skandinavia, noe som igjen inngikk i EF-tilpasningen. Nordiske selskaper var for øvrig mest opptatt av å beskytte nye eller eksisterende markeder mot konkurrerende selskaper. Det ble opplyst at enkelte norske potensielt rivaliserende selskaper er kjøpt opp for bedre å kunne kontrollere markedet.

Fra Sverige er det mange ulike eiergrupperinger som har vist interesse for norsk industri det siste tiåret. I en rekke tilfeller har ett og samme svenske selskap involvert seg i flere oppkjøp i Norge. Eksempler på dette er Gustavberg AB, Electrolux AB, Trelleborg AB, Stora AB og ASEA AB. Sistnevnte har etter fusjonen med det sveitsiske konsernet Brown Boveri fortsatt med oppkjøp av norsk verkstedindustri, nå under navnet ABB. Stora konsernet har tatt opp i seg foretakene Swedish Match AB og Swedoor AB, som begge har vært aktive på oppkjøpsmarkedet i Norge såvel i trevareindustrien som i framstilling av kjemiske produkter. Trelleborg-konsernet har kjøpt seg inn i gummivareproduksjon. Vi har ikke gått nærmere inn i krysseierskap i svensk næringsliv og kan derfor ikke utelukke at enkelte konserner

Tabell 4.2 Konesjoner til oppkjøp 1980–1991 fordelt på landområder

	Oppkjøp
Norden utenom Norge	61%
Tyskland, Sveits, Nederland, Frankrike, Storbritannia	27%
USA	8%
Andre	4%

faktisk sitter med en større andel av aksjene i konsesjonsbelagte norske bedrifter gjennom å eie flere av de foretakene som har fått konsesjon.

I Finland har særlig to selskaper kjøpt seg inn i norske foretak. Det er OY Uponor i plastproduksjon og OY Wärtisilä AB i verkstedindustrien. Til sammen stod disse selskapene for vel en tredjedel av de finske oppkjøpene. Interessen fra finske investorer har for øvrig tatt seg opp utover på 80-tallet. Over 80 prosent av alle finske investeringer fant sted etter 1985.

I løpet av den aktuelle perioden er det bare en gang gitt konsesjon til dansk oppkjøp i verkstedindustrien, mens halvparten av konsesjonene gjelder produksjon av plast og forlagsvirksomhet. Den største danske investoren er Jens Villandsen Fabrikker A/S, som eier Fjellhammer Bruk. Fjellhammer Bruk har mellom annet virksomheter i plastproduksjon (plastsekker og -poser, folier, rør for bygg og anlegg) og i framstilling av byggevarer (asfalt, papp, takbelegg, stålplater, takstein o.l.) i Norge.

I tillegg til tilfeller der ABB (eller tidligere Brown Boveri) har søkt konsesjon, er Sveits representert gjennom Nestle-konsernet, Schindlerkonsernet, Munch Group AG, Elektrogeräte AG og Swiss Aluminium Ltd. Konsesjonene gjelder hovedsakelig (70 prosent) oppkjøp innen verkstedindustrien.

Med unntak av at sveitsiske eiere fortrinnsvis har interessert seg for verkstedindustri og at britiske eiere fortrinnsvis har interessert seg for metallproduksjon, finner vi ingen entydig sammenheng mellom eiers nasjonalitet og bransjen det investeres i.

4.3 Lokalisering

For å beskrive lokaliseringen av konsesjonsbelagte foretak, har vi funnet det hensiktsmessig å dele Norge i fem regioner. Nordlige regioner omfatter etter denne inndelingen Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark. Vest-Norge er definert som området fra Rogaland i sør til og med Møre og Romsdal i nord. Sør-Norge består av de to Agderfylkene. Telemark, nordlige Buskerud, Oppland og Hedmark kalles sentrale områder, mens Oslofjordområdet omfatter Akershus, Østfold,

Vestfold og sørlige Buskerud (området sør for Tyrifjorden inkludert byene Kongsberg og Drammen).³

Vel 70 prosent av oppkjøpene i perioden 1980–1991 fant sted i Oslofjordområdet og sentrale områder ellers.⁴ Til sammenlikning var, ifølge Statistisk sentralbyrås industristatistikk gjennomsnittlig 50 prosent av alle industribedrifter lokalisert i disse områdene i samme periode.

Midttun, Noreng og Nygaard (1987) fant at det i perioden 1977 til 1983, og særlig mellom 1977 og 1980, hadde skjedd en dreining i utenlandske investeringer i retning Østlandet. Dette forklares med at utenlandske investorer ønsker å komme inn på store markeder med konsentrert befolkning og en effektiv infrastruktur.

I perioden 1980–1991 har andelen oppkjøp i nordlige regioner og i Vest-Norge vært lavere enn andelen industribedrifter i disse regionene skulle tilsi (jf tabell 4.3). Vår undersøkelse synes å bekrefte at utenlandske eierinteresser foretrekker sentrale områder for sine oppkjøp.

Relativt mange oppkjøp i sentrale områder kunne tenkes å henge sammen med at utlendinger kjøper seg inn i industribransjer som hovedsakelig er lokalisert til disse regionene.

Beregninger viser imidlertid at utenlandske investorer i større grad legger oppkjøp av virksomheter i både nærings- og nytelsesmiddelindustrien, tekstilvareindustrien, trevareproduksjon, treforedling, kjemisk produksjon, framstilling av mineralske produkter og verkstedproduksjon til Oslofjordområdet og andre sentrale strøk enn det norske investorer gjør (jf tabell 4.4 og vedlegg 3).⁵

En slik sammenlikning viser også at utenlandske investorer lokaliserer investeringer innen framstilling av trevarer, kjemiske produkter, mineralske produkter og verkstedprodukter til Vest-Norge i mye mindre grad enn hva det samlede tallet på bedrifter innen disse næringsområdene i denne delen av landet, skulle tilsi.

Ser vi på Rogaland isolert, viser det seg at nesten 10 prosent av oppkjøpene i verkstedindustrien fant sted i dette fylket. Til sammenlikning var i gjennomsnitt om lag 9 prosent av alle verkstedbedrifter i perioden 1980–1989 lokalisert til Rogaland. Utenlandske eiere er

³ Vi bruker dermed samme inndeling av Norge som er brukt i Bachtler, Clement og Raines 1991.

⁴ 17 prosent eller 36 av de kjøpte foretakene var lokalisert til Oslo.

⁵ Tabell i vedlegg 3 viser alle industribedrifter fordelt på næring og region.

dermed representert i det oljerelaterte verkstedmiljøet i Rogaland i relativt like stor grad som norske eiere.

Utenlandskeide foretak innen verkstedindustrien er for øvrig «underrepresenterte» i nordlige områder i forhold til andre eiere.

Tabell 4.3 Industribedrifter fordelt på regioner

	Alle bedrifter	
	Gjennomsnitt 1980–1991	Oppkjøpt av utenlandske eierinteresser 1980–1991
Nordlige regioner	17%	7%
Vest-Norge	27%	16%
Sør-Norge	6%	5%
Sentrale områder og Oslofjordområdet	50%	71%

Kilde: Industristatistikk og egne beregninger

Tabell 4.4 Næringsområder fordelt på region. Konesjoner til utenlandske oppkjøp 1980–1991

	Oslofjordområdet	Nordlige områder	Sentrale regioner	Sør-Norge	Vest-Norge	Sum
Næringsmidler	7 (50%)	1 (7%)	1 (7%)		5 (36%)	14 (100%)
Tekstilvarer	4 (57%)	1 (14%)			2 (29%)	7 (100%)
Trevarer	5 (42%)	1 (8%)	5 (42%)		1 (8%)	12 (100%)
Treforedling	10 (91%)		1 (9%)			11 (100%)
Grafisk produksjon og forlagsvirksomhet	9 (69%)				4 (31%)	13 (100%)
Kjemisk produksjon	30 (67%)	3 (6%)	4 (9%)	4 (9%)	4 (9%)	45 (100%)
Mineralske produkter	14 (74%)	1 (5%)	2 (10%)	1 (5%)	1 (5%)	19 (100%)
Metaller	4 (33%)	4 (33%)			3 (25%)	12 (100%)
Verksted	45 (56%)	5 (6%)	11 (13%)	6 (7%)	14 (17%)	81 (100%)
Annen produksjon	3 (100%)					3 (100%)
Sum	131 (60%)	16 (7%)	24 (11%)	11 (5%)	34 (16%)	217 (100%)

Det framgår mellom annet fra tabell 4.5 at har svenske og danske eierinteresser har lokalisert relativt mange av sine oppkjøp til Oslofjordområdet. Av svenske oppkjøp fant for eksempel 66 prosent sted i Oslofjordområdet, mens totalt antall oppkjøp i dette området var 60 prosent. Danske eiere var forholdsvis tungt inne i framstilling av mineralske produkter mens svenske eiere hovedsakelig viste interesse for verkstedindustri i denne regionen.

Amerikanske, nederlandske, franske og britiske oppkjøp langs kysten på Vestlandet og i Nord-Norge henger i flere tilfeller sammen med at disse landenes oljeselskaper på begynnelsen av 80-tallet investerte i småbedrifter for å forbedre sine muligheter for tildelinger på norsk sokkel. I tillegg til næringsmiddelindustri er det investert i verkstedbedrifter og noe metallproduksjon. Samlet er likevel disse landenes oppkjøp relativt få.

Finske eiere har for øvrig lokalisert en relativt stor del av verkstedproduksjonen til kystområdene, noe som har sammenheng med finske investeringer i verftsindustrien.

Tabell 4.5 Kjøpers nasjonalitet fordelt på region. Konsesjoner til oppkjøp i norsk industri 1980–1991

	Oslofjord-området	Nordlige områder	Sentrale områder	Sør-Norge	Vest-Norge	Sum
USA	7 (41%)	2 (12%)	1 (6%)	3 (18%)	4 (24%)	17 (100%)
Sveits	7 (50%)		3 (21%)	1 (7%)	3 (21%)	14 (100%)
Sverige	58 (67%)	6 (7%)	13 (15%)	3 (3%)	7 (8%)	87 (100%)
Danmark	11 (69%)	1 (6%)	1 (6%)	1 (6%)	2 (12%)	16 (100%)
Finland	12 (57%)	1 (5%)	1 (5%)	2 (10%)	5 (23%)	21 (100%)
Nederland	5 (50%)	1 (10%)	1 (10%)		3 (30%)	10 (100%)
Frankrike	4 (44%)	2 (22%)	2 (22%)		1 (20%)	9 (100%)
Storbritannia	4 (66%)	1 (17%)			1 (17%)	6 (100%)
Tyskland	9 (60%)	1 (7%)	2 (14%)		3 (20%)	15 (100%)
Andre	6 (67%)			1 (11%)	2 (22%)	9 (100%)
Ikke oppgitt	8	1			3	13 (100%)
Sum	131 (60%)	16 (7%)	24 (11%)	11 (5%)	34 (16%)	217 (100%)

I sentrale strøk har Sverige vært nokså sterkt engasjert i trevareproduksjon, mens sveitsiske og tyske eiere har kjøpt bedrifter innen verkstedproduksjon.

Utenlandske oppkjøp er «overrepresenterte» i områder med god tilgang på teknologisk spisskompetanse. En nylig utført undersøkelse av utdanningsnivå og kompetanse i norsk næringsliv (Pape 1993) viser nemlig at personer med høy teknisk utdanning hovedsakelig bor i de største byene og tettstedene.

«Tar vi de tunge industriområdene som verkstedindustrien (TBL-området) og prosessindustrien (PIL-området) finner vi ikke mer enn en fjerdedel av denne industrien innen de regionene som legger beslag på 75 prosent av vår samlede teknologiske spisskompetanse» (Pape 1993:43).

Denne undersøkelsen viser videre at omtrent halvparten av den tekniske spisskompetansen i privat sektor er knyttet til oljesektoren. Forskning og utviklingsvirksomhet i industrien er konsentrert til sentrale strøk og til et lite antall bedrifter. De ti største industribedriftene står således for 75 prosent av industriens samlede utgifter til forskning og utvikling. Med sentrale strøk menes områdene rundt Oslo, Trondheim, Bergen og Stavanger.

«Satt på spissen kan vi si at i et fugleperspektiv avtegner det seg et bilde av to ulike industrielle kulturer. I sentrale strøk har vi en «høyindustriell» kultur som orienterer seg internasjonalt, i retning av avansert kompetanse, utvikling av ulike former for nettverk og samarbeidsrelasjoner og med stort innslag av FoU-baserte industristrategier. I distriktene finner vi en «lavindustriell» kultur som ofte har lokale kostnadsfortrinn som et viktig strategisk element, og som er karakterisert ved lav bruk av spisskompetanse og lite innslag av FoU» (Pape 1993:100).

Bachtler, Clement og Raines (1992) fant i sin intervjuundersøkelse blant utenlandske investorer i norsk verkstedindustri og kjemisk industri, at teknologiske faktorer og arbeidskraftens ferdigheter påvirket beslutninger om hvor i Norge datterselskaper skulle lokaliseres og i mindre grad om det skulle opprettes datterselskaper i Norge. Selskapene ønsket å være lokalisert i regioner med høy grad av teknologisk kunnskap, tilgang til godt utdannet arbeidskraft eller tilgang til spesielle industrielle miljøer. I denne sammenhengen nevnes også offshoreindustrien på Vestlandet.

4.4 Nedleggelse

Utenlandske eiere har lagt ned vareproduksjonen i 63 av de 217 industriforetakene der det ble gitt konsesjon til oppkjøp i perioden 1980–1991.⁶ Fem foretak er gått inn som følge av fusjon med andre foretak. I ytterligere fire tilfeller er det usikkert om bedriften eksisterer fordi det ikke har vært mulig å få opplysninger. Trolig ble altså produksjonen nedlagt i nærmere en tredjedel av de oppkjøpte foretakene.

Over en tredjedel (37 prosent) av alle oppkjøp er foretatt av selskaper som har kjøpt mer enn ett norsk foretak. Nedleggingshyppigheten er ikke høyere når utenlandske selskaper kjøper seg inn i flere bedrifter enn når det bare finner sted oppkjøp av en bedrift.

En forventer at jo lenger det er siden et oppkjøp ble foretatt, jo høyere vil nedleggingsfrekvensen være. Dette fordi en eventuell omorganisering skal prøves ut før det er mulig å avgjøre om bedriften er liv laga.

Tabell 4.6 viser en tendens til at nedleggelsene avtar for oppkjøp foretatt mot slutten av perioden, det vil si fra og med 1988. Den relativt høye andelen nedlagte foretak som ble oppkjøpt i 1987 har delvis sammenheng med Asea Brown Boveris kjøp av foretak dette året. Flere av disse foretakene ble senere nedlagt. I noen tilfeller er produksjonen delvis flyttet til andre enheter innen konsernet.

Dessverre finnes ikke offisielt tallmateriale om nedleggelse i de industriforetakene som generelt er kjøpt opp av norske selskaper. Som nevnt innledningsvis omfatter konsesjonsoversiktene tretten virksomheter med norsk kontroll, men utenlandske porteføljeinvesteringer. Det ble gitt konsesjon til porteføljeinvesteringer i 6 av tilfellene mens de 7 andre gjaldt norske selskapers kjøp av bedrifter. Av disse syv bedriftene har to ikke lenger produksjon. Produksjonen er dessuten lagt ned i en av de bedriftene som var omfattet av porteføljekonsesjon.

Ingen bransjer utmerker seg med særlig mange eller særlig få nedleggelse i forhold til hvor mange virksomheter som er kjøpt opp.

⁶ For å finne fram til virksomheter som er nedlagt etter at konsesjon er gitt, har vi tatt utgangspunkt i alle oppkjøpte og etablerte bedrifter som ikke er registrert med telefonnummer. Bedrifter uten telefonnummer og som ikke har endret navn, er kontrollert mot Foretaksregisteret i Brønnøysund. I tillegg er det tatt kontakt med kommunal sentralforvaltning (ordfører, rådmann eller næringsjef) for å få nærmere opplysninger om utviklingen etter oppkjøp/etablering. Vi har snakket med tidligere arbeidere eller ledere i en del av de nedlagte bedriftene. Forbundene som organiserer medlemmer fra den aktuelle næring er i enkelte tilfeller også blitt kontaktet.

Det er likevel noe forskjell mellom den relative fordelingen av oppkjøp og den relative fordelingen av nedleggelse på bransjer. Dette framgår ved å sammenlikne tabellene 4.1 og 4.7.

Tabell 4.6 Antall oppkjøp og nedlagt vareproduksjon i konsesjonsbelagte foretak, fordelt etter oppkjøpsår

	Antall oppkjøp	Nedlagt produksjon
1980	15 (7%)	6 (10%)
1981	13 (6%)	8 (12%)
1982	18 (8%)	9 (14%)
1983	18 (8%)	5 (8%)
1984	19 (9%)	8 (12%)
1985	16 (7%)	4 (6%)
1986	7 (3%)	2 (3%)
1987	24 (11%)	9 (14%)
1988	18 (8%)	3 (5%)
1989	12 (6%)	1 (2%)
1990	34 (16%)	6 (10%)
1991	23 (10%)	2 (3%)
Sum	217 (100%)	63 (100%)

Tabell 4.7 Nedleggelse av virksomheter med utenlandsk eierskap. Næringsområder fordelt på region

	Oslofjord-området	Nordlige områder	Sentrale regioner	Sør-Norge	Vest-Norge	Sum
Næringsmidler	1				2	3 (5%)
Tekstilvarer	3				1	4 (6%)
Trevarer	4		1		1	6 (10%)
Treforedling	4					4 (6%)
Kjemisk produksjon	9	1	1	1	2	14 (22%)
Mineralske produkter	4	1				5 (8%)
Metaller	2	1				3 (5%)
Verksted	13	2	5		4	24 (38%)
Sum	40 (63%)	5 (8%)	7 (11%)	1 (2%)	10 (16%)	63 (100%)

Av virksomheter som ble kjøpt opp av utenlandske eierinteresser i perioden 1980-1991 er således andelen av virksomhetene som er nedlagt i tekstilvareindustrien, trevareindustrien, treforedling, kjemisk produksjon og verkstedproduksjon litt høyere enn disse bransjenes relative andel av oppkjøp. I nærings- og nytelsesmiddelindustrien og i framstilling av mineralske produkter har det derimot vært relativt få nedleggelse.

Ved å sammenlikne tabellene 4.4 og 4.7 ser en dessuten at nedleggelse av virksomheter i de enkelte områdene i landet, stort sett var i samsvar med hvordan oppkjøp var fordelt på de ulike regionene.

4.5 Faktorer bak nedleggelse

Vi har skaffet nærmere opplysninger om 53 av de 63 nedleggelsene av virksomheter, omfattet av konsesjon til oppkjøp fra 1980 og til og med 1991, jf tabell 4.8. I 12 tilfeller var nedleggelsen en følge av konkurs, i 8 tilfeller ble driften avviklet, i 27 tilfeller var nedleggelsen ledd i strukturrasjonalisering. Med strukturrasjonalisering menes at enkeltbedrifter legges ned samtidig som foretaket driver liknende produksjon ved fabrikklegg enten i Norge eller i et annet land. Bakgrunnen for to av disse oppkjøpene kan synes å ha vært «slakt» av bedrifter. Virksomhetene ble nemlig lagt ned rett etter oppkjøp samtidig som maskiner og annet utstyr ble flyttet ut av landet.

Når det gjelder 14 av de nedlagte bedriftene, driver eieren liknende produksjon i utlandet, hovedsakelig i Sverige, men også i andre europeiske land. I enkelte tilfeller har det utenlandske konsernet opprettholdt salgskontorer for sine produkter i Norge. Noen selskaper stod bak flere nedleggelse.

Tabell 4.8 Nedleggelse fordelt på bakgrunn og bransje

	Nærings- midler	Tekstilvare	Trevarer	Treforedling	Kjemisk produksjon
Konkurs	1		1	1	1
Avvikling	2		3		1
Produksjon overtatt av norske eiere	3		3		1
Produksjon nedlagt, men opprettholdt andre steder			1		6
Produksjon nedlagt i Norge, men opprettholdt i utlandet		2		3	4
Fortsatt salg/tjenesteproduksjo		1	1		2
Ingen opplysninger		1			
Sum	3	4	6	4	14

	Mineralske produkter	Metaller	Verksted	Sum
Konkurs	2		6	12
Avvikling	1		1	8
Produksjon overtatt av norske eiere	2		3	12
Produksjon nedlagt, men opprettholdt andre steder	2	1	3	13
Produksjon nedlagt i Norge, men opprettholdt i utlandet			5	14
Fortsatt salg/tjenesteproduksjo			2	6
Ingen opplysninger		2	6	10
Sum	5	3	24	63

4.6 Nærmere om utviklingen i oppkjøpte foretak innen de enkelte næringshovedgruppene

Konsesjonsoversiktene viser at utenlandske investorer også når det gjelder de ulike industribransjene, har konsentrert seg om enkelte virksomhetsområder. I de følgende to avsnittene skal vi undersøke nærmere i hvilke næringshovedgrupper det er foretatt oppkjøp og hvordan utviklingen har vært med utenlandsk eierskap. I 4.6 konsentrerer vi oss om kjemisk industri, treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet og verkstedindustrien. Nærmere beskrivelse av oppkjøp i de andre bransjene finnes i vedlegg 4.⁷

Treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet (34)

I perioden 1980–1991 ble det gitt konsesjoner til 11 oppkjøp innen treforedling, 8 oppkjøp innen grafisk produksjon og 5 innen forlagsvirksomhet. Albert Bonniers, Allers og Gutenberg-gruppen står bak forlagskjøpene mens Oldenbourg Graphische Betriebe er en av eierne av grafiske virksomheter.

I treforedling produseres det i flere foretak for nisjemarkeder. Det lages for eksempel emballasje som er tilpasset enkelte delmarkeder. Et anlegg som framstilte mykpapir er lagt ned. To andre utenlandske ide virksomheter er også lagt ned. Den ene er delvis overtatt av norske eiere. I alle disse tre tilfellene har eierne tilsvarende produksjon i Sverige. En bedrift er dessuten gått konkurs, men også her har norske eiere startet opp med ny virksomhet.

Vi var i kontakt med bedriftsleder eller tillitsvalgt i fire av de syv eksisterende virksomhetene. Alle kunne opplyse at bedriften hadde

⁷ Av de oppkjøpte industriforetakene som ikke er nedlagt, har vi opplysninger om 119 foretak. Opplysningene er enten skaffet til veie gjennom katalogen *Norges største bedrifter* (56 foretak) eller gjennom personlig henvendelse (63 foretak). Som supplement er det for de større foretakene hentet inn årsrapport for 1991. Foretakene som er kontaktet, er ikke trukket ut på en systematisk måte. Delvis har dette vært foretak som har endret navn, delvis flere foretak med samme utenlandske eier, delvis foretak der en var usikker på om virksomheten var nedlagt og delvis tilfeldig valgte andre foretak.

I *Norges største bedrifter* 1992-93 er det mellom annet presentert nøkkeltall for regnskapsåret 1991 for de 3500 største industri- og bergverksbedriftene. Det er oppgitt virksomhetsområde, hovedkontorets lokalisering, hvor vidt det dreier seg om konsern, antall ansatte og utvalgte regnskapsdata. Det gis bare opplysninger for konsern samlet med unntak av at morselskapet er oppført spesielt. I og med at enkelte konserner også har bedrifter i utlandet er det vanskelig å finne eksakt sysselsetting i Norge i denne gruppen. I vårt materiale på 56 foretak, registrert i *Norges største bedrifter* var det 22 konsern.

relativt høy andel av det norske markedet for sitt produkt og at utviklingen hadde vært forholdsvis positiv med utenlandsk eierskap. Som eksempel nevnes kraftig vekst i produksjonen og bedre tilgang til et større marked.

Produktutvikling lar seg lettere gjennomføre med et stort selskap i ryggen. Når produksjonen foregår i Norge, er det fordi det er viktig å ha tett kontakt med kunden og korte leveringstider. Det ble også anført at ved satsing på nisjemarkeder er det en fordel med små produksjonsenheter. «Kolosser» faller lettere av lasset fordi de trenger lengre tid på å omstille seg.

Gjennomsnittlig totalrentabilitet for 1990 og 1991 i foretak med utenlandsk eierskap i treforedlingsindustrien var 14 prosent mens tilsvarende for alle foretak i denne virksomheten var 4,2 prosent, jf kapittel 6.5.⁸ Totalrentabiliteten var dermed betydelig høyere når utenlandske eierinteresser var 50 prosent eller større.

Vi har ikke registrert nedleggelse av oppkjøpte foretak i grafisk produksjon og forlagsvirksomhet.

I grafisk industri er virksomheten også i flere tilfeller i nisjer der det utenlandske foretaket har høye markedsandeler.

Kjemisk produksjon (35)

Utenlandske eiere har hovedsakelig foretatt oppkjøp i produksjon av kjemisk-tekniske produkter og produksjon av plastvarer. Men det er også gitt relativt mange konsesjoner til framstilling av kjemiske råvarer og til produksjon og reparasjon av gummivarer. Tabell 4.9 gir en oversikt over hvordan konsesjonene fordeler seg på næringshovedgrupper og hvor mange foretak innen hver gruppe som er nedlagt.

Tabell 4.9 Oppkjøp og nedleggelse i kjemisk industri

	Antall oppkjøp	Antall nedleggelse
Produksjon av kjemiske råvarer (351)	10 (22%)	1 (7%)
Produksjon av kjemisk-tekniske produkter (352)	14 (31%)	7 (50%)
Produksjon og reparasjon av gummiprodukter (355)	7 (16%)	2 (14%)
Produksjon av plastvarer (356)	14 (31%)	4 (29%)
Sum	45 (100%)	14 (100%)

⁸ Dette gjelder foretak med minst 50 sysselsatte og omfatter foretak som ble etablert eller kjøpt opp også før 1980

Produksjon av kjemiske råvarer (351)

Til dette virksomhetsområdet hører produksjon av kjemiske grunnstoffer, framstilling av kunstgjødsel og plantevernmidler samt framstilling av basisplast og kunstfiber. Samme eier har på 80-tallet stått bak tre oppkjøp av mindre kjemiske fabrikker.⁹ En annen eier har stått bak oppkjøp av to foretak, som senere er fusjonert. Vi er ikke kjent med andre nedleggelser av oppkjøpte bedrifter i dette virksomhetsområdet.

Produksjon av kjemisk-tekniske produkter (352)

Kjemisk-teknisk virksomhet med utenlandsk eierskap omfatter hovedsakelig framstilling av vaskemidler, toalettartikler og maling. Av 14 oppkjøpte foretak er produksjonen lagt ned i halvparten. En nedleggelse kom som følge av konkurs. I fem tilfeller er produksjonen flyttet til andre anlegg i Norge eller utlandet.

Ett foretak har hele tiden hovedsakelig drevet med salg og service mens ett av foretakene med nedlagt produksjon også har noe salg i dag.

Produksjon og reparasjon av gummiprodukter (355)

Bak de syv oppkjøpene i dette virksomhetsområdet har det stått store internasjonale gummi- og dekkprodusenter som Trelleborg AB, Nokia og Continental AG. To av de oppkjøpte bedriftene er nedlagt. En liten bedrift, som driver reparasjoner og salg, er tilbake på norske hender etter en kortere periode med utenlandsk eierskap.

Fire av de fem eksisterende virksomhetene med utenlandsk eierskap driver også salg, reparasjoner eller regummiering av dekk mens den femte framstiller diverse gummiprodukter for industrien.

Produksjon av plastvarer (356)

Av de fjorten oppkjøpte foretakene på 80-tallet eksisterte ni ved utgangen av 1993. I tre foretak ble produksjonen lagt ned samtidig som selskapet hadde tilsvarende virksomhet ved andre anlegg i Norge eller utlandet. Jens Villadsen fabrikker stod bak tre av oppkjøpene, Uponsor stod bak to oppkjøp og det samme gjorde Elf Aquitaine.

⁹ Til sammen arbeidde i 1991 vel 80 personer i de tre virksomhetene.

Framstilling av verkstedprodukter (38)

Verkstedindustrien er den bransjen som har størst andel utenlandsk eierskap. Det framgår av tabell 4.10 at utenlandske eiere har konsentrert seg om de tre hovedområdene produksjon av metallvarer, produksjon av maskiner og produksjon av elektriske apparater og materiell. Til sammen er produksjonen nedlagt i nesten tretti prosent av de foretakene i verkstedindustrien, som ble kjøpt opp av utenlandske eierinteresser på 80-tallet.

Ni foretak i verkstedindustrien er blitt omfattet av ABB-konsernet i den aktuelle perioden. Bortsett fra virksomheter, som er overtatt av dette konsernet, har utenlandske selskaper bare i liten grad kjøpt opp høyteknologibedrifter i Norge.

Vi var i kontakt med bedriftsleder eller tillitsvalgt i 29 av de 57 eksisterende virksomhetene i verkstedindustrien. Av disse kunne 11 opplyse at utenlandsk eierskap hadde hatt positive virkninger for deres foretak. Det nevnes blant annet at det er viktig at eieren har nok styrke på kapitalsiden til å kunne stille garantier ved anbud eller til å kunne vente på oppgjør når det selges produkter med lang framstillingstid.

Bedrifter med positiv utvikling har ofte ansatt relativt mange ingeniører eller andre med høyere utdanning. Det ble fra flere bedriftsledere påpekt at lønn bare svarer til en liten del av kostnadene mens forskning og utvikling utgjør en forholdsvis tung post. Høyt utdannet arbeidskraft er relativt billig i Norge. Det er videre en fordel at de som

Tabell 4.10 Oppkjøp og nedleggelser innen verkstedindustrien

	Antall oppkjøp	Antall nedleggelser
Produksjon av metallvarer (381)	23 (28%)	8 (33%)
Produksjon av maskiner (382)	30 (37%)	10 (42%)
Produksjon av elektriske apparater og materiell (383)	18 (22%)	4 (17%)
Produksjon av transportmidler (384)	7 (9%)	2 (8%)
Produksjon av tekniske og vitenskapelige instrumenter, fotoartikler og optiske artikler (385)	3 (4%)	0
Sum	81 (100%)	24 (100%)

har stått bak utviklingen arbeider videre med produktet, og at man dermed produserer i et miljø med høy produktkompetanse.

I flere tilfeller foregikk selve produksjonen hos norske eller utenlandske underleverandører mens det utenlandskeide selskapet fungerer som kompetansesenter.

Produksjon av metallvarer (381)

I perioden 1980–1991 ble det gitt konsesjoner til 23 foretak, som lager metallvarer. Et av oppkjøpene ble det ikke noe av slik at i alt 22 foretak har vært direkteide av utenlandske interesser i deler av – eller hele den aktuelle perioden. Metallvarer kan for eksempel være husholdningsartikler, hageverktøy, låser, rørarmaturer, ovner eller sykler.

Av de 22 virksomhetene er det 8 som i dag enten ikke lenger eksisterer eller som ikke lenger driver produksjon. I to tilfeller gikk foretaket konkurs. Norske eiere overtok senere ett av disse foretakene. I ett tilfelle ble produksjonen nedlagt, mens det opprettholdes salgsavdeling i Norge. I ett annet tilfelle har eierne tilsvarende produksjon i Sverige. For de resterende har vi ikke nærmere kjennskap til hva som førte til nedleggelsen.

Flere av virksomhetene som idag har utenlandsk eierskap framstiller merkevarer for det norske eller nordiske markedet. Eksempler er Fiskars (Tidligere: Norge Redskap), Høyang Polaris, Trioing og Øglænd DBS.

Produksjon av metallvarer har hatt relativt høy lønnsomhet med utenlandsk eierskap. Dette kommer vi tilbake til i kapittel 6.

Produksjon av maskiner (382)

I perioden 1980–1991 ble det gitt 30 konsesjoner til oppkjøp av foretak i maskinindustrien. Dette er den næringshovedgruppen der det er gitt flest konsesjoner i den aktuelle perioden. Det svensk/sveitsiske selskapet ASEA Brown Boveri stod bak tre av oppkjøpene. 10 foretak er nedlagt.

Halvparten av nedleggelsene hadde sammenheng med konkurs. I to tilfeller overtok senere norske eiere virksomheten. I et foretak ble produksjon av maskiner nedlagt mens det fremdeles drives service, tilrettelegging og salg. I et annet tilfelle ble noe av produksjonen flyttet til et annet anlegg. Ett av de nedlagte foretakene var eneste produsent i sitt slag her i landet. Om to av nedleggelsene har vi ingen nærmere opplysninger.

Ni av de oppkjøpte foretakene i maskinproduksjon driver hovedsakelig med reparasjoner, service, tilrettelegging og salg. I et par lages det programvarer for edb.

Når vi ser bort fra virksomheter som inngår i ABB-konsernet, produserte tre foretak for spesielle nisjer der de opplyste å ha en stor del av markedet. Sysselsettingsmessig er dette relativt små bedrifter som til sammen hadde 60 ansatte i 1991.

Produksjon av elektriske apparater og materiell (383)

ASEA Brown Boveri stod bak 6 av 19 oppkjøp innen dette virksomhetsområdet. Av de resterende 13 foretakene driver to med tjenesteyting og ett annet fikk senere norsk eierskap. To foretak har lagt ned produksjonen i Norge mens det produseres i anlegg i utlandet.

Produksjon av transportmidler (384)

Av 7 bedrifter som ble oppkjøpt i perioden 1980–1991 er to nedlagt og to gått over på norske hender. De tre resterende har virksomhetsområde innen båtbygging og utgjorde i 1991 til sammen om lag 200 arbeidsplasser.

Produksjon av tekniske og vitenskapelige instrumenter, fotoartikler og optiske artikler (385)

I 1991 arbeidet vel 300 personer i de tre foretakene innen dette virksomhetsområdet, som ble kjøpt opp av utenlandske eiere på 80-tallet. I to av foretakene er det i Norge utviklet et spesielt produkt som nå eksporteres i stor grad. I det tredje foretaket drives det hovedsakelig service og tilpassing til det norske markedet av et produkt, framstilt i utlandet.

4.7 Sysselsetting

Konsesjonsoversiktene oppgir som oftest hvor mange som arbeidet i foretak med utenlandsk eierskap når saken ble behandlet. Hvis vi ser bort fra foretak, oppkjøpt av ABB-konsernet, har Nærings- og energidepartementet registrert opplysninger om sysselsettingen på oppkjøpstidspunktet i 187 av 208 konsesjonsbelagte virksomheter. Det vil si vi mangler opplysninger om 21 virksomheter. I de 187 virksomhetene arbeidet omlag 21500 personer på da konsesjonen ble gitt. I 1987

overtok ABB aksjemajoriteten i EB, Asea Per Kure og NEBB, og slo de tre selskapene sammen slik at konsernet i 1988 omfattet 14250 personer (Oslo Børs).

Tabell 4.11 viser blant annet antall ansatte ved første konsesjonssøknad i tidsrommet 1980 til 1991 fordelt på ulike bransjer. I parentes er oppgitt antallet virksomheter med registrerte opplysninger i forhold til alle virksomheter i den aktuelle kategorien.¹⁰

Opplysningene om antall ansatte er hentet dels fra katalogen «Norges største bedrifter» eller gjennom regnskapsinformasjon om

Tabell 4.11 Sysselsetting i virksomheter som var omfattet av konsesjon til utenlandske oppkjøp 1980-1991

	Antall sysselsatte på konsesjonstidspunkt	Antall sysselsatte i 1991	Antall sysselsatte på konsesjonstidspunktet i nedlagt virksomhet
Nærings- og nytelsesmidler (31)	1906 (12 av 14)	2275 (7 av 11)	90 (2 av 3)
Tekstilvarer (32)	391 (7 av 7)	224 (3 av 3) + 16	212 (4 av 4)
Trevarer (33)	619 (11 av 12)	454 (5 av 6) + 6	114 (3 av 4)
Treforedling (341)	517 (9 av 11)	343 (5 av 7) + 121	309 (3 av 4)
Grafisk produksjon og forlagsvirksomhet (342)	1357 (13 av 13)	1193 (10 av 13)	
Kjemisk industri	4619 (40 av 45)	3193 (26 av 31) + 650	1264 (12 av 14)
Framstilling av mineralvarer	2945 (18 av 19)	2228 (13 av 14) + 120	197 (5 av 5)
Metaller	4011 (8 av 12)	2619 (7 av 9) + 233	779 (2 av 3)
Verkstedprodukter	7710 (71 av 72) ABB	4442 (43 av 50) + ABB + 657	2550 (23 av 24) + ABB
Sum 1	24075 (187 av 208) + 14250 (ABB) = 38325	16971 (122 av 144) + 8750 (ABB) + 1803 (nedlagt produksjon etter 1991) = 27524	5515 (54 av 61) + 5223 (ABB) = 10730

¹⁰ For å korrigere for manglende opplysninger er antallet ansatte justert opp. Dette er gjort ved å multiplisere gjennomsnittlig antall ansatte i de virksomhetene i en næringshovedgruppe, der det er registrert opplysninger, med totalt antall virksomheter i næringshovedgruppen. Tilsvarende er gjort for å finne fram til hvor mange personer som arbeidet i virksomheter som senere er lagt ned og hvor mange som arbeidet i utenlandskeid virksomhet i 1991.

enkelte virksomheter.¹¹ Virksomheter som har lagt ned industriproduksjonen etter 1991 hadde dette året tilsammen vel 1800 ansatte. Det største av disse foretakene var Viking Askim med vel 500 ansatte.

I virksomhet som ble kjøpt opp og lagt ned av utenlandske eier på 80-tallet, er antall ansatte trolig redusert med mellom 10 000 og 11 000 personer. Innen ABB-konsernet har det både vært gjennomført sammenslåinger av bedriftsenheter og sysselsettingsreduksjoner i enkeltbedrifter etter 1987. I alt svarer nedgangen i sysselsettingen i dette selskapets norske virksomhet mellom 1988 og 1992 til 5500 personer. Det framgår av tallmaterialet at reduksjonen i antall ansatte i ABB-konsernet svarer til nesten halvparten av sysselsettingsreduksjonen i virksomhet som ble overtatt av utenlandske eiere i perioden 1980–1991. Det skal i denne sammenhengen presiseres at vi her ikke har vurdert hvordan utviklingen ville ha vært i de samme foretakene, inkludert de som er kjøpt opp av ABB, med norsk eierskap. Vi har heller ikke hatt grunnlag for å sammenlikne med endringene i tilsvarende norske virksomheter i samme bransje.

Denne oversikten viser også at nedgangen i antall ansatte fra oppkjøpstidspunktet til 1991 trolig i stor grad har sammenheng med nedleggelse av virksomheter.

Av virksomhetene som ble kjøpt opp av utenlandske eiere på 80-tallet og som fremdeles hadde utenlandsk eierskap i 1991 hadde omtrent en tiendedel ikke endret sysselsetting i løpet av perioden.¹² Det er da sett bort fra virksomheter kjøpt opp i 1991 og virksomheter, som inngår i ABB. 45 prosent av virksomhetene hadde økt tallet på ansatte mens 45 prosent hadde opplevd sysselsettingsreduksjon.

¹¹ Vi har desverre ikke opplysninger om sysselsettingen for alle foretak og har derfor også her justert antallet opp i den enkelte bransjen.

¹² Opplysningene gjelder virksomheter som ikke er nedlagt og der det er registrert opplysninger om tallet på tilsatte både på konsesjonstidspunktet og i 1991. Tilsammen gjaldt dette 122 virksomheter.

4.8 Oppsummering

Ved oppkjøp har utenlandske eierinteresser vært «overrepresenterte» innen treforedling, kjemisk produksjon, framstilling av mineralske produkter, metallproduksjon og verkstedproduksjon og «underrepresenterte» i næringsmiddelproduksjon, tekstilvarer, trevareindustri og innen grafisk produksjon og forlagsvirksomhet. Det ser imidlertid ut til at både næringsmiddelindustrien og treforedling har økt sin betydning på begynnelsen av 90-tallet når det gjelder omfanget av investert kapital.

Til oppkjøp innen kjemisk industri ble det gitt flest konsesjoner til framstilling av plastvarer og kjemisk/tekniske produkter. Oppkjøp i verkstedindustrien var konsentrert om produksjon av metallvarer, produksjon av maskiner samt produksjon av elektriske apparater og materiell. Bedrifter som er registrert som maskinprodusenter driver imidlertid i mange tilfeller ikke med selve framstillingen, men med reparasjoner og tilrettelegging av importerte maskiner til kundenes spesielle behov.

I underkant av en tredjedel av de oppkjøpte virksomhetene driver ikke lenger med industriproduksjon.

Lønnsomheten med utenlandsk eierskap har vært forholdsvis god i treforedling og i framstilling av metallvarer. I de to sistnevnte næringshovedområdene har utenlandskeide virksomheter i flere tilfeller relativt høye markedsandeler. I næringsmiddelindustrien har lønnsomheten generelt vært høy i den aktuelle perioden både med norsk og utenlandsk eierskap, og dette har eventuelt sammenheng med at denne industrien er skjernet fra konkurranse fra utenlandske markeder.

Kapittel 5 Konesesjoner til utlendingers etableringer i norsk industri

Som nevnt innledningsvis er det registrert 98 konsesjoner til nyetableringer i perioden 1980–1991. Av dette er 16 foretak også registrert som oppkjøpt slik at vi i det følgende konsentrerer oss om de 82 foretakene som ikke er beskrevet tidligere. De konsesjonssakene som omfatter såvel oppkjøp som etableringer er kjennetegnet av at det gjelder større foretak, mens rene etableringssaker hovedsakelig gjelder små enkeltbedrifter.¹

Vel halvparten (55 prosent) av nyetableringene fant sted fra 1980 til og med 1985. Nesten 40 prosent av konsesjonene til nyetableringer ble imidlertid gitt i årene 1985–1987, det vil si i en periode som var preget av deregulering av kapitalbevegelser og oppgang for deler av norsk økonomi.

Av de 82 konsesjonene til etableringer gikk 14 til privatpersoner. De resterende konsesjonene er i stor grad gått til større selskaper. Vi har ikke undersøkt hvorvidt disse selskapene har etablert seg eller kjøpt seg inn i andre næringer i Norge.

5.1 Næringsområde

Nyetableringer i verkstedindustrien har vært mest interessant for utenlandske investorer. I tillegg er det foretatt relativt mange nyetableringer innen trevareproduksjon og kjemisk produksjon. Til sammen stod konsesjoner til etableringer i disse tre næringsområdene for nær 70 prosent av konsesjonene til etableringer i den aktuelle perioden (jf tabell 5.6).

¹ Bare 6 av de etablerte foretakene var registrert i *Norges største bedrifter i 1991*. Av disse var to oppført som konserner og hadde henholdsvis 23 og 155 ansatte. Til sammen hadde disse 6 foretakene 470 ansatte i 1991.

Nyetableringer innen de ulike næringsområdene i industrien er stort sett i samsvar med næringsområdenes betydning i norsk industri. Unntak er næringsmiddelindustrien og metallindustrien. I næringsmiddelindustrien er utenlandske etableringer underrepresenterte i forhold til totalt antall bedrifter i denne bransjen. Når det gjelder metallindustrien, har derimot utenlandske etableringer vært overrepresenterte.

Sammenlikner vi det totale tallet på nyetableringer i perioden, finner vi at det var betydelig større del av nyetableringene som gikk til framstilling av kjemiske produkter og til metallindustri med utenlandsk enn med norsk eierskap, jf tabell 5.7. Med utenlandsk eierskap ble en betydelig mindre andel av etableringene foretatt i framstilling av tekstilvarer enn med norsk eierskap.

På begynnelsen av 80-tallet opplevde byggebransjen i Norge sterk vekst. Vårt materiale viser at de fleste av etableringene i treindustrien fant sted i perioden 1982–1986.

Tabell 5.1 Konesjoner til utlendingers nyetableringer i kjemisk industri og verkstedindustrien

Næringshovedgruppe (tresifret standard for næringsgruppering)	Antall nyetablerte bedrifter 1980–1991
Produksjon av kjemisk-tekniske produkter (352)	2
Produksjon av kjemiske råvarer (351)	1
Produksjon av jordolje- og kullprodukter (354)	1
Produksjon og reparasjon av gummiprodukter (355)	1
Produksjon av plastvarer (356)	2
Annen kjemisk produksjon (kode uoppgitt)	1
Produksjon av metallvarer (381)	7
Produksjon av maskiner (382)	10
Produksjon av elektriske apparater og materiell (383)	9
Produksjon av transportmidler (384)	5
Produksjon av tekniske og vitenskapelige instrumenter, fotoartikler og optiske artikler (385)	1
Annen verkstedproduksjon (kode uoppgitt)	3

Innen verkstedindustrien ble det særlig gitt konsesjoner til etableringer fra 1985 og utover (23 bedrifter, nesten to tredjedeler av etableringene fant sted i perioden 1985–1991).

Tabell 5.1 viser hvordan kjemisk produksjon og verkstedproduksjon fordelte seg på ulike næringshovedgrupper. Innen maskinindustri dreide det seg i ett tilfelle om verksted for reparasjon av industrimaskiner og i et annet tilfelle om produksjon av kontormaskiner. Ellers gjaldt nyetableringene hovedsakelig produksjon av kraftmaskiner, motorer, maskiner for tre- og metallbearbeiding og oljerigger.

5.2 Eiers nasjonalitet og eierandeler

Gjennomsnittlig utenlandsk eierandel ved nyetableringer var 72 prosent.² I omtrent halvparten av de etablerte foretakene eide utlendinger 100 prosent. Vel tre fjerdedeler av foretakene var majoritetside av utenlandske eiere.

Tabell 5.2 *Investors nasjonalitet*

	Etablering
Danmark	10 (12%)
Finland	4 (5%)
Frankrike	2 (2%)
Nederland	3 (4%)
Storbritannia	6 (7%)
Sveits	3 (4%)
Sverige	25 (31%)
Tyskland	6 (7%)
USA	9 (11%)
Andre	7 (8%)
Norske foretak	3 (4%)
Uoppgitt nasjonalitet	4 (5%)
Sum	82 (100%)

² Vi har bare opplysninger om eierandel for 69 av de 82 foretakene.

Våre nordiske naboer har stått for nesten halvparten av nyetableringene i perioden 1980–1991. Svenske investorer har vært mest aktive (jf tabell 5.2).

Når det gjelder de fleste lands etableringer i Norge, var antall konsesjoner før og etter 1985 relativt jevnt fordelt. Et unntak er etableringer med sveitsiske, finske, tyske eller amerikanske eiere. Investorer fra Sveits og Finland etablerte således foretak i Norge først fra og med 1985. Konsesjoner til tyske og amerikanske etableringer i Norge ble derimot hovedsakelig gitt tidlig på 80-tallet. Alle konsesjonene til tyske eiere og tre fjerdedeler av konsesjonene til amerikanske eiere var gitt innen utgangen av 1985.

Med unntak av 1988 var det for øvrig samsvar mellom andelen etableringer foretatt av utlendinger og andelen etableringer foretatt av norske investorer fordelt på det enkelte år i perioden (jf tabell 5.5).

5.3 Lokalisering

Tabell 5.3 viser at vel 62 prosent av konsesjonene gitt til industrietableringer gjelder Oslofjordområdet og andre sentrale strøk, mens om lag 15 prosent gjelder de fire nordligste fylkene. Vest-Norge har likeledes fått om lag 15 prosent av nyetableringene.

Utlendingers lokalisering av nyetablerte foretak har stort sett vært i samsvar med lokaliseringen av norske bedrifter generelt i Norge. Et

Tabell 5.3 Nyetablerte industribedrifter fordelt på regioner

	Alle bedrifter. Gjennomsnitt 1980–1991	Nyetablert av utenlandske eierinteresser 1980–1991
Nordlige regioner	17%	15%
Vest-Norge	27%	15%
Sør-Norge	6%	8%
Sentrale regioner og Oslofjordområdet	50%	62%

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk og egne beregninger

unntak er at utlendinger la færre nyetableringer til Vest-Norge enn det totale tallet på bedrifter i denne regionen skulle tilsi.

Etableringene er i hovedsak lagt til industrielle sentre som Halden, Drammen, Kongsberg, Porsgrunn, Notodden, Rjukan, Skien, Bodø, Mo i Rana og Mosjøen. Konesjoner til etableringer i Oslo/Akershusområdet gjelder nesten utelukkende Oslo.

Utlendingers lokalisering av ulike typer virksomhet er i samsvar med det generelle bildet av hvor norsk industrivirksomhet er lokalisert. Et unntak er verkstedindustrien. I denne bransjen har utenlandske eierinteresser lagt 15 prosent av de nyetablerte bedriftene til Vest-Norge, mens gjennomsnittlig 29 prosent av all verkstedindustri i den aktuelle perioden var lokalisert til dette området.

Tabell 5.4 Næringsområder fordelt på region. Konesjoner til utenlandske nyetableringer 1980–1991

	Oslofjord-området	Nordlige regioner	Sentrale områder	Sør-Norge	Vest-Norge
Næringsmidler		1	2		1
Tekstilvarer	2				
Trevarer	3	3	3	1	2
Treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet	3		1		
Kjemisk produksjon	2	2	2		2
Mineralske produkter			2		1
Metaller	2	1			
Verksted	17	4	3	5	5
Annen industriproduksjon	3		1		
Sum	32	11	14	6	11

5.4 Nedleggelse

Av de 82 nyetablerte foretakene eksisterer, etter det vi har kunnet finne ut, 58 foretak fremdeles i 1993. Det vil si at om lag 30 prosent av de etablerte foretakene er nedlagt eller kom aldri i gang. Det er ikke undersøkt hvor mange foretak som eventuelt har endret virksomhet. En del av foretakene kan ha endret virksomhet fra industriproduksjon til eksempelvis handel eller tjenesteproduksjon.

I ti tilfeller er det rapportert om konkurs. I seks tilfeller opphørte driften. I to av disse tilfellene ble produksjonen flyttet til utlandet. I tre av tilfellene ble produksjonen senere overtatt av nye eiere. Vi vet altså med sikkerhet at etablerne av 16 foretak la ned produksjonen i Norge. Vi vet også at i to tilfeller ble det aldri startet opp med produksjon etter at konsesjon var gitt.

Tre av enmannsbedriftene har vi ikke greid i å finne opplysninger om (heller ikke telefonnummer). Men også når det gjelder tre litt større bedrifter har det ikke vært mulig å finne fram til noen som kjenner navnet. Til sammen 8 foretak med konsesjon til etablering, er dermed trolig aldri startet opp.

I tabell 5.6, andre og tredje kolonne, vises totalt antall etablerte industribedrifter og andelen bedrifter som fremdeles er drift i Norge fordelt på etableringsår.³ Det framgår av tabellen at nedleggingsfrekvensen har vært høyest for de tidlig etablerte bedriftene.

Femte kolonne viser andelen utenlandskeide, nyetablerte foretak som fremdeles er i drift. Vi ser av tabellen at det totale tallet på foretak etablert av utlendinger er lavt sammenliknet med det totale tallet etablerte industribedrifter i Norge i perioden 1980–1991. For det andre synes nedleggingsfrekvensen å ha vært lavere når utlendinger står bak etableringen. Dette kan skyldes at tallmaterialet for totalt antall nyetableringer også omfatter bedrifter med mindre enn ett årsverk. Dersom nedleggingsfrekvensen i slike bedrifter er spesielt høy, vil det påvirke totalresultatet. Utenlandskeide bedrifter vil i de aller fleste tilfeller ha sysselsetting tilsvarende minst et årsverk.

Nedleggelse av utenlandskeide bedrifter, inkludert fravær av oppstartning (heretter kalt nedleggelse), gjelder hovedsakelig bedrifter som fikk konsesjon før eller i 1987. Årene 1980, 1983 og 1986 merker seg ut med størst andel nedleggelse. De to bedriftene der produksjonen senere ble flyttet til utlandet, ble begge etablert i 1980. I 1983 var

³ Tallmaterialet i Boye og Kinserdal (1992) bygger på spesialkjøringer, utført i Statistisk sentralbyrå.

det tre bedrifter som aldri kom i gang med produksjonen, mens 1986-etableringene i hovedsak var preget av konkurser. Det er vanskelig å se at det ligger noe bestemt årsaksmønster bak nedleggingsfrekvensen i det enkelte år.

Andelen nedleggelse årlig var ikke vesentlig forskjellig for utenlandske og norske etableringer. Et unntak var 1985. Andelen av totalt antall nedleggelse 1980–1991 var dette året 29 prosent for de utenlandske foretakene og vel 12 prosent for norske bedrifter.

Boye og Kinsersdal (1992) viser til at den generelle reduksjonen i antall nyetableringer etter 1989 sannsynligvis skyldes markedssvikt og innstramminger i kredittmarkedet. Deres tallmateriale viser for øvrig at overlevelsesevnen til nyetablerte bedrifter blir langt større etter 5–6 år (Boye og Kinsersdal 1992:31).

Tabell 5.6 Etableringer i industrien 1980–1991. Bedrifter i drift etter etableringsår.

	Totalt antall	Andel av totalt antall fremdeles i drift	Utenlandskeide	Andel utenlandske fremdeles i drift
1980	1265	34,8%	6	23%
1981	1423	37,9%	6	83%
1982	1292	39,7%	7	71%
1983	1430	45,1%	6	17%
1984	1612	45,7%	6	83%
1985	1946	49,7%	14	71%
1986	1796	50,6%	6	50%
1987	2143	56,7%	12	75%
1988	2155	69,0%	3	100%
1989	1868	83,0%	4	100%
1990	1856	95,0%	9	89%
1991	1585	-	3	100%
Sum 1980–1990	18786	57,3%	82	71%

Kilde: Boye og Kinsersdal (1992:32) og egne beregninger

. Forskjellene i nedleggingsfrekvens for de enkelte bransjer mellom norskeide og utenlandskeide bedrifter kan skyldes tilfeldige utslag fordi antall utenlandskeide bedrifter er relativt lite i forhold til det totale antallet nyetablerte bedrifter. Et unntak er verkstedindustrien, der det må kunne sies at nedleggingshyppigheten har vært lavere med utenlandske eiere.

Tabell 5.7 Etableringer i industrien 1980–1991. Bedrifter i drift etter næringsområde

	Totalt antall	Andel av totalt antall etablerte bedrifter fremdeles i drift	Antall utenlandsk-eide foretak	Andel foretak i drift av alle konsesjonsbelagte nyetablerte foretak
Nærings- og nytelsesmidler	1534 (8,2%)	59,6%	6 (7,3%)	33%
Tekstilvarer	1684 (9%)	55,7%	2 (2,4%)	50%
Trevarer	2525 (13,4%)	60,0%	13 (15,9%)	31%
Treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet	2977 (15,9%)	62,7%	6 (7,3%)	17%
Kjemiske produkter, mineral-, kull-, gummi- og plastprodukter	741 (3,9%)	53,7%	8 (9,8%)	25%
Mineralske produkter	724 (3,9%)	59,8%	3 (3,7%)	67%
Metaller	62 (0,3%)	53,2%	5 (6,1%)	100%
Verkstedprodukter	7728 (41,1%)	54,2%	35 (42,7%)	74%
Industriproduksjon for øvrig	811 (4,3%)	58,6%	4 (4,8%)	25%
Total industriproduksjon	18786 (100%)	57,3%	82 (100%)	71%
1990	1856	95,0%	9	89%
1991	1585	-	3	100%
Sum 1980–1990	18786	57,3%	82	71%

Kilde: Boye og Kinserdal (1992:34) og egne beregninger

Kapittel 6 Kjennetegn ved norskeid og utenlandskeid industrivirksomhet i 1980 og 1989¹

Ser en bort fra eiers nasjonalitet, gikk industrisysselettingen ned med over en femtedel, tilsvarende nesten 80 000 arbeidsplasser fra 1980 til 1989. Nedgang i sysselsettingen kan blant annet skyldes:

1. Generelt lavere etterspørsel i markedet for bedriftenes produkter.
2. Tap av markedsandeler på grunn av dårligere konkurransevne.
3. Rasjonaliseringstiltak som medfører at produksjonen i flere bedrifter slås sammen, at maskiner erstatter manuell arbeidskraft eller bedre organisering av arbeidsprosessen.
4. Nedleggelse av bedrifter med lønnsom produksjon for å øke konsernets samlede fortjeneste. Dette vil særlig være tilfelle ved oppkjøp av produksjon av konkurrerende varemerker.

Rasjonaliseringstiltak for å bedre kunne utnytte stordriftsfordeler i produksjonen vil særlig kunne forekomme der det lages lite spesialiserte produkt. Eksempler kan være papirproduksjon, smelting av metaller, framstilling av spiker, flasker, glassull eller plastposer. Graden av stordriftsfordeler og optimal størrelse på et fabrikkannlegg vil imidlertid variere med bransje. Stordriftsfordeler vil kunne være til stede både ved arbeidsintensiv og ved kapitalintensiv produksjon.

Bortfall av arbeidsplasser som følge av restruktureringer kan være et nødvendig onde for at foretaket skal overleve og for at de som

¹ Tallmaterialet fra Statistisk sentralbyrå er framkommet ved kobling av data fra byråets finanstelling med data fra regnskapsstatistikk eller industristatistikk. Regnskapsstatistikken gjelder foretak med minst 5 sysselsatte, mens industristatistikken omfatter bedrifter med 5 sysselsatte eller flere. Norges Bank har dessuten foretatt spesialkjøringer når det gjelder investeringsomfanget for perioden 1989–1991, med utgangspunkt i datamateriale innsamlet ved spørreundersøkelser.

I kapittel 6 bruker vi betegnelsen «utenlandsk» om bedrifter og foretak med utenlandsk eierandel på 50 prosent eller mer, mens vi bruker betegnelsen «norsk» om bedrifter og foretak med utenlandsk eierandel på mindre enn 20 prosent. Når utenlandsk eierandel er mellom 20 prosent og 50 prosent brukes begrepet «blandingseie». Dette fordi det i mange tilfeller gjelder norskkontrollerte bedrifter med noe utenlandsk eierskap, gjerne i form av porteføljainvesteringer.

blir igjen i produksjonen fortsatt skal ha arbeid. Gjennomføring av rasjonaliseringstiltak er således i mange tilfeller et tegn på handlingskraftige eiere, som ser hvilke forholdsregler som er nødvendige for at bedriften skal overleve på litt lengre sikt.

Ny teknologi som erstatter arbeidskraft uten at etterspørselen øker, medfører arbeidsledighet. Dette er et problem som det fokuseres på internasjonalt.

Mange produkter som går til vanlig forbruk, er innrettet mot forskjellige kjøpergrupper. Det framstilles produktvarianter som tilpasses ulike kjennetegn ved kunden, som nasjonalitet, inntektsnivå, alder eller kjønn. For eksempel vil norske forbrukere kunne foretrekke ren melkesjokolade mens europere generelt ønsker sjokolade med karamellfyll.

Selv om slike differensierte produkter går til ulike markeder, kan det i mange tilfeller være lønnsomt å produsere i ett eller flere sentrale anlegg. For eksempel kan en produsent levere gensere til flere konkurrerende merkevarekjeder, som så forsyner produktet med sitt spesielle merke eller symbol. Et annet eksempel er lusekofter eller troll som produseres i Østen og selges i Norge som souvenirs til utenlandske turister. Innen framstilling av datamaskiner, vaskemaskiner og kjøleskap er det ofte vanlig at «innmaten» er den samme, mens ytre design, merke og sluttleverandør kan være ulike.

I tillegg til at stordriftsfordeler blir bedre utnyttet, har omlokalisering av virksomheten i mange tilfeller sammenheng med at arbeidsintensiv produksjon legges til land med relativt lave lønninger.

Kapitalintensiv produksjon, som ikke gir stordriftsfordeler i framstillingen og som rettes mot nisjemarkeder, vil med stor sannsynlighet opprettholdes også i land med relativt høye arbeidskraftkostnader og relativt lite marked. Dette vil særlig være tilfelle når transportkostnadene er betydelige, og når det er viktig for produsenten å være nær kunden eller dem som har utviklet produktet.

Det er også mulig å kombinere produksjon utenfor landets grenser med produksjon nær markedet. For eksempel kan et produkt som inneholder høy grad av ny teknologi og som anvendes ved oljeboring, bli utviklet av ingeniører i Norge, bli produsert på bestilling i Singapore, og til slutt ferdigmontert i Norge.

Andre forhold som kan bidra til å opprettholde produksjonen i små land, er handelshindringer som gjør det viktig å være innenfor grensene for å få solgt produktene sine der. Et forhold som trekker i motsatt retning, er at industriell produksjon gjerne lokaliseres til industrielle vekstsentre.

Utviklingen har således to sider. Nærhet til kunden og etterspørsel etter spesialiserte produkter kan kreve små, fleksible produksjonsheter, samtidig som kostnadshensyn krever store produksjonsanlegg der arbeidskraftkostnadene er lavest.

Ved å sammenlikne utviklingen i norsk- og utenlandskeide selskaper med hensyn til antall sysselsatte og lønnsomhet, kan det være mulig å si noe om eierskapets betydning for utviklingen. For å kunne si noe sikkert om hvilke faktorer ved eierskapet som eventuelt er viktige, måtte en imidlertid sammenlikne enkeltbedrifter over tid, kontrollert for bransje, markedssegment, bedriftens alder og størrelse.

Innenfor dette prosjektet har vi ikke gjennomført en systematisk analyse med testing av hypoteser om eierskapets betydning for utviklingen, men har begrenset oss til å se på gjennomsnittstørrelser.

Vi bygger hovedsakelig på datamateriale fra Statistisk sentralbyrå og Norges Bank. Datamaterialet omfatter, når ikke annet er oppgitt, alle bedrifter og foretak med utenlandsk eierskap. Det vil si at bedrifter og foretak som ble kjøpt opp og etablert før 1980, også er med.²

Det er viktig å være oppmerksom på at tallmaterialet i dette kapitlet kan skjule store variasjoner mellom bedrifter. I løpet av det aktuelle tidsrommet skifter bedrifter mellom å være norskeide og utenlandskeide, enkelte bedrifter kommer til og andre blir nedlagt. Resultatene må derfor tolkes med forsiktighet.

I det følgende beskriver vi først andelen bedrifter og foretak på utenlandske hender, som går i retning av mer utenlandsk eierskap i norsk industri. Det framgår videre at utenlandske eiere i større grad enn norske eiere er representert i store bedrifter.³ Andelen bedrifter med utenlandskeid kapital er særlig høy i konkurranseutsatte bransjer.

Det var relativt flere personer som arbeidet i bedrifter med utenlandsk eierskap i 1989 enn i 1980. Dette gjelder uavhengig av bransje.

² Datamaterialet til Statistisk sentralbyrå omfatter bare «første ledd» når det gjelder virksomhet med utenlandsk eierskap. Det vil for eksempel si at denne statistikken omfatter utenlandskeide datterselskaper, men ikke datterdatterselskaper. Datterselskaper av norske selskaper med betydelige utenlandske porteføljeinvesteringer, omfattes heller ikke av statistikken. Når «første ledd» er et holdingselskap, registreres ofte virksomheten ikke i finanstillingen i det hele tatt. Statistisk sentralbyrå opplyser at organisering av utenlandsk virksomhet i Norge gjennom holdingselskaper først er blitt vanligere etter 1989. Ved vår kartlegging av konsesjoner til kjøp av industriforetak var konsesjonene i perioden 1980–1991 i tre av 215 tilfeller, gitt til holdingselskaper.

³ Vi betegner heretter bedrifter med 5–49 sysselsatte for «små bedrifter» og bedrifter med minst 50 sysselsatte for «store bedrifter». [Dette er imidlertid ikke i samsvar med vanlig praksis for gruppering. I Norge regnes vanligvis bedrifter med 1–20 sysselsatte som små, bedrifter med 21–100 sysselsatte som mellomstore og bedrifter med mer enn 100 sysselsatte som store (Boye og Kinserdal 1992:6).]

Med unntak av framstilling av tekstilvarer synes det å ha vært større sysselsettingsnedgang med utenlandsk enn med norsk eierskap på 80-tallet.

Datamateriale fra Norges Bank viser at utenlandskeid kapitalbeholdning i kjemisk industri, framstilling av mineralske produkter og verkstedindustri ble redusert som andel av total utenlandskeid kapitalbeholdning i norsk industri fra 1989 til 1991. Andelen direkte investert kapital i nærings- og nytelsesmidler, treforedling og grafisk produksjon økte derimot fra 1989 til 1991. I samme periode ble kapitalbeholdningen i løpende kroner fra nordiske land og EF-land større mens amerikanske investorer reduserte omfanget av direkte investert kapital i norsk industri.

Fra avsnitt 6.4 framgår det at lønnsomheten det siste tiåret i gjennomsnitt har vært forholdsvis lik i norskeid og utenlandskeid industri. I noen grad finnes det forskjeller i lønnsomhet på bransjenivå. Det er ingen entydig sammenheng mellom lønnsomhet og hvilke bransjer utenlandske eiere investerer i, men det ser ut som avkastningen har vært relativt høy i virksomhetsområder der foretak med utenlandsk eierskap i stor grad produserer for nisjemarkeder. Dette gjelder særlig treforedling og framstilling av metallvarer.

6.1 Antall foretak og bedrifter

Ifølge Statistisk sentralbyrå var relativt flere bedrifter på utenlandske hender i 1989 enn i 1980. I 1980 utgjorde bedrifter med utenlandsk eierskap om lag 3 prosent av alle bedrifter med minst 5 sysselsatte. Tilsvarende tall for 1989 var 4 prosent⁴. Dette kan ha sammenheng med at bedrifter har skiftet eier i løpet av perioden eller at relativt færre utenlandskeide bedrifter er nedlagt. Dessverre finnes ingen generell oversikt over hvor mange som er nedlagt av de bedriftene, som ble oppkjøpt av norske eiere på 80-tallet. Vi kan derfor ikke vite om nedleggingsfrekvensen i bedrifter, oppkjøpt av utenlandske interesser, er høyere eller lavere enn i bedrifter oppkjøpt av norske eiere.

⁴ Økningen i andelen utenlandskeide bedrifter er signifikant forskjellig fra null (Pearsons Chi-kvadrat test. Signifikansnivå: 1 prosent).

Statistisk sentralbyrå har ved spesialkjøringer beregnet tallet på foretak og bedrifter⁵ med mer enn 50 sysselsatte og utenlandsk eierskap på mer enn 20 prosent for perioden 1980–1989, jf tabell 6.1. Denne statistikken viser at det var 39 prosent færre foretak med utenlandsk eierandel minst lik 20 prosent i 1989 enn i 1980. Tilsvarende tall for norskeide foretak for samme periode var en nedgang på 12 prosent. Prosentvis nedgang i tallet på store industriforetak med utenlandsk eller blandet eierskap har dermed vært høyere enn prosentvis nedgang i tallet på store industriforetak med norsk eierskap.

Som kjent kan et foretak omfatte flere bedrifter. I perioden 1980–1989 har det vært en forholdsvis parallell nedgang i tallet på foretak og tallet på industribedrifter når utenlandsk eierandel har vært under 20 prosent. Mens ett industriforetak gjennomsnittlig omfattet 1,3 industribedrifter i 1980, var tilsvarende tall for 1989 1,1 industribedrifter med norsk eierskap.

Når utlendinger eide mer enn 20 prosent av kapitalen, var imidlertid utviklingen i tallet på store industribedrifter forskjellig fra utviklingen i tallet på industriforetak, jf figur 6.1 og tabell 6.1. Etter noe oppgang i tallet på industribedrifter i 1982 med påfølgende reduksjon i perioden 1983–1985, var det like mange bedrifter ved slutten av tiårsperioden som ved begynnelsen. Samtidig foregikk det en forholdsvis jevn reduksjon i tallet på industriforetak med utenlandsk eller blandet eierskap. Mens det i 1980 var gjennomsnittlig 1,6 industribedrifter per industriforetak, var tilsvarende tall for 1989 2,6.⁶

Tabell 6.1 Antall industriforetak og industribedrifter med minst 50 sysselsatte 1980 og 1989

	1980	1989	Prosentvis endring 1980–1989
Foretak, norsk eierskap	1032	910	-122 (-12%)
Bedrifter, norsk eierskap	1322	1038	-284 (-22%)
Foretak med utenlandsk eller blandet eierskap	83	51	-32 (-39%)
Bedrifter med utenlandsk eller blandet eierskap	134	134	-

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

⁵ For definisjon av foretak og bedrift, se vedlegg 1.

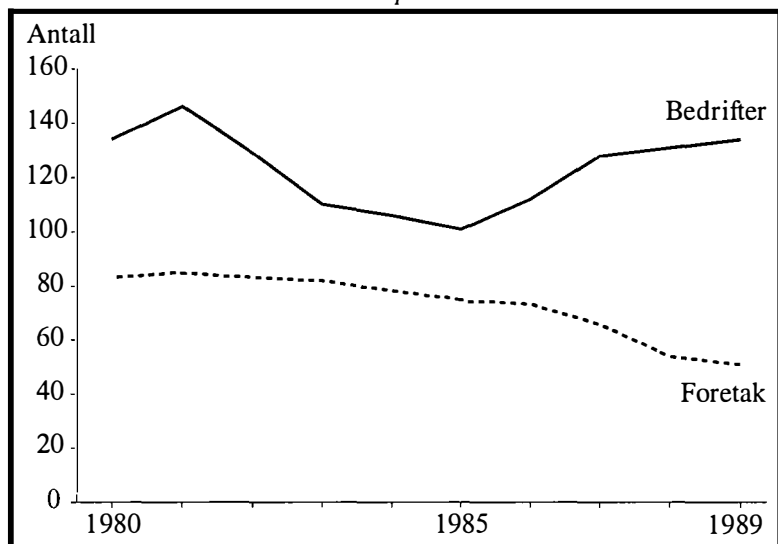
⁶ Dette gjelder bedrifter og foretak med minst 50 sysselsatte.

En mulig årsak til den ulike utviklingen i antall utenlandskeide foretak og bedrifter, kan være at foretakene gjennomsnittlig omfatter flere bedrifter enn før på grunn av fusjoner og oppkjøp.⁷

En annen mulig forklaring kan være at foretak slo sammen bedriftsenheter i perioden fram til 1985 for deretter å lage nye bedrifter som for eksempel ble tilpasset nisjemarkeder. Hammervoll og Heum (1992) påpeker at trenden de seneste årene går i retning av mindre produksjonsenheter.

«Hvis det er slik som mange hevder at teknologiutviklingen styrker mulighetene for en regningssvarende tilpasning av produkter til kunders spesifikke behov, vil konkurransen tvinge fram en slik utvikling. I så fall vil forretningsenheter bare kunne opprettholde sine konkurransefortrinn ved å konsentrere innsatsen sin om det de behersker best, eller hvor de har gode muligheter for å hevde seg. Den konkurransestrategiske anvisningen er å *rendyrke en kjernekompetanse* (Reve, 1990), og å kjøpe inn varer og tjenester fra andre bedrifter der de har utviklet sine fortrinn. Implikasjonen er altså en dekopling

Figur 6.1 Industribedrifter og -foretak med minst 50 sysselsatte og utenlandsk eierandel minst lik 20 prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

⁷ Dersom for eksempel et helt eller delvis eid utenlandsk foretak med en industribedrift kjøper opp et norsk foretak med en industribedrift, vil det resultere i ett utenlandsk foretak og to utenlandskeide industribedrifter. I statistikken framkommer dette som like mange foretak, men flere bedrifter med blandet eller utenlandsk eierskap. Samtidig reduseres norskeide foretak og bedrifter med like stort antall.

av aktiviteter som ikke bygger opp om forretningsenhetens kjernekompetanse, det vil si en tiltakende arbeidsdeling mellom bedrifter.» (Hammervoll og Heum 1992:4)

Det kan se ut som om en kombinasjon av konsentrasjon til færre foretak og desentralisering av produksjon til flere bedrifter særlig foregår når utenlandsk eller blandet eierskap er til stede. Tallmaterialet som er brukt her, skiller bare mellom foretak og bedrifter med utenlandsk eierandel på henholdsvis mindre og mer enn 20 prosent. Flere av de store norskkontrollerte selskapene har utenlandsk eierandel på mellom 20 og 50 prosent som følge av utenlandske porteføljelinvesteringer. Spørsmålet blir da om utviklingen har vært ulik i foretak som inngår i multinasjonale selskaper (norske og utenlandske) og i foretak som ikke tilhører slike selskaper. Har for eksempel omstruktureringer særlig funnet sted med norske og utenlandske multinasjonale selskaper som eiere?

En av grunnene til at det er vanskelig å besvare dette spørsmålet på bakgrunn av foreliggende data, er at tallmaterialet ikke gjelder identiske enheter.

Kjemisk produksjon og verkstedindustri

Innen kjemisk produksjon var det færre bedrifter per foretak i 1989 enn i 1980 med blandet eller utenlandsk eierskap, jf tabell 6.2. Tendensen i denne bransjen var dermed en helt annen den som gjaldt for industri-næringen generelt. Nedgangen i tallet på bedrifter per foretak var relativt større med utenlandsk eller blandet eierskap enn med norsk eierskap. Ved kartlegging av nedleggelser i industrivirksomhet, som ble kjøpt opp av utenlandske eiere på 80-tallet, så vi at enkelte næringshovedområder i konsesjonsbelagt kjemisk industri har utmerket seg ved at bedriftsenheter er slått sammen som ledd i rasjonaliseringstiltak. Eksempler på dette er plastproduksjon og framstilling av maling, jf kapittel 4.

I verkstedindustrien var det gjennomsnittlig flere bedrifter per foretak i 1989 enn i 1980 med utenlandsk eller blandet eierskap mens det motsatte var tilfellet med norsk eierskap, jf tabell 6.3. Også i verkstedindustrien fant det sted en del nedleggelser av bedrifter, oppkjøpt på 80-tallet. Relativt sett var likevel andelen nedleggelser lavere enn i kjemisk industri. ASEA Brown Boveris (ABB) overtakelse av EB-konsernet i 1987 og påfølgende oppkjøp i verkstedindustrien, vil for øvrig trolig påvirke statistikken for både tallet på bedrifter og tallet på

foretak i denne bransjen med såvel norsk som utenlandsk eierskap. ABB er i dag det sysselsettingsmessig viktigste utenlandskeide foretaket i framstilling av verkstedprodukter i Norge.

I 1992 var det for øvrig 71 industriforetak med mer enn 50 sysselsatte med utenlandsk eierskap. Til sammenlikning hadde 51 store foretak i 1989 blandet eller utenlandsk eierskap, og økningen fant særlig sted i kjemisk industri og verkstedindustrien, jf tabell 6.4. Økningen i antallet foretak med utenlandsk eierskap kan ha sammenheng med at foretak med blandingseie er gått helt over på utenlandske hender, ytterligere oppkjøp, nyetableringer eller fisjoner. Det vil dessuten kunne ha sammenheng med at foretak som i 1989 hadde mindre enn 50 sysselsatte og derfor ikke ble omfattet av SSBs statistikk, i 1992 tilhørte den gruppen av foretak som hadde minst 50 sysselsatte.

Tabell 6.2 Antall industriforetak og industribedrifter med minst 50 sysselsatte innen kjemisk industri 1980 og 1989

	1980	1989
Bedrifter, norske eiere	99	72
Foretak, norske eiere	73	62
Bedrifter per foretak, norske eiere	1,4	1,2
Foretak, utenlandsk eller blandet eierskap	4	5
Bedrifter, utenlandsk eller blandet eierskap	23	17
Bedrifter per foretak, utenlandsk eller blandet eierskap	5,8	3,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

Tabell 6.3 Antall industriforetak og industribedrifter med minst 50 sysselsatte innen framstilling av verkstedprodukter 1980 og 1989

	1980	1989
Foretak, norsk eierskap	327	322
Bedrifter, norsk eierskap	441	356
Bedrifter per foretak, norsk eierskap	1,4	1,1
Foretak, utenlandsk eller blandet eierskap	21	19
Bedrifter, utenlandsk eller blandet eierskap	62	69
Bedrifter per foretak, utenlandsk eller blandet eierskap	3	3,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

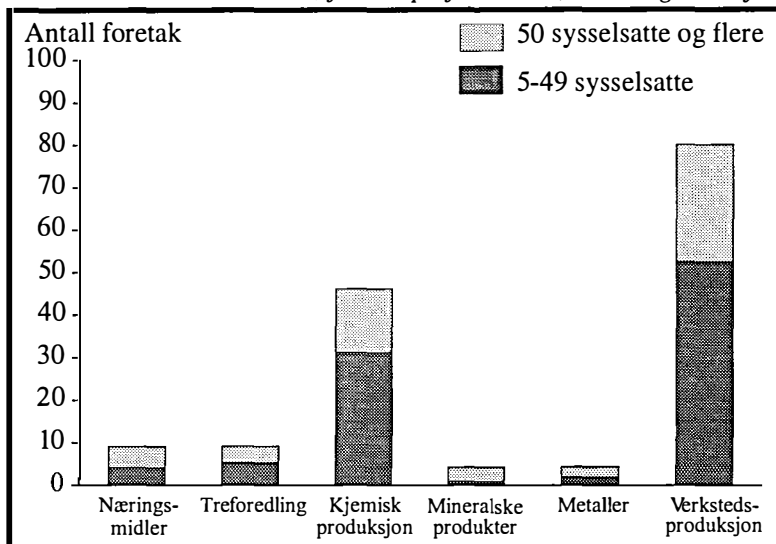
Figur 6.2 viser tallet på majoritetseide utenlandskeide foretak i Norge i 1992, fordelt på foretaksstørrelse og bransje. Om lag 35 prosent av de utenlandskeide foretakene i 1992 hadde mer enn 50 sysselsatte.

Tabell 6.4 Antall foretak 1989 og 1992 med minst 50 sysselsatte

	Foretak med blandet eller utenlandsk eierskap 1989	Foretak med utenlandsk eierskap 1992
Nærings- og nytelsesmidler	6	5
Kjemisk produksjon	5	15
Framstilling av mineralske produkter	2	3
Metallindustri	4	2
Verkstedproduksjon	19	28
Sum industri	51	71

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer) og Dun & Bradstreet Soliditet AS (spesialkjøringer)

Figur 6.2 Antall foretak med utenlandsk eierandel minst lik 50 prosent i 1992 i norsk industri, fordelt på foretaksstørrelse og bransje

Kilde: Dun & Bradstreet Soliditet AS

6.2 Bedriftsstørrelse

Utlendinger har jevnt over sine eierandeler i større bedrifter enn nordmenn. I 1989 hadde 43 prosent av de utenlandskeide bedriftene 50 eller flere sysselsatte. Til sammenlikning var det bare 16 prosent av de norskeide bedriftene store samme år. Med blandet eierskap var andelen store bedrifter tilsvarende den som vi fant ved utenlandsk eierskap. Dette har trolig sammenheng med at blandet eierskap ofte forefinnes i store børsnoterte bedrifter.

Andelen store bedrifter ble noe redusert over 80-tallet både med utenlandsk, blandet og norsk eierskap. Vi har bare opplysninger om sysselsettingen for 195 bedrifter der det ble gitt konsesjon til utenlandsk oppkjøp i perioden 1980–1991. Av disse hadde 100 bedrifter, det vil si vel halvparten, minst 50 sysselsatte på oppkjøpstidspunktet. Utenlandske eiere velger således relativt ofte å kjøpe seg inn i større bedrifter. Det er dermed ut fra foreliggende datamateriale, ikke grunn til å anta at utenlandske eierinteresser i er til stede i store bedrifter på grunn av at sysselsetningsutviklingen generelt har vært bedre i virksomhet med utenlandsk eierskap.

At utenlandske eierinteresser i stor grad har valgt å kjøpe seg inn i store norske bedrifter, kan ha sammenheng med flere forhold. For det første vil informasjon lettere være tilgjengelig for utenforstående når bedrifter har oppnådd en viss størrelse. For det andre vil oppkjøp trolig først være interessant når bedrifter er kommet i en viss markedsposisjon. (mulig unntak er ervervelse av høyteknologibedrifter).

De store bedriftene omfatter en høy andel av sysselsettingen i norsk industri. I perioden 1980–1989 arbeidet gjennomsnittlig om lag 65 prosent av de sysselsatte i bedrifter med norsk eierskap, i store

Tabell 6.5 Antall bedrifter med norsk, blandet og utenlandsk eierskap. 1980 og 1989

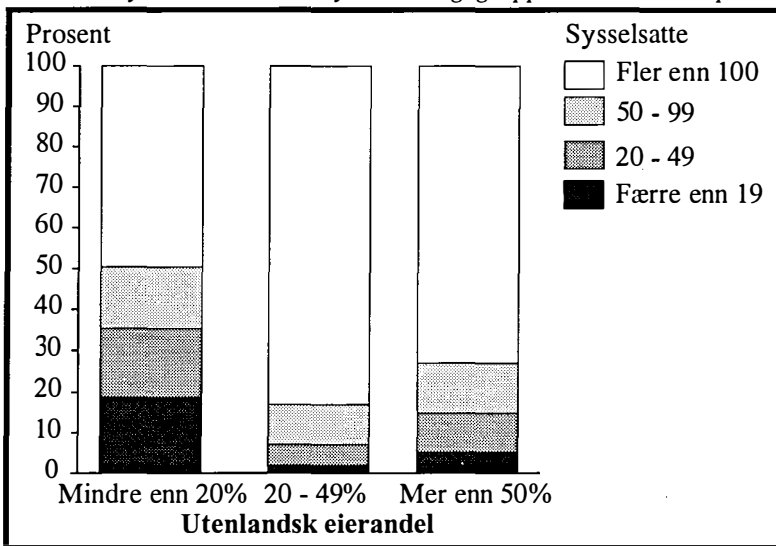
Eierskap	Inntil 49 sysselsatt			50 og flere sysselsatt		
	1980	1989	Endring 1980–1989	1980	1989	Endring 1980–1989
Norsk	6100	5389	-711 (-12%)	1322	1038	-284 (-22%)
Blandet	21	27	6 (29%)	39	25	-14 (-36%)
Utenlandsk	111	145	34 (31%)	95	109	14 (15%)

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

bedrifter. Tilsvarende tall for bedrifter med utenlandsk eierskap var 85 prosent, jf figur 6.3 og tabell 6.6.

Figur 6.3 og tabell 6.6 viser andelen sysselsatte i ulike grupper, fordelt på bedriftsstørrelse i perioden 1980–1989. Når utenlandsk eierandel lå mellom 20 og 50 prosent, var andelen sysselsatte i store bedrifter særlig høy (nærmere 93 prosent). Et medvirkende forhold her

Figur 6.3 Gjennomsnittlig antall sysselsatte for 1980–1989. Prosentvis andel sysselsatte i ulike sysselsettingsgrupper etter eierskap

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer) Statistisk sentralbyrå mangler opplysninger for 1988.

Tabell 6.6 Gjennomsnittlig antall sysselsatte for årene 1980–1989 unntatt 1988, etter sysselsettingsgruppe og eierskap

Sysselsatte	Eierskap		
	Norsk	Blandet	Utenlandsk
1–4	13539 (4,4%)	28 (0,3%)	167 (0,7%)
5–19	43598 (14,4%)	170 (1,7%)	1020 (4,5%)
20–49	49830 (16,4%)	501 (5,2%)	2227 (9,7%)
50–99	46020 (15,2%)	957 (9,8%)	2796 (12,2%)
Flere enn 100	150463 (49,6%)	8071 (83,0%)	16705 (72,9%)
Sum	303453 (100%)	9725 (100%)	22914 (100%)

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

kan være, som vi var inne på tidligere, at denne gruppen utenlandske eiere trolig representerer porteføljeinvestorer. Porteføljeinvestorer vil kunne ha andre preferanser med hensyn til aksjekjøp enn investorer som søker å oppnå majoritetseie. For porteføljeinvestorer vil det være særlig attraktivt å investere i bedrifter med forholdsvis høy kortsiktig avkastning og størst mulig sikkerhet, det vil si i forholdsvis «modne» virksomheter. Utenlandske investorer vil lettest kunne sikre seg god informasjon om bedrifter som er notert på Oslo Børs eller børser i utlandet.

I gjennomsnitt for perioden 1980–1989 arbeidet vel 70 prosent av de sysselsatte i bedrifter med blandet eller utenlandsk eierskap, i bedrifter med utenlandsk eierskap. I små bedrifter var andelen 83 prosent. Forskjellen mellom små og store bedrifter kan også her ha sammenheng med at utenlandsk eierskap i form av porteføljeinvesteringer hovedsakelig gjelder store bedrifter.

Dette tallmaterialet viser også at når utenlandske eiere investerer i norsk industri, er det i hovedsak i en slik form at de har kontroll med virksomheten.

6.3 Investeringsomfang

Norges Bank har siden 1987 kartlagt beholdningen av utenlandsk direkte investert kapital i Norge. For industri økte omfanget av utenlandsk direkte investert kapital med 52 prosent i perioden, fra 6,5 milliarder kroner ved utgangen av 1987 til 9,9 milliarder kroner ved utgangen av 1991. Noe av oppgangen skyldes at det er innført nye definisjoner for direkte investert kapital fra og med 1991. Dette medfører at direkte investert kapital nå også omfatter kortsiktige gjelds- og fordringsforhold med utenlandsk investor (Wamli og Hansen 1993).

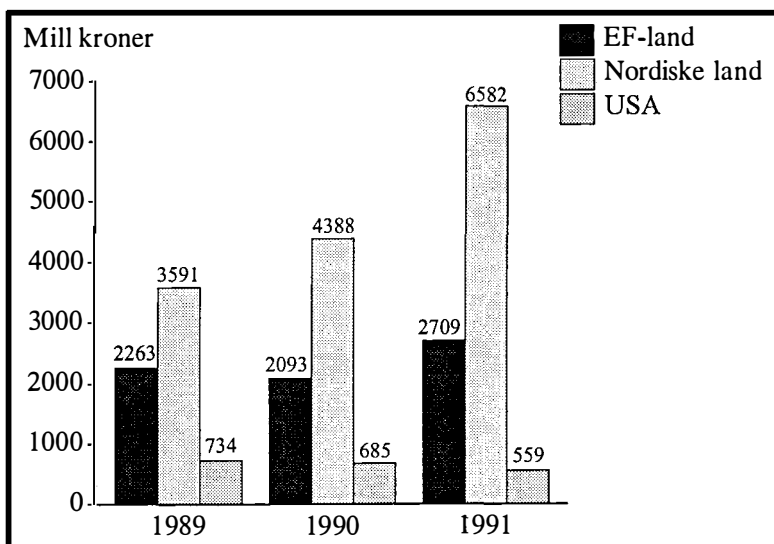
Av den utenlandske direkteidee kapitalen i norsk industri, kommer den største parten fra de nordiske landene, jf figur 6.4. På andreplass kommer EF-landene og på tredje plass USA. Fra utgangen av 1989 til utgangen av 1991 økte investorer fra nordiske land sin beholdning av direkte investert kapital i norsk industri med nær 3 milliarder kroner. Investorer fra EF-land økte sin kapitalbeholdning i samme periode med 0,4 milliarder kroner, mens amerikanske investorer redu-

serte omfanget av direkte investert kapital i norsk industri med 0,2 millioner kroner.

Både nordiske investorer og investorer fra EF-land forhöyet direkte investert kapitalbeholdning innen nærings- og nytelsesmiddelindustrien og innen treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet fra 1989 til 1991 jf figurene 6.5 og 6.6.

Eiere fra EF-land økte sin kapitalbeholdning i kjemisk industri betydelig, mens nordiske lands investeringsomfang på dette næringsområdet var tilnærmet konstant. Nordiske land økte derimot kapitalbeholdningen i framstilling av mineralske produkter og verkstedprodukter. Investorer fra EF-land reduserte kapitalomfanget innen disse to bransjene i løpet av perioden 1989–1991. Også amerikanske investorer reduserte investeringsomfanget i verkstedindustrien i samme periode. Både i 1990 og 1991 var nærmere 60 prosent av den amerikanske kapitalen i industrivirksomhet plassert i verkstedindustri,

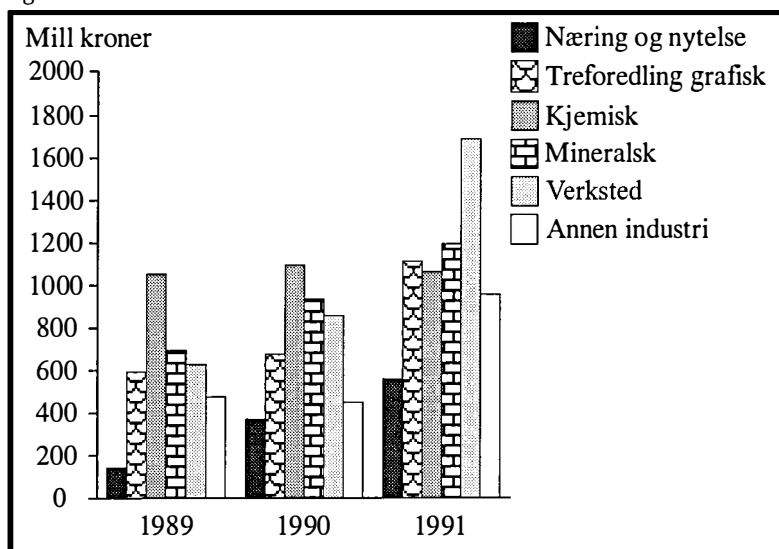
Figur 6.4 Utenlandsk direkte investert kapital⁸ i norsk industri ved utgangen av 1989, 1990 og 1991 fordelt på EF-land, nordiske land og USA

Kilde: Norges Bank (spesialkjøringer)

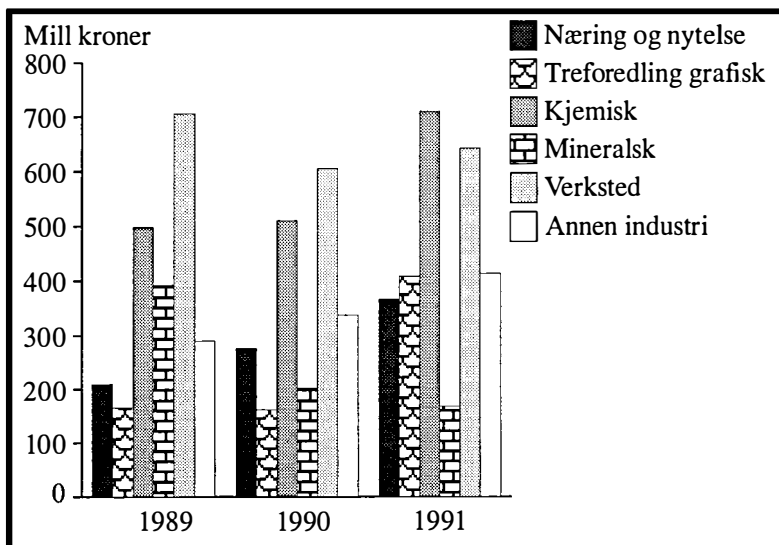
⁸ Utenlandsk direkte investert kapital i Norge omfatter utenlandsk investors andel av egenkapitalen med tillegg av utenlandsk investors samt utenlandske søsterselskapers netto langsiktige lånefordringer på norsk selskap. Tallene for 1991 omfatter i tillegg utenlandsk investors samt utenlandske søsterselskapers netto kortsiktige lånefordringer på norsk selskap.

Figur 6.5 Utenlandsk direkte investert kapital i norsk industri ved utgangen av 1989, 1990 og 1991 fra nordiske land, fordelt på de viktigste industriområdene

Kilde: Norges Bank (spesialkjøringer)

Figur 6.6 Utenlandsk direkte investert kapital i norsk industri ved utgangen av 1989, 1990 og 1991 fra EF-land, fordelt på viktigste industriområde

Kilde: Norges Bank (spesialkjøringer)

mens tilsvarende tall for 1991 var vel 40 prosent. Likevel var det totalt sett en markert oppgang i utenlandsk direkteeid kapitalbeholdning i verkstedindustrien fra 1989 til 1991.

I overensstemmelse med oversikten over tallet på konsesjoner i perioden 1980–1991, var verkstedindustrien den ledende bransjen når det gjaldt utenlandske eierinteresser i perioden 1989–1991, med kjemisk industri på andre plass.

Utenlandskeid kapitalbeholdning både i verkstedindustri og kjemisk industri ble imidlertid redusert som andel av total utenlandskeid kapitalbeholdning i norsk industri fra 1989 til 1991. Det samme gjaldt framstilling av mineralske produkter.

Andelen direkte investert kapital i nærings- og nytelsesmidler, treforedling og grafisk produksjon økte derimot fra 1989 til 1991.

6.4 Sysselsetting

Den relative andelen sysselsatte i bedrifter med utenlandsk eierskap økte fra 6 prosent i 1980 til 8 prosent i 1989.⁹ Dette har delvis sammenheng med at det var forholdsvis flere bedrifter som hadde utenlandsk eierskap i 1989 enn i 1980, jf avsnitt 6.1 ovenfor.

Sysselsettingsutviklingen i utenlandskeide bedrifter i forhold til i norskeide bedrifter vil avhenge av hvor stor andel av bedriftene som til enhver tid er på utenlandske hender. Flere utenlandske oppkjøp medfører således isolert sett flere sysselsatte i utenlandskeide og færre sysselsatte i norskeide bedrifter.

Bedrifter med blandet eierskap har redusert sin andel av den samlede sysselsettingen fra 5 prosent i 1980 til 2 prosent i 1989. Dette var særlig tilfellet i kjemisk industri, metallindustrien og verkstedindustrien.

Som påpekt ovenfor vil en del av bedriftene med utenlandsk eierandel på mellom 20 og 50 prosent tilhøre store konserner som er kontrollerte av norske eiere.¹⁰

⁹ Endringen er signifikant forskjellig fra null (Pearsons Chi-kvadrat test. Signifikansnivå lik 1 prosent)

¹⁰ Per 1. desember 1993 utgjorde markedsværdien på aksjer eid av utlendinger forøvrig 29 prosent av den totale markedsværdien på aksjene, notert på Oslo Børs. For SMB-aksjene (små og mellomstore bedrifter) var tilsvarende tall 21 prosent. Dette omfatter trolig hovedsakelig porteføljeinvesteringer i norsk kontrollerte selskaper.

Noe av nedgangen i tallet på sysselsatte i bedrifter med blandet eierskap har trolig sammenheng med at i løpet av perioden er bedrifter blitt nedlagt eller gått over fra blandet til norsk eller utenlandsk eierskap.

Av tabell 6.7 framgår at industrissysselsettingen sank med 77 000 fra 1980 til 1989. Reduksjonen i norskeide bedrifter tilsvarte 66 000

Tabell 6.7 Sysselsetting i 1980 og 1989 i bedrifter med minst 5 sysselsatte fordelt på eierskap

	1980	1989	Endring 1980-1989
Norsk eierskap	315680 (89%)	249466 (90%)	- 66214 (85,7%)
Blandet eierskap	16471 (5%)	5631 (2%)	- 10840 (14%)
Utenlandsk eierskap	23158 (6%)	22916 (8%)	- 242 (0,3%)
Alle	355309 (100%)	278013 (100%)	- 77296 (100%)

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Tabell 6.8 Sysselsetting i 1980 og 1989 fordelt på små og store bedrifter og eierforhold

	1980	1989	Endring 1980-19
Små bedrifter, norsk eierskap	97212	84922	- 12290 (-13%)
Små bedrifter, blandet eierskap	503	610	107 (21%)
Små bedrifter, utenlandsk eierskap	3140	3813	673 (21%)
Store bedrifter, norsk eierskap	218468	164544	- 53924 (-25%)
Store bedrifter, blandet eierskap	15968	5021	- 10947 (-69%)
Store bedrifter, utenlandsk eierskap	20018	19103	- 915 (-5%)

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

(86 prosent av nedgangen), men en betydelig del av denne nedgangen har sammenheng med utenlandske oppkjøp.

Sysselsettingen i utenlandskeide bedrifter var stabil, tross i den økte andelen bedrifter med utenlandsk eierskap. Fra konsesjons-oversiktene vet vi at nærmere 30 000 personer arbeidet i virksomheter som ble kjøpt opp av utenlandske eiere i tidsrommet 1980 til 1989 når utenlandsk eierandel var minst 50 prosent. Det er i noen grad tatt hensyn til bedrifter som skiftet tilbake til norsk eierskap i det aktuelle tidsrommet, men vi mangler fullstendige opplysninger om hvor mange av de oppkjøpte virksomhetene som i 1989 var gått over på norske hender eller som hadde blandingseie. Datamaterialet som gjelder virksomheter som ble oppkjøpt på 80-tallet er dessuten noe mangelfullt.¹¹ I tillegg mangler vi opplysninger om hvor mange av de etablerte bedriftene eller de bedriftene som ble kjøpt opp før 1980 som skiftet eierskap på 80-tallet.

Grunnen til at oppkjøpene ikke har slått ut i økt sysselsetting i utenlandskeid virksomhet har sammenheng med nedleggelse av bedrifter¹², reduksjoner i arbeidsstokken eller skifte tilbake til norsk eierskap eller blandingseie.

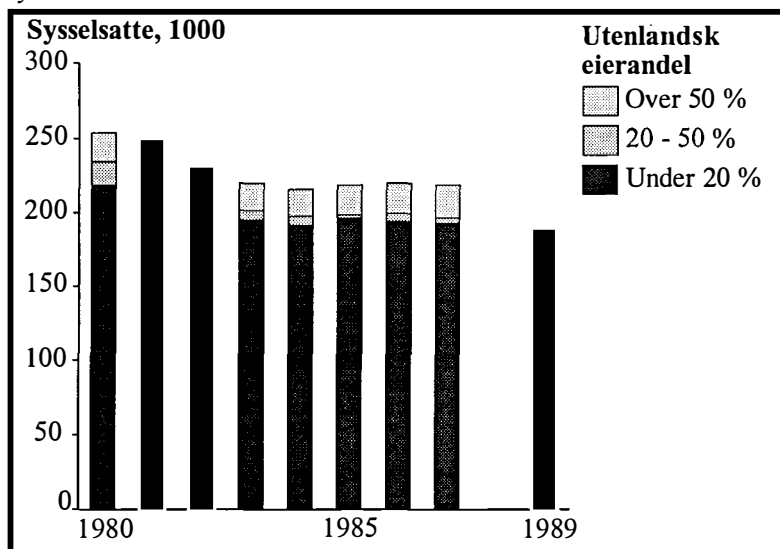
Generelt har endringen i tallet på sysselsatte mellom 1980 og 1989 vært annerledes i små enn i store bedrifter, jf tabell 6.8. Det var flere personer som arbeidet i små bedrifter med utenlandsk eierskap i 1989 enn i 1980 mens det motsatte var tilfellet for store bedrifter. Både i små og store bedrifter arbeidet det færre personer i virksomheter med norsk eierskap i 1989 enn i 1980. I de store bedriftene kom nedgangen i personer som arbeidet i bedrifter som ikke var norskeide, først og fremst i bedrifter med blandet eierskap, jf tabell 6.8 og figur 6.8.

Skulle vi si noe om forskjeller i utviklingen i sysselsetting mellom bedrifter med norsk eller utenlandsk eierskap, måtte vi følge enkelt-bedrifter over tid. Dette har vi ikke hatt muligheter for innenfor rammen av dette prosjektet.

¹¹ Det er gjort nærmere rede for dette datagrunnlaget i kapittel 4. Disse «konsesjons-opplysningene» dreier seg om foretak mens SSBs statistikk gjelder bedrifter. Forskjell mellom foretak og bedrift har i denne sammenhengen trolig liten betydning fordi de fleste foretakene bare omfatter en bedrift eller industriproduksjonen utgjør en sysselsettingsmessig viktig del av foretakets virksomhet.

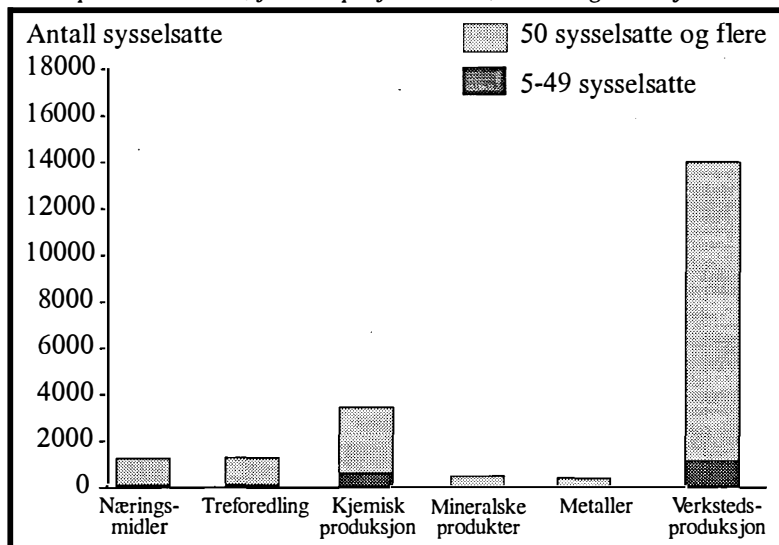
¹² Det framgår fra kapittel 4 at det var relativt stor sammenheng mellom antall sysselsatte i virksomheter som ble kjøpt opp og senere nedlagt på 80-tallet og den generelle sysselsettingsreduksjonen fra oppkjøpstidspunktet til 1991. Antall sysselsatte i nedlagt virksomheter er da målt på konsesjonstidspunktet.

Figur 6.7 Sysselsetting i norsk industri. Bedrifter med mer enn 50 sysselsatte

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer). Statistisk sentralbyrå mangler opplysninger for 1988.

Figur 6.8 Antall sysselsatte i foretak med utenlandsk eierandel minst lik 50 prosent i 1992, fordelt på foretaksstørrelse og bransje

Kilde: Dun & Bradstreet Soliditet AS 1993 (spesialkjøringer)

Sysselsetting i industriforetak 1992

Figur 6.9 viser tallet på sysselsatte i foretak med utenlandsk eierskap i Norge i 1992, fordelt på foretaksstørrelse og bransje. Av figur 6.9 framgår at en overveiende del (88 prosent) av de ansatte i foretak med utenlandsk eierskap arbeidet i store foretak. Foretak i verkstedproduksjonen sysselsatte 60 prosent av de ansatte i majoritetseid utenlandsk industri. Det er særlig ASEA Brown Boveri (ABB) som utmerker seg med mange ansatte i Norge. I 1992 arbeidet 8673 personer i ABB i Norge. Dette svarte til vel 40 prosent av alle ansatte i store majoritetseide utenlandske foretak og til 67 prosent av de ansatte i store majoritetseide utenlandske foretak i verkstedindustrien (Dun & Bradstreet Soliditet AS 1993 (spesialkjøringer).

I 1992 svarte ansatte i majoritetseide utenlandske foretak til vel 9 prosent av industrisysselsettingen i alle industriforetak i Norge. Da dette tallmaterialet gjelder foretak kan det ikke uten videre sammenliknes med SSBs tallmateriale som gjelder industribedrifter (for definisjon av foretak og bedrift, se vedlegg 1).

Sysselsatte per bedrift

I 1989 var det flere bedrifter og færre sysselsatte i bedrifter med utenlandsk eierskap enn i 1980.

Dette gir som resultat at det var færre ansatte per bedrift i virksomheter med utenlandsk eierskap i 1989 enn i 1980.

Det var nedgang både i tallet på bedrifter og tallet på ansatte i bedrifter med norsk eierskap i den aktuelle perioden. Reduksjonen i sysselsetting var større enn reduksjonen i tallet på bedrifter slik at også med norsk eierskap var sysselsetting per bedrift lavere i 1989 enn i 1980.

Endringer i sysselsetting per bedrift mellom 1989 og 1980 var høyere med utenlandsk – enn med norsk eierskap. Forskjellen var særlig stor med blandet eierskap, jf tabell 6.9.

Små bedrifter hadde liten eller ingen endring i sysselsatte per bedrift mellom 1980 og 1989 både med norsk og utenlandsk eierskap.

Ulikheten var derimot mer markant i store bedrifter. Gjennomsnittlig sysselsetting per bedrift var 4 prosent lavere i 1989 enn i 1980 med norsk eierskap og 17 prosent lavere med utenlandsk eierskap. Figurene 1 og 2 i vedlegg 5 viser sysselsatte per bedrift i 1980 og 1989 fordelt på bedriftsstørrelse, eierskap og bransje.

Gjennomsnittsstørrelser som dem vi her bygger på, kan skjule omfattende variasjoner mellom bedrifter. Nedleggelses av noen store bedrifter påvirker for eksempel gjennomsnittlig sysselsetting i de «gjenlevende» bedriftene. Likeledes vil eierskifte eller oppkjøp av mindre bedrifter påvirke gjennomsnittssysselsettingen per bedrift. Som vi var inne på ovenfor, vil oppkjøp føre til at det i statistikken registreres færre ansatte og færre bedrifter med norsk eierskap og flere ansatte og flere bedrifter med utenlandsk eierskap.

Sysselsettingsnedgang har sammenheng med flere forhold som for eksempel etterspørssvikt eller rasjonaliseringstiltak som gir seg utslag i innskrenkinger i den enkelte bedriften eller nedleggelses av hele bedrifter. I tillegg til slike faktorer, vil reduksjon i tallet på ansatte per bedrift kunne ha sammenheng med at produksjonen deles opp i flere bedrifter enn tidligere for å øke fleksibiliteten. Nærhet til kunden gjør det lettere å «skreddersy» produktene.

Hammervoll og Heum (1992) observerer en reduksjon i tallet på sysselsatte per bedrift og ser dette i sammenheng med desentralisering av produksjonen i et selskap til flere små bedriftsenheter som konsentrerer seg om sine spesialområder.

Det er tenkelig at utviklingen har endret seg over 80-tallet, for eksempel at det var tilbøyelighet til rasjonaliseringer og større enheter på begynnelsen av tiåret og mer tendens mot flere og mindre bedrifter mot slutten av tiåret. Bakgrunnen for dette kunne være at først ble stordriftsfordelene utnyttet og deretter ble produksjonen mer tilpasset nisjemarkeder, jf figur 6.1.

For å kunne si noe sikkert om utenlandske eiere i større grad enn norske eiere har delt opp virksomheten med det formål å bedre tilpasse produksjonen til delmarkeder, må vi ha datamateriale om identiske bedrifter som ikke skifter eierskap i undersøkelsestidsrommet.

Tabell 6.9 Sysselsatte per bedrift 1980 og 1989 fordelt på bedriftsstørrelse og eierskap

Eierskap	5-49 sysselsatte		50 og flere sysselsatte	
	1980	1989	1980	1989
Norsk	16	16	165	159
Blandet	24	23	409	201
Utenlandsk	28	26	211	175

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Næringsområder

Tabellene 6.10 og 6.11 viser antall bedrifter og antall ansatte i de ulike bransjene i 1980 og 1989 i følge Statistisk sentralbyrås registreringer. Andelen sysselsatte i utenlandskeid virksomhet økte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien, tekstilvareindustrien, kjemisk produksjon, framstilling av mineralske produkter og i verkstedindustrien, mens den gikk ned i trevareindustrien, treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet og framstilling av metaller.

I metallproduksjon var det i 1989 vel 1800 færre personer sysselsatt i store bedrifter med utenlandsk eierskap enn i 1980. Tilsvarende tall for blandet og norsk eierskap var henholdsvis 2800 og 3400 færre sysselsatte personer.

Særlig metallproduksjon avhenger til tider av sterkt svingende verdensmarkedspriser.

Mange av de ansatte i utenlandskeid virksomhet arbeider i kjemisk industri, metallindustrien eller verkstedsindustrien. I 1980 og 1989 utgjorde således sysselsatte i disse tre bransjene henholdsvis 81 prosent og 77 prosent av tallet på sysselsatte i bedrifter med utenlandsk eierskap.

I kjemisk industri var det i følge SSBs statistikk omtrent like mange ansatte i bedrifter med utenlandsk eierskap i 1989 som i 1980.

Tabell 6.10 Antall bedrifter 1980 og 1989, etter næringsområde og eierskap

	Små bedrifter						Store bedrifter					
	Norsk		Blandet		Utenlandsk		Norsk		Blandet		Utenlandsk	
	1980	1989	1980	1989	1980	1989	1980	1989	1980	1989	1980	1989
Nærings- og nytelsesmidler	1478	1214	1	0	8	16	246	224	3	1	7	11
Tekstilvarer	453	301	3	3	5	0	115	43	1	1	2	4
Trevarer	1005	784	5	4	4	1	125	109	2	0	3	0
Treforedling og grafisk	729	843	5	1	10	22	185	150	2	0	11	8
Kjemisk	301	271	1	2	32	27	99	72	9	2	14	15
Mineralske produkter	274	239	0	0	9	12	48	32	1	1	5	9
Metaller	44	26	1	2	1	1	45	41	4	6	7	6
Verkstedprodukter	1710	1640	5	14	42	64	441	356	16	13	46	56

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

På 80-tallet gikk virksomheter med tilsammen omlag 3100 ansatte på oppkjøpstidspunktet, over til utenlandsk eierskap.

Generelt er verkstedindustrien den bransjen der det er foretatt flest utenlandske oppkjøp på 80-tallet. Tabell 6.11 viser at det i følge SSBs statistikk var noen flere sysselsatte i utenlandskeid virksomhet i 1989 enn i 1980 mens det omvendte var tilfellet for norskeid virksomhet. Mellom 1980 og 1989 ble det kjøpt opp virksomheter som hadde omlag 18 500 ansatte på konsesjonstidspunktet. Som anført ovenfor er det usikkerhet knyttet til dette datamaterialet og til hvor mange som på 80-tallet arbeidet i virksomheter som skiftet fra utenlandsk eierskap til norsk eierskap eller blandingseie.

Forskjeller i utviklingen i norskeid og utenlandskeid virksomhet kan ha sammenheng med flere faktorer. Utenlandsk og norsk eierskap kan for eksempel være ulikt fordelt i de bransjene som særlig har vært omfattet av nedgang i etterspørselen på 80-tallet. Når det gjelder gjennomføring av rasjonaliseringstiltak, vet vi ikke om det er forskjeller mellom norskkontrollerte og utenlandsk kontrollerte multinasjonale selskaper.

Sysselsettingsnedgang kan dessuten skyldes kombinasjoner av ulike årsaksforhold. Etterspørselssvikt kan for eksempel gi støtet til omfattende rasjonaliseringstiltak som innebærer sammenslåing av produksjon fra flere virksomheter.

Tabell 6.11 Sysselsetting 1980 og 1989, etter næringsområde og eierforhold

	Små bedrifter						Store bedrifter					
	Norsk		Blandet		Utenlandsk		Norsk		Blandet		Utenlandsk	
	1980	1989	1980	1989	1980	1989	1980	1989	1980	1989	1980	1989
Nærings- og nytelsesmidler	23804	20507	10	0	281	490	30433	27784	226	130	1062	1730
Tekstilvarer	7969	5023	60	60	128	-	12684	3762	60	55	231	483
Trevarer	16170	12285	141	67	58	16	14563	10905	272	-	196	-
Treforedling og grafisk	11411	12133	119	7	251	534	37766	31247	275	0	1603	834
Kjemisk	4684	4706	15	92	840	613	15350	14201	5340	884	2640	2817
Mineralske produkter	3677	3305	0	0	178	204	7300	4125	72	140	582	1091
Metaller	894	669	41	87	58	41	17430	14006	4686	1846	4003	2167
Verkstedprodukter	27164	25217	117	290	1346	1889	81302	57379	4986	1913	9701	9981

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Bruttoinvestering

Som vi var inne på tidligere, kan forskjeller i sysselsettingsutvikling per bedrift med utenlandsk eller norsk eierskap ha sammenheng med ulik grad av bruttoinvesteringer i industrien. Tabell 6.13 viser at gjennomsnittlig bruttoinvestering per sysselsatt var høyere med utenlandsk enn med norsk eierskap i perioden 1980–1989. Det framgår dessuten at det ble investert mer per sysselsatt i de store enn i de små bedriftene med norsk eierskap. Med utenlandsk eierskap var bruttoinvestering per sysselsatt omtrent den samme i de store som i de små bedriftene.

Vi har sett nærmere på bransjene næringsmiddelproduksjon, kjemisk produksjon, framstilling av mineralske produkter, produksjon av metaller og framstilling av verkstedprodukter.

I kapittel 4 viste vi at utlendinger på 80-tallet var «overrepresenterte» ved oppkjøp innen treforedling, kjemisk produksjon, framstilling av mineralske produkter, metallproduksjon og framstilling av

Tabell 6.12 Bruttoinvestering per sysselsatt fordelt på eierforhold og bedriftsstørrelse. Gjennomsnitt 1980–1987 og 1989

Sysselsatte	Norsk eierandel mindre enn 20%	Utenlandsk eierandel 20% eller mer	Utenlandsk eierandel 50% eller mer
5–49	24 400	43 100	43 900
50 og flere	36 000	42 300	43 800

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Tabell 6.13 Gjennomsnittlig bruttoinvestering per sysselsatt i store bedrifter. Kroner

	Periode	Alle	Utenlandsk eierandel > 50%
Nærings- og nytelsesmidler	1980–1989	37 800	50 000
Kjemisk	1980–1989	97 000	67 700
Mineralske produkter	1981–1982, 1987, 1989	56 600	113 500
Metaller	1981–1983, 1985, 1989	65 700	59 600
Verkstedprodukter	1980–1985, 1989	17 000	23 900

verkstedprodukter. Utenlandske eierinteresser var «underrepresenterte» ved oppkjøp innen næringsmiddelproduksjon, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet, men i begge disse bransjene tok investeringsomfanget seg opp på begynnelsen av 90-tallet. Siden tallmaterialet vårt ikke skiller mellom næringshovedgruppene treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet, ser vi bort fra denne bransjen i resten av framstillingen.

I store bedrifter er det i den aktuelle perioden investert mer per sysselsatt innen nærings- og nytelsesmiddelindustrien, framstilling av mineralske produkter og innen verkstedproduksjon med utenlandsk enn med norsk eierskap, jf tabell 6.14. Bruttoinvesteringer i verkstedindustrien var relativt lav sammenliknet med de andre bransjene. Dette har trolig sammenheng med at det i denne bransjen investeres relativt mye i forskning og utvikling. Forskning og utvikling utgiftsføres og registreres dermed ikke i industristatistikkens tallmateriale for investeringer.

For de små bedriftene har vi bare tilsvarende tallmateriale for verkstedindustrien der bruttoinvestering per sysselsatt for alle bedrifter utgjorde gjennomsnittlig kr 16 700 i perioden 1980–1989 for norsk-eide og kr 21 700 for majoritetseide utenlandske bedrifter.

Vi vil igjen gjøre oppmerksom på at dette tallmaterialet ikke gjelder identiske bedrifter og således må tolkes med forsiktighet.

Oppsummering

1. Andelen bedrifter og andelen sysselsatte i bedrifter med utenlandsk eierandel økte fra 1980 til 1989. Dette gjaldt både små og store bedrifter. Utviklingen var imidlertid forskjellig i de ulike bransjene.
2. Sysselsatte i industrien gikk ned med 77 000 hvorav 66 000 i norskeide og 11 000 i blandingseide. Trass i oppkjøp av norske bedrifter med 30 000 ansatte var samlet sysselsetting i utenlandskeid virksomhet stabil fra 1980 til 1989.

6.5 Lønnsomhet

Stonehill (1965) fant at både eierne, de ansatte og myndighetene hadde større gjennomsnittlige inntekter av de utenlandske selskapene enn norske foretak i gruvedrift og industri. Dette resultatet bygger på data-materiale for bare ett år, nemlig 1961.

Midttun, Noreng og Nygaard (1987) analyserte data for 1983 med hensyn til bearbeidingsverdi og bruttoproduksjonsverdi per selsatt, og bearbeidingsverdi som andel av bruttoproduksjonsverdi. For dette året var verdiskapingen og bruttoproduksjonsverdien per ansatt høyest i foretak med minst 50 prosent utenlandsk eierandel. På bransjenivå var det en gjennomgående tendens til at bearbeidingsverdien utgjorde en større andel av bruttoproduksjonsverdien i utenlandsk majoritetsede foretak enn for bransjen som helhet (Midttun, Noreng, Nygaard 1987:46).

Vi har med bakgrunn i data fra Statistisk sentralbyrå sammenliknet totalrentabiliteten i foretak med blandet eller utenlandsk eierskap med totalrentabiliteten i heleide norske foretak for perioden 1980–1989, jf figur 6.12. Datamaterialet gjelder foretak med minst 50 ansatte. Totalrentabilitet er et vanlig brukt lønnsomhetsmål. Det framkommer som resultat og rentekostnader fordelt på totalkapitalen. Datamaterialet omfatter også foretak med utenlandsk eierandel på mellom 20 og 50 prosent som kan være store norske foretak, og gir dermed trolig grunnlag for å sammenlikne lønnsomheten i foretak, eid av multinasjonale selskaper (norske eller utenlandske) med foretak som ikke inngår i slike selskaper.

Figur 6.9 viser at i foretak med minst 20 prosent utenlandsk eierandel var totalrentabiliteten jevnt over noe høyere enn i foretak med norsk eierskap. Disse variasjonene er imidlertid for små til at det med sikkerhet kan være utslag av annet enn tilfeldige svingninger.

Fra tabell 6.14 framgår gjennomsnittlig totalrentabilitet for ulike industribransjer i perioden 1980–1989. Totalrentabiliteten var jevnt over høyere i foretak med blandingseie eller utenlandsk eierskap innen alle virksomhetsområder unntatt kjemisk industri og framstilling av mineralske produkter. Bortsett fra sistnevnte bransje var imidlertid forskjellene relativt små.

I kjemisk produksjon og framstilling av mineralske produkter har gjennomsnittsavkastningen vært forholdsvis høy. Både kjemisk industri og framstilling av mineralske produkter har vært satsningsområder for utenlandsk kapital i Norge på 80-tallet.

Da verkstedindustrien utgjør den største industribransjen både hva angår antall foretak og antall sysselsatte, har vi sett nærmere på lønnsomheten i de ulike næringshovedgruppene, jf tabell 6.16.

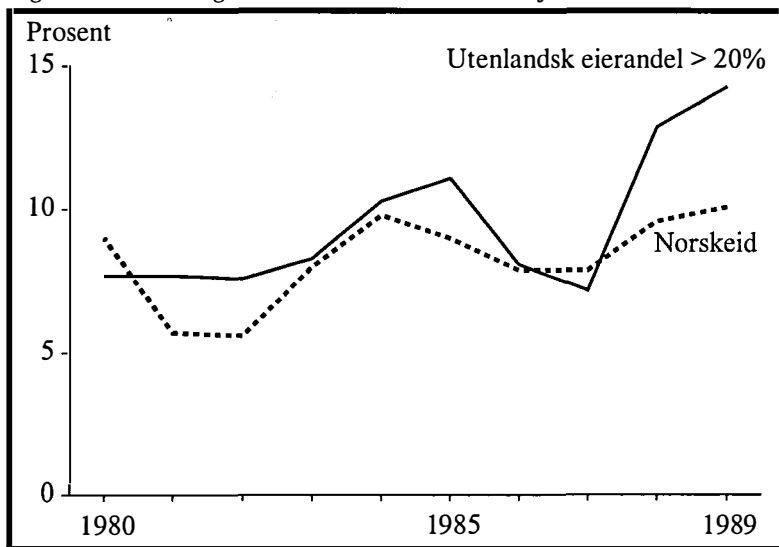
I produksjon av metallvarer (381) har gjennomsnittlig totalrentabilitet vært betydelig høyere i foretak med blandingseie eller utenlandsk eierskap mens forskjellene ellers har vært relativt små. Om lag 28 prosent av utenlandske oppkjøp i verkstedindustrien ble foretatt i metallvareproduksjon.

Beregningene ovenfor gjelder ikke identiske foretak. Som vist i eksempelet med verkstedindustrien kan det dessuten være betydelige forskjeller innen et virksomhetsområde. Resultatene må derfor tolkes med varsomhet.

Dun & Bradstreet Soliditet AS har gjort beregninger av totalrentabilitet i identiske majoritetside utenlandske foretak i norsk industri i perioden 1990–1992. Materialet skiller mellom små og store industriforetak. Resultatet fra denne undersøkelsen viser at i gjennomsnitt var lønnsomheten i den aktuelle perioden høyest i nærings- og nytelsesmiddelindustrien og i treforedling. Særlig var lønnsomheten høy i små foretak i nærings- og nytelsesmiddelindustrien. Dette gjelder 4 foretak med til sammen 117 ansatte.

I de andre bransjene var totalrentabiliteten høyest i de store foretakene.

Figur 6.9 Utvikling i totalrentabilitet i industriforetak 1980–1989

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

Tabell 6.16 viser gjennomsnittlig totalrentabilitet i 1990 og 1991 for identiske store foretak i industrien. Dette tallmateriale som gir grunnlag for sammenlikning av totalrentabiliteten i foretak med utenlandsk eierskap i forhold til alle foretak, viser at fortjenesten i gjennomsnitt var uavhengig av eierskap. Lønnsomheten var lavere med utenlandsk eierskap i framstilling av mineralske produkter og i verkstedindustrien, men høyere ellers.

Norges Bank har på bakgrunn av datamaterialet, innsamlet ved årlige spørreundersøkelser fra og med 1987, beregnet utlendingers avkastning på direkte investert kapital i Norge. Avkastningen er definert som andel av reinvestert fortjeneste tillagt andel av faktisk utbetalt utbytte samt renteinntekter på netto lånefordringer (Wamli og Hansen 1992:22).

Beregningene viser at lønnsomheten i perioden var særlig høy i nærings- og nytelsesmiddelproduksjon samt innen treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet, jf tabell 6.15. Vi har ikke tilsvarende tallmateriale for norskeide selskaper. Som det framgår i 6.3 var det i disse næringsområdene beholdningen av utenlandsk direkte investert kapital i norsk industri økte fra 1989 til 1991.

Både beregningene fra Statistisk sentralbyrå, Norges Bank og

Tabell 6.14 Gjennomsnittlig totalrentabilitet 1980–1989 i norske industriforetak

	Norskeide	Utenlandsk eierandel > 20%
Nærings- og nytelsesmidler	11,3	12,0
Tekstilvarer	4,4	4,8
Trevarer	7,9	8,2
Treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet	9,0	10,3
Kjemiske produkter, mineral-, kull-, gummi- og plastprodukter	12,8	10,9
Mineralske produkter	13,7	8,4
Metaller	7,8	7,8
Verkstedprodukter samlet	4,9	5,2
Industriproduksjon samlet	8,3	9,5

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

Dun & Bradstreet Soliditet viser at totalrentabiliteten var forholdsvis lav i verkstedindustrien. Samtidig svarte utenlandske oppkjøp i verkstedindustrien i perioden 1980–1991 til en relativt høy andel av alle oppkjøp, jf 4.1.

Totalrentabilitet beregnes for industriforetaket samlet. En annen måte å indikere lønnsomhet på, er å se hvor mye som blir igjen til eierne etter at lønnskostnadene er trukket fra bearbeidingsverdien i bedriftene.¹³ Av dette overskuddet skal så eierne dekke kapitalkostnadene. I figur 6.12 framstilles lønnskostnadene som andel av bearbeidingsverdien til markedspriser for alle industribedrifter med minst

Tabell 6.15 Gjennomsnittlig totalrentabilitet 1980–1989 innen verkstedindustrien

	Alle foretak	Utenlandsk eierandel > 20%
Produksjon av metallvarer (381)	2,9	7,8
Produksjon av maskiner (382)	5,2	6,1
Produksjon av elektriske apparater og materiell (383)	8,4	6,2
Produksjon av transportmidler (384)	3,3	3,8*

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

*Kun tall for perioden 1980–1986

Tabell 6.16 Totalrentabilitet investert kapital i norsk industri ved utgangen av 1990 og 1991 fordelt på næring. Identiske store foretak

	Alle foretak	Utenlandsk eierandel > 50%
Nærings- og nytelsesmidler	11,3	13,2
Treforedling	4,2	14,0
Kjemisk produksjon	9,1	10,3
Mineralske produkter	9,0	4,8
Metaller	4,0	11,1
Verkstedprodukter	6,3	5,1
Alle bransjer	7,9	7,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Regnskapsstatistikk og Dun & Bradstreet Soliditet AS

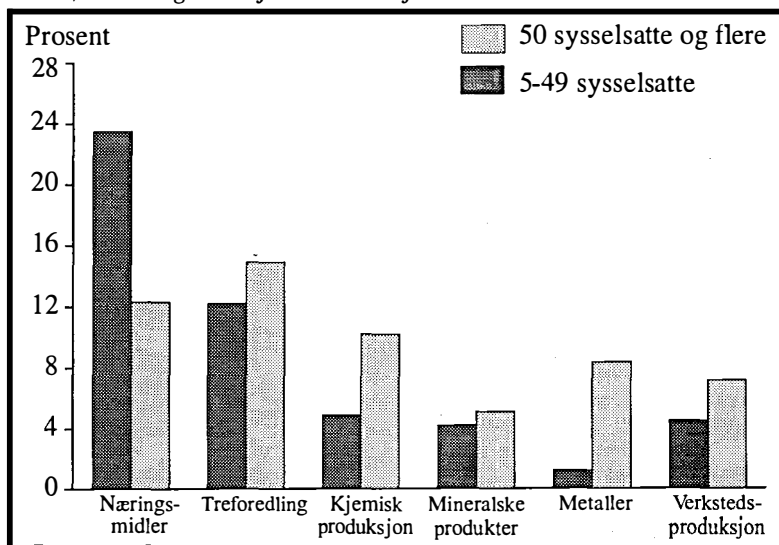
¹³ Bearbeidingsverdi er lik bruttoproduksjonsverdi minus vareinnsats. Til vareinnsats regnes også bruk av energi.

5 sysselsatte og for industribedrifter med utenlandsk eierskap. Vi ser at lønnskostnadene utgjør en stadig mindre del av verdiskapingen for alle bedrifter. I bedriftene med utenlandsk eierskap blir det gjennom hele perioden igjen en større del til eierne enn hva som er tilfelle for alle bedriftene sett under ett.

Vi har gjort liknende beregninger for store bedrifter, og resultatet vises i figur 6.15. Lønnsomheten var jevnt over den samme for norskeide og utenlandske bedrifter. I gjennomsnitt i perioden 1980–1989 utgjorde lønnskostnadene 69 prosent av bearbeidingsverdien når utenlandsk eierandel var over 20 prosent, og 70 prosent når utenlandsk eierandel var under 20 prosent.

Vi har også beregnet gjennomsnittlige lønnskostnader som andel av bearbeidingsverdi til markedspriser for store bedrifter innen ulike næringsområder. Beregningsresultatene framgår i tabell 6.19. Det skilles mellom alle bedrifter og bedrifter med utenlandsk eierandel på minst 50 prosent. Jevnt over er det små forskjeller i lønnsomhet, målt på denne måten, mellom utenlandskeid og norskeid virksomhet. Lønnsomheten var likevel noe bedre med utenlandsk eierskap i nærings- og

Figur 6.10 Gjennomsnittlig totalrentabilitet for perioden 1990–1992 i majoritetseide utenlandske industriforetak i Norge, fordelt på foretaksstørrelse og bransje. Identiske foretak

Kilde: Dun & Bradstreet Soliditet AS

nyttelsesindustrien, i framstilling av mineraler, metallindustrien og i verkstedproduksjonen.

Framstilling av nærings- og nytelsesmidler og framstilling av metaller har høyest kvasirente mens treforedling, grafisk og verkstedproduksjon har lavest lønnsomhet, målt på denne måten. Hvor stor andel lønnskostnadene utgjør av bearbeidingsverdien, vil avhenge av hvor arbeidsintensiv produksjonen er. Metallproduksjon er for eksempel relativt kapitalintensiv, mens grafisk produksjon er arbeidsintensiv.

Forskjellen mellom utenlandskeide *foretak* og *bedrifter* er at foretak kan omfatte annen virksomhet enn industri. De to ulike lønnsomhetsmålene, totalrentabilitet og kvasirente, vil dermed gi noe ulike resultater på grunn av at måleenheten er ulik.

Det er flere forhold som gjør det vanskelig å sammenlikne lønnsomhetsutvikling i norskeide og utenlandskeide foretak. Det viktigste er at internprising av produkter mellom mor- og datterselskaper kan være innrettet slik at selskapet samlet sett oppnår høyest mulig profitt. Dersom for eksempel bedriftsskattesatsen på overskudd er høyere i Norge enn i morselskapets hjemland, kan det lønne seg for selskapet å selge eventuelle innsatsvarer til produksjonen i Norge relativt dyrt. Overskuddet i hjemlandets foretak vil da øke, mens overskuddet i Norge vil avta. Skattebesparelsen for selskapet samlet vil være lik

Tabell 6.17 Avkastningsrate på utlendingers¹⁴ direkte investerte kapital i norsk industri ved utgangen av 1989, 1990 og 1991 fordelt på næring¹⁵

	1989	1990	1991	Gjennomsnitt 1989–1991
Nærings- og nytelsesmidler	33,1	16,4	18,1	26,7
Treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet	23,6	20,6	14,4	18,3
Kjemisk produksjon	13,7	13,7	8,8	11,9
Mineralske produkter	6,3	29,1	0,4	11,3
Verkstedprodukter	9,8	-0,2	9,1	6,5
Alle bransjer	17,1	13,2	9,9	12,9

Kilde: Norges Bank (spesialkjøringer)

¹⁴ Beregningene gjelder investorer fra nordiske land, EF-land og USA.

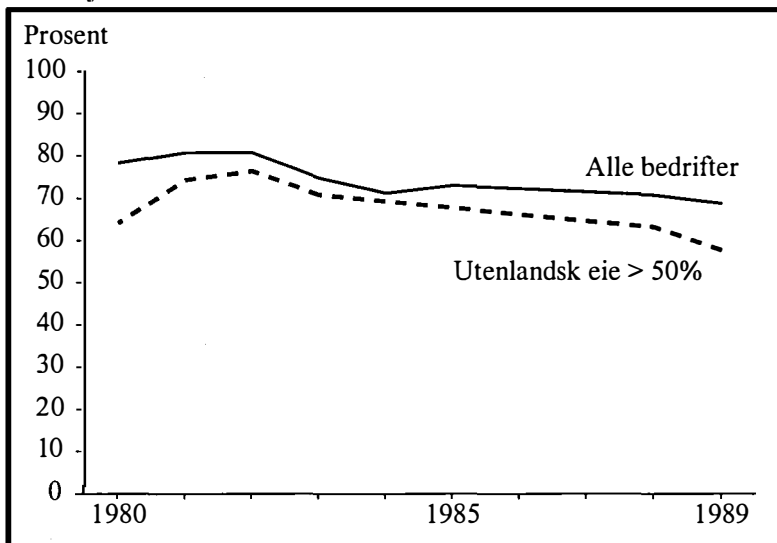
¹⁵ Avkastningsrate er beregnet som avkastning dividert med investert kapital.

verdien av innsatsvarene multiplisert med differansen i inntektsskattesatser.

Hvis et multinasjonalt selskap legger ned produksjonen i oppkjøpte, lønnsomme norske bedrifter for å redusere konkurransen med egne merkevarer, vil konsernets samlede avkastning kunne øke fordi prisnivået kan settes opp samtidig som markedsandelen øker. Dette vil imidlertid framkomme i morselskapets regnskapstall. Gjennomsnittsavkastningen i utenlandskeide bedrifter i Norge reduseres hvis den nedlagte bedriften hadde en lønnsomhet over gjennomsnittet. Høye markedsandeler er med på å øke lønnsomheten. Dette gjelder både norsk og utenlandsk eierskap.

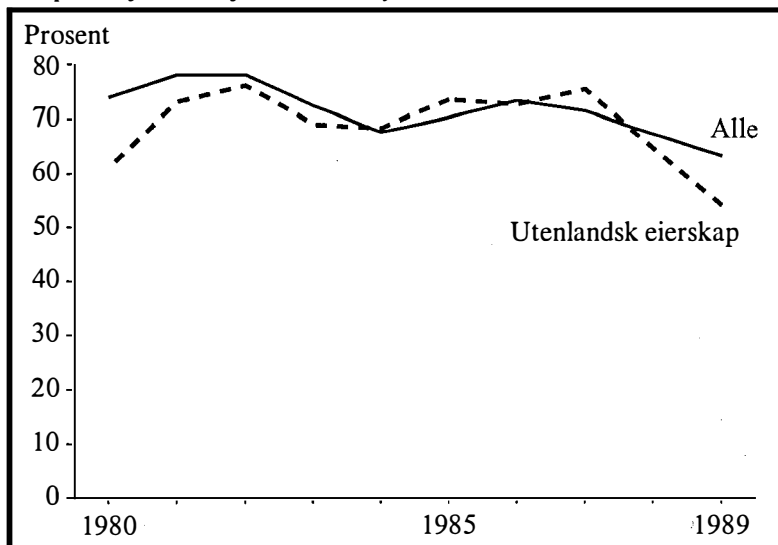
Et forhold som kan medvirke til at det ikke er store forskjeller i lønnsomhet mellom norskeid og utenlandskeid virksomhet kan være at generelt vil de mest lønnsomme bedriftene overleve og de mindre lønnsomme falle bort.

Figur 6.11 Lønnskostnader som andel av bearbeidingsverdi i industribedrifter med minst 5 ansatte

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk

Figur 6.12 Lønnskostnader som andel av bearbeidingsverdi til markedspriser for bedrifter med 50 sysselsatte eller mer

Kilde: Statistisk sentralbyrå (spesialkjøringer)

Tabell 6.18 Gjennomsnittlige lønnskostnader som andel av bearbeidingsverdi til markedspriser. Bedrifter med minst 50 sysselsatte

	Periode	Alle	Utenlandsk eierandel > 50%
Nærings- og nytelsesmidler	1980–1989	58%	56%
Treforedling og grafisk	1980, 1983–1987, 1989	72%	78%
Kjemisk	1980–1989	60%	66%
Mineralske produkter	1981–1982, 1987, 1989	65%	64%
Metaller	1981–1983, 1985, 1987, 1989	57%	44%
Verkstedprodukter	1980–1985, 1989	85%	78%

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Lønnsomhet i industribedrifter som nedlegges

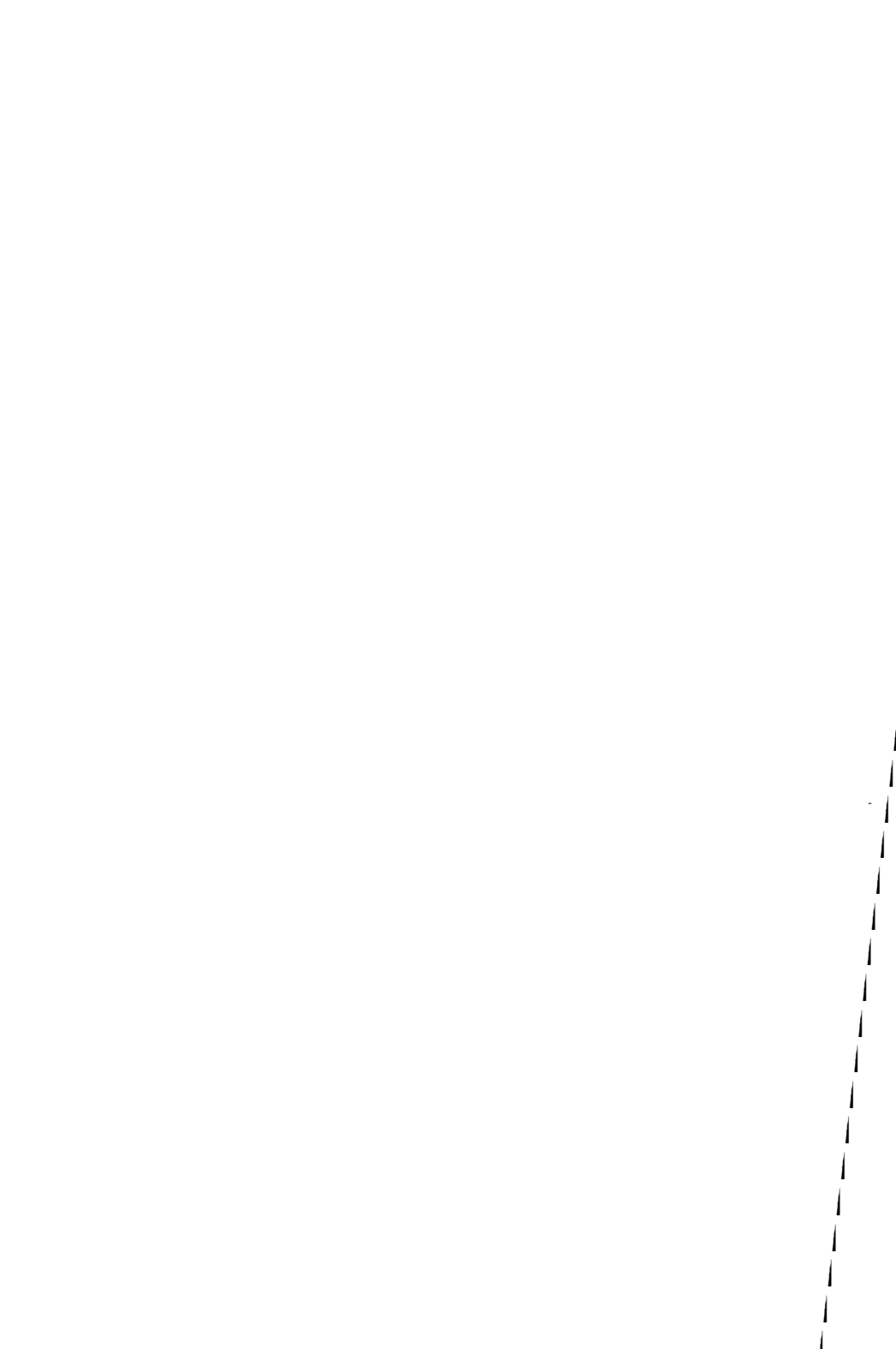
Golombek (1991) har ved hjelp av data fra Statistisk sentralbyrå sett nærmere på lønnsomheten generelt i nedlagte industribedrifter siste ordinære driftsår. Lønnsomhet er i denne studien målt som kvasirente, det vil si differansen mellom bearbeidingsverdi og lønnskostnader. Datamaterialet gjaldt perioden 1976–1989.

Golombek fant at både på kort og på lang sikt var andelen nedleggelse lavere for lønnsomme enn for ulønnsomme bedrifter. Knappt 60 prosent av de nedlagte bedriftene hadde likevel positiv kvasirente i det siste ordinære driftsåret. Av disse hadde litt under halvparten kapitalkostnader som var høyere enn kvasirenten (Golombek 1991:23). Lønnsomheten i om lag en tredjedel av de nedlagte bedriftene var dermed så god at det ble noe til overs til eierne etter at kapitalkostnadene var dekket.

Golombek diskuterer ulike årsaker til at lønnsomme bedrifter blir nedlagt, blant annet kostnader ved ansettelse og oppsigelser, pris-svingninger fra år til år – særlig innen utekoncurrerende industri, store oppstartingskostnader ved produktutvikling, oppkjøp og flere bedrifter i et foretak.

«Hvis f.eks et foretak eier flere bedrifter som produserer samme vare, kan det være lønnsomt å nedlegge en eller flere bedrifter. Dermed reduseres omsatt kvantum slik at markedsprisen stiger. Hvis markedsprisen stiger kraftig som følge av at de minst kostnadseffektive (og profitable) bedriftene er nedlagt, er det mulig at foretakets profitt øker. Tilsvarende kan det være lønnsomt å legge ned en eller flere enheter for et flerbedriftsforetak som opererer i flere markeder. En nødvendig betingelse for at nedleggelse skal øke foretakets profitt er at økt pris i ett marked leder til økt etterspørsel i minst ett annet marked.» (Golombek 1991:26)

Oss bekjent med er det hittil ikke foretatt noen empirisk undersøkelse om hvorfor lønnsomme foretak nedlegges. Det er heller ikke gjennomført noen undersøkelse av lønnsomheten i nedlagte bedrifter med multinasjonale selskaper som eiere.

Kapittel 7 Drivkrefter bak utenlandske oppkjøp i norsk industri og samfunns-økonomiske konsekvenser

I motsetning til utenlandske porteføljeinvesteringer som kun betyr tilførsel av kapital, medfører utenlandske oppkjøp og nyetableringer kontroll med virksomhet i Norge. Ved kartlegging av konsesjoner til norsk industri på 80-tallet finner vi at det hovedsakelig har vært multinasjonale selskaper som har stått bak direkte investeringer og at investeringene i de fleste tilfeller har tatt form av oppkjøp. Disse funnene er i tråd med det som framkommer fra internasjonale undersøkelser.

I følge teorier om direkte investeringer skal bestemte kjennetegn ved investerende selskapet og ved landet det investeres i, være oppfylte for at slike investeringer skal erstatte handel eller utleie av produksjonsrettigheter.

Konsesjonsoversiktene viser at kjøpende multinasjonale selskaper i de fleste tilfeller erverver en norsk bedrift som driver innenfor selskapets virksomhetsområde. Unntakene gjelder særlig på begynnelsen av 80-tallet og omfatter blant annet oljeselskapers kjøp av små bedrifter innen for eksempel fiskeforedling. Den gangen ble trolig investeringer i norske små og mellomstore bedrifter i distriktene antatt å bedre mulighetene for tildelinger av blokker på sokkelen.

De fleste oppkjøpene er foretatt av nordiske foretak og kan ha sammenheng med at investerende selskaper ønsker å styrke sin posisjon på et utvidet hjemmemarked. Dette kunne i utgangspunktet oppnås ved å bli mer konkurransedyktige i forhold til andre produsenter i Norden gjennom å produsere billigere og mer effektivt. Ved å kjøpe norske bedrifter innen samme virksomhetsområde, reduseres imidlertid konkurransen i markedet. Dette kan muligens være bakgrunnen for at oppkjøp foretrekkes framfor nyetableringer eller eksport.

I følge den såkalte «internaliseringsteorien» oppstår multinasjonale investeringer blant annet fordi eierne vil beskytte den kompetansen de har utviklet. Studier viser at hvis et selskap bruker relativt mye ressurser på forskning og utvikling, øker sjansen for at transaksjoner med utlandet organiseres via egne datterselskaper. Det kan også være

faktorer som gjør at foretaks interne organisering på tvers av landegrensene er billigere og mer effektiv enn å produsere hjemme for eksport eller å leie bort produksjonsrettigheter. Slike fordeler oppstår blant annet fordi direkte eie gir muligheter for å fastsette pris eller for å oppnå lavere skatt ved bruk av internpriser. Disse motivene bak et selskaps organisering vil i prinsippet kunne gjelde ved ulike former for direkte investeringer og forklarer ikke hvorfor oppkjøp er mer brukt enn etableringer.

De forskjellige motivene for å kjøpe eller etablere produksjonsbedrifter i Norge vil kunne ha ulike samfunnsøkonomiske konsekvenser. Reduksjon av konkurranse og prisfastsetting kan for eksempel ha til følge at prisene blir høyere enn de ellers ville vært. Internprising som er tilpasset for å redusere skatten, har betydning for statens inntekter.

Hvis selskapene har unike fordeler i form av spesielle produksjonsprosesser, vil norsk næringsliv kunne dra nytte av den kompetansen som er bygd opp i slike foretak. Dette gjelder også kunnskap om bedriftsledelse, produktutvikling og markedsføring. Samtidig kan tilknytning til et multinasjonalt selskap gi muligheter for tilgang til et større opparbeidet marked.

Tilførsel av ny kompetanse til enkeltbedrifter vil videre kunne gi ringvirkninger for norsk industrielt miljø. Dette kan eksempelvis skje ved at medarbeidere som opplæres i det multinasjonale selskapet, skifter arbeidsplass.

Det foreliggende materialet gir ikke grunnlag for å slå fast hva som har vært bakgrunnen for at utenlandske selskaper har valgt å organisere seg med datterselskaper i Norge.

Drivkreftene bak utenlandske oppkjøp varierer sannsynligvis med bransje. Utenlandske oppkjøp i norsk industri på 80-tallet har vært konsentrert om råvarebasert og energiintensiv virksomhet og framstilling av høyteknologiske produkter. De seneste årene ser det imidlertid ut til at interessen for skjermede industribransjer som nærings- og nytelsesmidler samt grafisk produksjon og forlagsvirksomhet har økt når det gjelder omfanget av kapitalbeholdning i norsk industri. Dette gjelder særlig forlagsvirksomhet og nytelsesmidler som drikkevarer, kjeks- og sjokoladeproduksjon.

Motivene bak direkte investeringer endrer seg trolig over tid i forbindelse med strukturendringer i såvel norsk økonomi som verdensøkonomien generelt. Således kan for eksempel lokalisering av metallindustri og annen ressurskrevende industri til Norge som følge av tilgang på billig kraft både for norskeide og utenlandskeide selskaper, bli mindre aktuelt dersom energiprisene i Europa jevner seg ut.

Et kjøpekraftig marked som følge av relativt høye inntekter i Norge vil fortsatt kunne gjøre det lukrativt å etablere seg med sine varemerker innenfor norske grenser. Nordiske foretak vil kunne ønske å styrke sin posisjon ytterligere på et utvidet hjemmemarked i forhold til integrasjon i Europa.

Næringsmiddelindustri er den av industribransjene med mest omfattende beskyttelse mot konkurranse fra utlandet. Eventuelt EU-medlemskap vil kunne medføre vanskeligheter med å opprettholde sine handelsbarrierer. Lokalisering av produksjon i Norge vil derfor være mindre nødvendig for salg av produkter her i landet. Det vil imidlertid kunne være en fordel å ha tilgang til et godt utbygd distribusjonsapparat for lettere å få plassert sine varemerker i hyllene. På 80-tallet hadde forøvrig næringsmiddelindustrien høyere lønnsomhet enn de andre industribransjene.

Innen treforedling og grafisk produksjon viser konsesjonsoversikter og intervjuer med bedriftsledere at mange av oppkjøpene på 80-tallet var lokalisert til nisjer der de utenlandske eierne har høye markedsandeler. Ulike beregninger viser også at dette har vært en bransje med relativt god lønnsomhet med utenlandsk eierskap. Hvorvidt det fremdeles finnes muligheter for å tilpasse seg spesialmarkeder, vil dermed kunne ha betydning for videre utenlandske direkte investeringer i dette næringsområdet.

Norge har tradisjonelt hatt omfattende boliginvesteringer. Byggevirksohheten var høy til langt ut på 80-tallet da den falt sammen etter skattereform og innstramminger i den økonomiske politikken. Deler av kjemisk industri og trevareindustrien har produsert for dette markedet og innen framstilling av mineralske produkter er de fleste konsesjonene på 80-tallet gått til produksjon av glass, glassvarer og framstilling av byggeelementer. Mange av oppkjøpene har dermed trolig sammenheng med at det norske byggemarkedet har vært et interessant nisjemarked, også for utenlandske investorer. Konsesjoner til oppkjøp i trevareindustrien ble hovedsakelig foretatt på begynnelsen av 80-tallet. Videre utenlandsk virksomhet på dette området henger dermed sannsynligvis sammen med hvordan etterspørselen etter boliger utvikler seg.

I verkstedindustrien har utenlandske eiere konsentrert seg om de tre hovedområdene produksjon av metallvarer, produksjon av maskiner og produksjon av elektriske apparater og materiell.

Framstilling av metallvarer gjelder i flere tilfeller merkevarer som er utviklet i Norge.

Produksjon av maskiner og framstilling av elektrisk utstyr og materiell omfatter i stor grad salg, reparasjoner og tilpassing til kundenes behov for utstyr, produsert i utlandet. Unntak er blant annet foretak som ble overtatt av ASEA Brown Boveri (ABB). Denne virksomheten er kunnskapsintensiv og det er bygd opp kompetanse over mange tiår. ABB er et verdensomspennende foretak med liknende virksomhet i flere andre land. ABBs norske virksomhet utgjør en sysselsettingsmessig viktig del av total sysselsetting i utenlandske foretak i Norge.

Både for norske og utenlandske eiere vil valget stå mellom å produsere i Norge eller i andre land. Dette vil avhenge av flere forhold, som for eksempel arbeidskraftkostnader per produsert enhet, transportkostnader, kompetanse, infrastruktur, nærhet til kjøpekraftig marked m.v. Generelt vil land eller områders attraktivitet variere med hvilke varer eller tjenester det investerende selskapet produserer.

Høye arbeidskraftkostnader spiller større rolle ved arbeidsintensiv enn ved kapitalintensiv produksjon. For å utnytte stordriftsfordeler i produksjonen er det viktig å kunne produsere i store serier. Framstilles produkter som er relativt dyre å transportere, er det mest lønnsomt å være nær de store markedene. Et annet aspekt er at det kan være gunstig å være lokalisert i et område der en har tilgang til FoU og ny teknologi etter som denne utvikles. Desentralisert produksjonen kan være strategisk viktig for å sikre nærhet til kunden og til de som utvikler et nytt produkt. Innen ny teknologi har Norge hatt kostnadsfordeler i form av relativt billig høyt utdannet arbeidskraft.

I arbeidsintensiv produksjon er det en klar trend mot å legge hele eller deler av virksomheten til land med relativt lave lønnskostnader per produsert enhet, uavhengig av eierskap. Vaughan-Whitehead (1992) påpeker at det nå ser ut til at også tidligere lavlønsland i Europa som Portugal og Spania, begynner å få relativt høye lønnskostnader i forhold til for eksempel asiatiske land. En følge av dette er at arbeidsintensiv produksjon i større grad legges ut av Vest-Europa. En annen faktor som spiller en rolle i denne sammenhengen er størrelsen på markedet. Det forventes generelt liten vekst i vesteuropeisk etterspørsel.

Innen kjemisk industri har utenlandske eiere lagt ned dekkproduksjon, mens det foregår noe gummiproduksjon for industrien ved et anlegg. Det finnes dessuten verksteder som i tillegg til reparasjoner driver med regummiering av dekk.

På 80-tallet ble det foretatt flere oppkjøp av plastproduksjon. I denne bransjen er det gjennomført omfattende rasjonaliseringstiltak, blant annet ved å slå sammen bedrifter.

I Vest-Europa er både plast- og gummiproduksjon kjennetegnet ved relativt høye lønninger for ufaglært arbeidskraft samtidig som produksjonen innebærer stor grad av manuelt arbeid uten særlig opplæring. Innen begge disse bransjene kan dermed kostnadene trolig reduseres ved å rasjonalisere enkelte arbeidsoperasjoner og slå produksjonen sammen i større enheter. I framstilling av gummi utgjør lønnskostnader en relativt høy andel av verdiskapingen, samtidig som markedet i Vest-Europa er relativt mettet (Vaughan-Whitehead 1992).

Hvilke faktorer som påvirker de multinasjonale selskaperes beslutninger om å lokalisere produksjonen til Norge er blant annet tema i FAFO-rapporten «Hvor attraktivt» som publiseres i mars/april 1994. I denne rapporten analyseres norske og utenlandske multinasjonale selskapers investeringsstrategier på grunnlag av intervjuer med representanter for selskaperes ledelse.

Konsentrasjon av deler av produksjonen til store anlegg for bedre å utnytte stordriftsfordeler, kan være samfunnsøkonomisk lønnsomt. Samtidig åpner det opp muligheter for høyere priser ved reduksjon av konkurransen. Den samfunnsøkonomiske gevinsten kan dessuten være ulikt fordelt mellom land og mellom grupper av land.

Det er vanskelig å vurdere effekten av norsk konsesjonslovgivning. Selv om det har vært få avslag kan konsesjonslovgivningen i Norge ha forhindret en del uønskede oppkjøp som har til hensikt å redusere konkurransen i et marked, med påfølgende velferdstap for norske forbrukere og negative virkninger for sysselsettingen. Den planlagte oppkjøpsordningen som skal erstatte de diskriminerende delene av industrikonsesjonsloven, vil generelt kunne brukes til å hindre konkurransereduserende oppkjøp og fusjoner.

Multinasjonale selskaper med en viss størrelse har trolig bedre muligheter for å utnytte stordriftsfordeler. Dette gjelder også multinasjonale foretak, hjemmehørende i Norge. I en del markeder vil det imidlertid ikke være aktuelt for norske selskaper å gå inn fordi produktene ikke omfattes av disse selskaperes virksomhetsområde. Strukturrasjonaliseringer finner da eventuelt bare sted om multinasjonale selskaper, hjemmehørende i andre land, interesserer seg for å gjennomføre dette i Norge.

Det kan være vanskelig å finne finansiering til teknologisk nyskapingsevne. For det første har den som skal bidra med

kapital, ikke samme informasjon som den som har utviklet produktet. For det andre er utviklingen svært usikker på et tidlig tidspunkt i prosessen fram mot etablering på et marked. For det tredje er det i mange tilfeller vanskelig å ta pant i realkapital tilsvarende finansieringsbeløpet. Dette skyldes at mye av utviklingskostnadene består av lønn til personer med spesialkunnskap på feltet. Multinasjonale selskaper har gjerne både behov for nyutvikling og økonomisk styrke til å kunne satse på relativt usikre prosjekter. Så lenge nyskapingsevirsomheten blir værende i Norge, medfører utenlandsk finansiering et positivt bidrag til industriell utvikling.

Hvis teknologien og kompetansen er nær knyttet til et miljø/nettverk, er det trolig større mulighet for at både norske og utenlandske eiere vil satse videre på ekspansjon i Norge, snarere enn å flytte teknologien utenlands. Viktige begrensninger er likevel størrelsen på det norske markedet og den relativt store avstanden til sentrale markeder andre steder i verden.

Investeringer i ny teknologi gir ofte positive ringvirkninger for flere bedrifter. En del av en bevisst næringspolitikk på dette området kan være å tiltrekke seg utenlandsk «kompetansekapital». Myndighetene bør likevel samtidig sørge for at industriell kompetanse blir værende i Norge.

Vedlegg 1 Definisjoner

Bedrift defineres som i Standard for næringsgruppering: «Lokalt avgrenset funksjonell enhet hvor det hovedsakelig drives aktiviteter innenfor en bestemt næringsgruppe» .

Foretak defineres som i Standard for næringsgruppering: «Den institusjonelle enheten som omfatter all virksomhet som drives av samme eier». Næringer og næringsområder defineres også i samsvar med Standard for næringsgruppering.

Direkteide utenlandske bedrifter og foretak: Bedrifter og foretak med minst 10 prosent eierandel med en utenlandsk eier og minst 20 prosent utenlandsk eierandel med flere utenlandske eiere.

Dette tilsvare eierandelsgrensene for å søke konsesjon etter regelverket som gjaldt før 1988. Senere skal det bare søkes konsesjon når en utenlandsk eier erverver mer enn 20 prosent eller flere utenlandske eiere erverver mer enn 33 1/3 prosent av aksjene (både stemmerettsberettigete og ikke-stemmerettsberettigete aksjer).

Konsern: Eierstruktur der et selskap eier så mange aksjer eller andeler i et annet selskap at det representerer et flertall av stemmene. Det første selskapet anses som morselskap og det siste selskapet anses som datterselskap. Som tilhørende et konsern regnes også et selskap der et morselskap sammen med et datterselskap, eller ett eller flere datterselskap til sammen, eier så mange aksjer eller andeler i et annet selskap at det representerer et flertall av stemmene.

Horisontal integrasjon: Et multinasjonalt selskap lokaliserer samme type produksjon i ulike land.

Vertikal integrasjon: Et multinasjonalt selskap lokaliserer ulike stadier i produksjonsprosessen til anlegg i ulike land.

Vedlegg 2 Antall konsesjoner

Tabell 1 Konsesjoner gitt til oppkjøp. Næringsområde fordelt på årstall

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
13										1	
22				1					1		1
29	1				1					1	1
31	1	1		3	1	2	2	1	2	1	2
32		1			1		1		1	1	
33	2		4	1		1		1	2		2
34	1		2	1	2	2	2	5	2	2	5
35	5	2	5	5	6	2		7	1	3	10
36	2				1	1	1	3	5	1	2
37	2	1	3	4		1	1	1	1		
38	2	10	6	7	10	9	1	14	10	4	14
39									2		1
41					1						
50		1	2	2	1			2		1	3
61	2	3	4	6	6	2	4	1	2	3	7
62		1						2	3	2	4
63	2						1	1	1	1	
71		1	1	2	1	1			1	1	2
72			1								1
81								1			2
83		3		1	1	1		3	7	7	12
93										1	
94						1					
95						1					
SUM	20	24	28	33	32	24	13	42	47	30	69

Tabell 2 Konsesjoner gitt til nyetableringer. Næringsområde fordelt på årstall

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
11											1
12										1	
13								1	1		
22			3							1	1
23											1
29					2						1
31	1				1	2	2				
32		1		1	1						
33	2		3	2		3	2				2
34		1	1	1			1	1	3	1	1
35	1		1		4	1	1	1		1	5
36				1	1			2			
37			1		1			2	1		1
38	3	2	2	3	3	6	4	8	4	3	3
39		1				3					
50			1	1		2	2	3	2	4	1
61	6	4	9	7	13	8	8	3	1	1	4
62	3		3	3		6	11	12	10	2	2
63		1	5	3	3	3	4	2	2	1	7
71	1			2	1	1				1	
81					1	1					
83	3	2	5	4	5	4	12	5	4	11	11
92										1	
93		1	1	2		1					
94		1		1							
95	2		2	2		1	1			1	
SUM	22	14	37	35	34	42	48	40	28	29	41

Tabell3 Konesjoner gitt til endringer. Næringsområde fordelt på årstall

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
12		1	1								
13		2				4	1				1
22			4		2	3	2	4	7	1	1
23					1						2
29	1				2	1	2				
31		1	2	2	2		1	5	5		
32	2		2	1	2	1	1	1	1		
33	2			1	3		1				
34	2				2	5	1	4	2	3	4
35	7	9	5	3	6	13	3	5	3	1	6
36	3	3		2	1	7		1	4	3	5
37		1	1			1	2		4		
38	14	8	6	18	13	20	17	8	3	2	8
39				2							
41		1		3	3						
50	1		1	9	7	7	6	4	5		2
61	13	16	7	14	20	17	9	8	5	5	6
62	3	2	3	3	6	10	2	4	1	1	3
63	1	1	1	2	2	3	1	1			3
71				2	4	5	3	1	3	1	1
81			1				1				1
82				1	1	1					
83	5	10	9	11	10	13	5	9	7	2	11
92				1	5		1				
93				1	1			2			
94						2					
95			1	2	1	2		1	1		
SUM	54	55	43	78	94	115	59	58	51	19	54

Næringsområder:

- 31: Produksjon av næringsmidler, drikkevarer og tobakksvarer
- 32: Produksjon av tekstilvarer, bekledningsvarer, lær og lærvarer
- 33: Produksjon av trevarer
- 34: Treforedling, grafisk produksjon og forlagsvirksomhet
- 35: Produksjon av kjemiske produkter, mineral-, olje-, kull-, gummi- og plastprodukter
- 36: Produksjon av mineralske produkter
- 37: Produksjon av metaller
- 38: Produksjon av verkstedprodukter
- 39: Industriproduksjon ellers
- 41: Elektrisitets-, gass- og dampforsyning
- 50: Bygge- og anleggsvirksomhet
- 61: Engros- og agenturhandel
- 62: Detaljhandel
- 63: Hotell- og restaurantdrift
- 71: Transport og lagring
- 72: Post og telekommunikasjon
- 81: Bank- og finansieringsvirksomhet
- 82: Forsikringsvirksomhet
- 91: Offentlig administrasjon, forsvar, politi og rettsvesen
- 92: Renovasjon og rengjøring
- 93: Undervisning, helse- og andre sosialtjenester
- 94: Kulturell tjenesteyting, underholdning og sport
- 95: Personlig tjenesteyting

Vedlegg 3 Bransje fordelt på region

Alle industribedrifter i Norge. Gjennomsnittstall 1980–1991

	Oslofjordområdet og sentrale regioner
Næringsmidler (18%)	841 (37%)
Tekstilvarer (6%)	355 (46%)
Trevarer (15%)	933 (49%)
Treforedling (1%)	103 (76%)
Grafisk produksjon og forlagsvirksomhet (14%)	1152 (66%)
Kjemisk produksjon (5%)	403 (59%)
Mineralske produkter (5%)	262 (45%)
Metaller(1%)	50 (46%)
Verksted (33%)	2036 (49%)
Annen produksjon (2%)	180 (62%)
Sum	6315 (50%)

Alle industribedrifter i Norge. Gjennomsnittstall 1980–1991

Nordlige områder	Sørkysten	Vestkysten	Sum
660 (29%)	97 (4%)	688 (30%)	2286 (100%)
90 (12%)	47 (6%)	286 (37%)	778 (100%)
308 (16%)	130 (7%)	555 (29%)	1926 (100%)
14 (10%)	9 (7%)	10 (7%)	136 (100%)
201 (12%)	61 (3%)	339 (19%)	1753 (100%)
86 (13%)	35 (5%)	157 (23%)	681 (100%)
103 (17%)	32 (6%)	184 (32%)	581 (100%)
20 (18%)	9 (8%)	30 (28%)	109 (100%)
651 (16%)	389 (9%)	1187 (28%)	4163 (100%)
29 (10%)	20 (7%)	61 (21%)	290 (100%)
2162 (17%)	829 (6%)	3497 (27%)	12703 (100%)

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Vedlegg 4 Nærmere om utviklingen i oppkjøpt foretak innen enkelte næringshovedgrupper

Produksjon av næringsmidler, drikkevarer og tobakksvarer (31)

Det ble gitt konsesjoner til 14 oppkjøp av næringsmiddelproduksjon i Norge fra 1980 til og med 1991. Ett foretak gikk konkurs mens utenlandske eiere avvirket produksjonen i to andre. Et fjerde foretaket ble kjøpt tilbake av norske eiere. Norske eiere har dessuten startet opp med ny produksjon i de tre nedlagte virksomhetene. Dette gjelder hovedsakelig framstilling av fiskeprodukter. En av fiskeforedlingsbedriftene var kjøpt opp av et stort utenlandsk oljeselskap. Driften gikk dårlig og selskapet overdro virksomheten til lokalbefolkningen etter å ha dekket opp utestående fordringer. De lokale eierne startet opp med en annen type produksjon som viste seg å være mer levedyktig.

Åtte av de ti resterende virksomhetene i nærings- og nytelsesmiddelindustrien har hatt utenlandsk eierskap fra og med 1985. Fem ble overtatt i 1990 eller 1991. Det synes dermed som om utenlandske oppkjøp i økende grad rettes mot denne sektoren. Dette viser også Norges Bank oversikt over direkte investert kapital i norsk industri i perioden 1989-1991, jf kapittel 6.3. Tre av de ti foretakene med utenlandsk eierskap driver med virksomhet tilknyttet havprodukter mens fem produserer brød, kaker og søtsaker (Oppkjøp av Freia Marabou er ikke omfattet av denne oversikten fordi vårt materiale bare gjelder konsesjoner til oppkjøp til og med 1991).

Trevarer (33)

Med unntak av en virksomhet ved Bergen og en virksomhet i Trøndelag, var alle oppkjøpene i trevareproduksjonen lokalisert til Østlandsområdet.

Åtte av tolv oppkjøp foregikk i tidsrommet 1980-1985. Dette var en periode med oppgang i det norske byggemarkedet. Seks av disse

åtte virksomhetene er enten gått konkurs eller produksjonen er avviklet på annen måte i forbindelse med vanskelige markedsforhold. I ett tilfelle er produksjonen flyttet til andre anlegg i Norge og Sverige.

Framstilling av mineralske produkter (36)

I perioden 1980–1991 er det gitt to konsesjoner til produksjon av keramiske produkter. Ett av foretakene er nå igjen under kontroll av norske eierinteresser. Til framstilling av glass og glassvarer er det i den aktuelle perioden gitt konsesjoner til kjøp av 6 foretak. Det franske Saint Gobain konsernet står bak to av oppkjøpene.

Innen framstilling av mineralske produkter forøvrig har utenlandske selskaper kjøpt opp 11 bedrifter i den aktuelle perioden. Denne næringskategorien omfatter framstilling av teglvarer, sement, kalk, jord- og steinvarer og er dermed tildels avhengig av utviklingen i byggemarkedet.

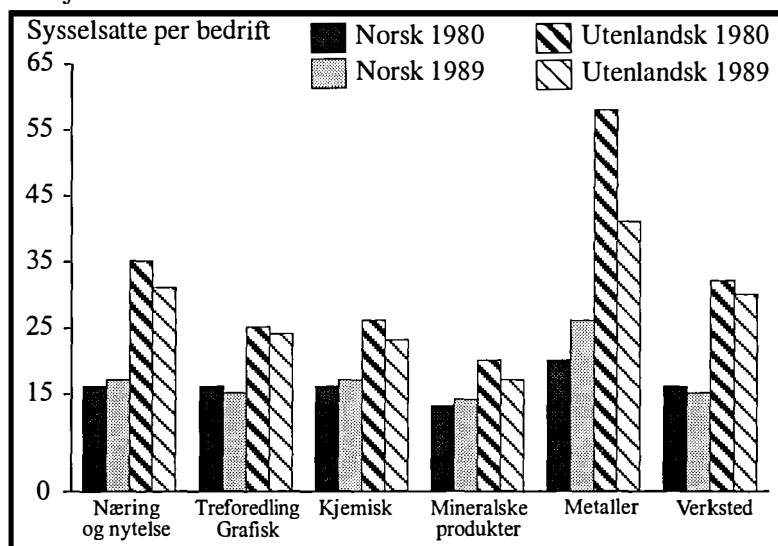
To av de oppkjøpte bedriftene er fusjonert og produksjonen er lagt ned i det ene. To bedrifter er gått konkurs. Norske eiere har startet opp med ny produksjon i den ene av de nedlagte bedriftene. To bedrifter er sannsynligvis lagt ned som ledd i rasjonalisering av virksomheten til færre enheter.

Produksjon av metaller (37)

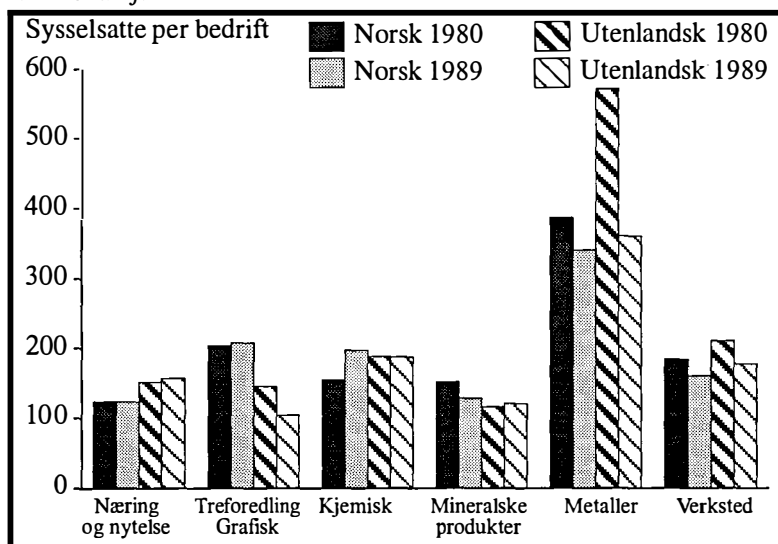
I perioden 1980–1991 er det gitt elleve konsesjoner til oppkjøp av foretak innen framstilling av jern, stål og ferrolegeringer. I ett av foretakene er utenlandske eiere ute igjen. To foretak er nedlagt. Ett av de nylig oppkjøpte foretakene driver hovedsakelig med distribusjon av stål.

Vedlegg 5 Sysselsetting per bedrift

Figur 1 Sysselsetting per bedrift 1980 og 1989 fordelt på eierskap. Små bedrifter

Figur 2 Sysselsetting per bedrift 1980 og 1989 fordelt på eierskap. Store bedrifter

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Industristatistikk (spesialkjøringer)

Litteratur

- Administrasjonsdepartementet, Ot.prp. nr. 41 (1992–93) *Om A. Lov om konkurranse i ervervsvirksomhet (konkurranseloven), B: Lov om pristiltak*
- Agarwal, Jamuna P. (1980), «Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey». *Review of World Economics* Bind 116 Hefte 4 side 739–773
- Andersson, Thomas (1993), *Utlandsinvesteringar och policy-implikasjoner*. Särtryck Nr 334. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut
- Andersson, Thomas og T. Fredriksson (1993), *International Organization of Production and Variation in Exports from Affiliates*. Working Paper No 377. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut
- Andersson, Thomas, T. Fredriksson og Z. Leung (1993), *Distinction between intermediate and finished products in intra-firm trade*. Working Paper No 378. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut
- Bachtler, John, K. Clement og P. Raines (1991), *The Impact of the Single Market on Direct Investment in Norway*. Glasgow: European Research Centre, University of Strathclyde
- Boye, Knut og A. Kinserdal (1992), *Små og mellomstore bedrifter i Norge – en analyse av betydning, lønnsomhetsforhold og kapitalforhold. Utfordringer: Forslag til tiltak*. SNF-rapport 87 Del II Rapport. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Bergen
- Caves, Richard (1971), «International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment». I: *Economica N.S.* Vol 38 s 1–27. London
- Dunning, John H. (1977), «Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach». I: Ohlin, Hesselborn og Wijkman, red., *The International Allocation of Economic Activity*. Proceedings of a Nobel Symposium Held at Stockholm June 8–11 1976. London

- Eckbo, B. Espen (1991), *Bedriftsoppkjøp, internasjonalisering og konsesjonsregler*. SNF-rapport 12. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning
- Ethier, Wilfred J. (1988), *Modern International Economics*. Second Edition. New York/London: W.W. Norton & Company
- Fleischer, Carl August (1991A), *Konsesjonslovgivningen – spørsmål om konsesjonsvedtak og vilkår og forutsetninger i forhold til Nivis Tyre AB*. Notat til ordføreren i Askim kommune av 14. januar
- Fleischer, Carl August (1991B), *Viking Dekk A/S – Den rettslige stilling etter at planene om kjøp fra Nokia-gruppen falt bort*. Notat til ordføreren i Askim kommune av 24. juni
- Fors, Gunnar (1993), *Technology Transfer to Foreign Manufacturing Affiliates by Multinational Firms*. Working Paper No 370. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut
- Gilbert, Richard J. and D.M. Newbery (1992), «Alternative Entry Paths: the Build or Buy Decision.» *Journal of Economics & Management Strategy* s 129–150
- Golombek, Rolf (1991), *Lønnsomheten i norsk industri*. SNF-rapport 28. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning
- Hammervoll, Trond og P. Heum (1992), *Endring i selskapsstrukturer på 1970 og 1980-tallet*. SNF-rapport nr 39. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Oslo
- Heum, Per (1991), *Nasjonale ringvirkninger: Det olje-industrielle miljøet i Norge – kompetanse, konkurransekraft og utviklingsmuligheter*. Arbeidsnotat nr 6. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Oslo
- Hymer, Stephen H. (1976), *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment*, Ph.D. dissertation, M.I.T. 1960 (utgitt av MIT. Press, 1976) Cambridge, Massachusetts
- Jensen, Michael C. (1988), «Takeovers: Their Causes and Consequences.» *Journal of Economic Perspectives*, Volume 2, Number 1, s 21–48
- Klette, Tor Jakob (1991), *On the Importance of R&D and Ownership for Productivity Growth. Evidence from Norwegian Micro-Data 1976–85*. Discussion Paper No 60. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Krugman, Paul (1991), «Increasing Returns and Economic Geography.» *Journal of Political Economy* 99, s 483–499

- Kvinge, Torunn, Ove Langeland og Dag Stokland (1992), *Kampen om kapitalen. Investeringer og kapitalbevegelser i internasjonale markeder*. FAFO-rapport nr. 138. Oslo: FAFO
- Liansheng, Wang (1992), *Foreign Direct Investment and Transnational Corporations. A Review of Trade-Theoretical Approaches*. Memorandum from Department of Economics, Universitetet i Oslo
- Lizondo, J. Saul (1991), *Determinants and Systemic Consequences of International Capital Flow. A Study by the Research Department of the International Monetary Fund*. Washington DC: International Monetary Fund
- Lommerud, Kjell E. (1992), *Endogen vekstteori og Porter-konseptet: Motsetningsforhold eller to sider av samme sak?* SNF-prosjekt 745 «Et konkurransedyktig Norge» Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Oslo
- Midttun, Noreng, Nygaard (1987), *Utenlandske investeringer i norsk industri – bør de hemmes eller fremmes?* Oslo: TANO
- Norman, Victor D. (1986), *En liten åpen økonomi*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget
- Næringsdepartementet v/næringsminister Ole Knapp (1991), *Næringspolitisk redegjørelse i Stortinget 29. april*
- Nålsundutvalget (1991), *Norsk konsesjonslovgivning i lys av en EØS-avtale*. Rapport avgitt til handelsministeren 29. november
- Olsen, Torunn (1991), *Bedriftsstrategier i nærings- og nytelsesmiddelindustrien*. FAFO-rapport nr. 127. Oslo: FAFO
- Pape, Arne (1993), *Kampen om kompetansen. Hva brukte vi utdanningseksplosjonen til?* FAFO-rapport nr. 148. Oslo: FAFO
- Romer, Paul M. (1986), «Increasing Returns and Long-Run Growth.» *Journal of Political Economy* 94, s 1002–1038
- Stonehill, Arthur (1965), *Foreign Ownership in Norwegian Enterprises*. Samfunnsøkonomiske Studier nr. 14. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Statistisk sentralbyrå (1991), *Utenlandske eierinteresser i norske aksjeselskaper 1988*. Statistisk ukehefte nr 18
- Statistisk sentralbyrå (1992), *Industristatistikk 1991. Næringstall*. Norges offisielle statistikk NOS C 89
- Svensson, Roger (1993), *Evidence of Declining Exports Due to Overseas Production*. Working Paper No 369. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut

- United Nations (1991), *World Investment Report. The Triad in Foreign Direct Investment*. United Nations Centre on Transnational Corporations. New York: United Nations
- Vaughan-Whitehead (1992), «The Internal Market and Relocation Strategies». I: Marsden, David og Edward Elgar, eds., *Pay and Employment in the new Europe*
- Vernon, Raymond (1979), «The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment.» *Oxford Bulletin of Economics* 41, s 255–267
- Wamli, Bjørn og S.O. Hansen (1993), «Utenlandske direkte investeringer i Norge.» *Penger og Kreditt* 1, s 18–24. Oslo, Norges Bank
- Økonomisk Litteratur Norge AS (1992/93), *Norges største bedrifter*. 26. utgave

Utenlandske oppkjøp og etableringer i norsk

industri er en av to rapporter FAFO utfører for Finansdepartementet, Investforum, Næring- og energidepartementet, SND, Utenriksdepartementet samt LO og NHO via Hovedorganisasjonens Fellestillak - Næringsutvikling under programmet «Produksjon i Norge. Eierstruktur og investeringsbeslutninger».

Rapporten inneholder en omfattende kartlegging av norsk konsesjonspraksis de siste tolv år med særlig vekt på utenlandske oppkjøp og etableringer innen industrinæringen.

Med bakgrunn i materiale fra Statistisk sentralbyrå og Norges Bank oppsummeres i investeringsomfang, sysselsetting og lønnsomhet i utenlandske bedrifter, sammenliknet med norskeide bedrifter.

Motiver bak multinasjonale selskapers direkte investeringer i Norge drøftes med basis i internasjonal teori og det empiriske materialet.

FAFO-rapport 162
ISBN 82-7422-117-6

FAFO
Postboks 2947 Tøyen
0608 Oslo
Tlf 22 67 60 00
Faks 22 67 60 22